

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie

Historické vědy – Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky

Jaroslav Holman

Historické kořeny indického federalismu

(1905–1956)

The Historical Roots of Indian Federalism

(1905–1956)

Disertační práce

vedoucí práce – Doc. PhDr. Blanka Říchová, CSc.

2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Jaroslav Holman

OBSAH

Abstrakt	iv
Summary	vi
ÚVOD.....	8
1. FEDERALISMUS: DEFINICE, TEORIE, HISTORIE.....	14
2. FEDERALISMUS A INDICKÁ ÚSTAVA.....	24
3. HISTORICKÝ KONTEXT: INDIE V DEVATENÁCTÉM STOLETÍ.....	31
3.1. POVAHA BRITSKÉ KOLONIÁLNÍ MOCI	31
3.2. ZROD MODERNÍHO INDICKÉHO NACIONALISMU.....	40
4. OD ROZDĚLENÍ BENGÁLSKA K PŘÍSLIBU „ODPOVĚDNÉ VLÁDY“ (1905–1917)	57
4.1. PRVNÍ ROZDĚLENÍ BENGÁLSKA A INDICKÉ NÁRODNÍ HNUTÍ	57
4.2. REGIONÁLNÍ ASPEKT	62
4.3. MORLEYOVY-MINTOOVY REFORMY.....	63
4.4. VÁLEČNÁ LÉTA A PŘÍSLIB DALŠÍCH REFORMEM	66
5. DIARCHIE	70
5.1. MONTAGUOVY-CHELMSFORDOVY REFORMY	72
5.2. INDICKÁ SCÉNA.....	79
6. FEDERÁLNÍ PRINCIP (1928–1939)	83
6.1. ZPRÁVA SIMONOVY KOMISE A LONDÝNSKÉ KONFERENCE U KULATÉHO STOLU.....	86
6.2. ZÁKON O SPRÁVĚ INDIE (1935) A PROVINČNÍ VLÁDY	92
6.3. TEORIE DVOU NÁRODŮ	95
7. PŘEDÁNÍ MOCI (1940–1947).....	98
8. OD DOMINIA K REPUBLICĚ	104
8.1. INTEGRACE KNÍŽECÍCH STÁTŮ	105
9. OTÁZKA JAZYKOVÝCH STÁTŮ.....	111
10. PADESÁT LET POTÉ	117
ZÁVĚR	125
Bibliografie	129
1. Prameny.....	129
2. Sekundární literatura	130
Mapky	137
Mapka 1: Indie v roce 1920.....	137
Mapka 2: Indie kolem roku 1915	138
Mapka 3: Indie před 15. srpnem 1947.....	139
Mapka 4: Indie v roce 1950.....	140
Mapka 5: Indie v roce 1956.....	141

Abstrakt

Předkládaná práce se zabývá historickými základy indického federalismu. Zaměřuje se přitom na vývoj v prvních šesti desetiletích dvacátého století. Na začátku tohoto období byla Indie koloniální říší, „Indickým císařstvím“, složeným z provincií Britské Indie na straně jedné a z „knížecích států“ na straně druhé. Na konci tohoto období byla Indie, byť zmenšená o území, jež připadla Pákistánu, nezávislou federativní republikou sestávající ze svazových států, jejichž hranice byly v převažující míře vymezeny podle jazykového principu. Rok 1905, uvedený v názvu práce jako počáteční mezník, přinesl administrativní rozdělení Bengálska (politicky nejvýznamnější provincie), které vyvolalo negativní odezvu i v jiných částech země a vedlo k celkovému posunu aspirací indického nacionalismu do radikálnější polohy. Zároveň přispělo i k zesílení autonomistických tendencí, a poskytlo tak silný podnět úvahám o federalizaci země. Koncový mezník chronologického výkladu předkládané studie, rok 1956, je dán přijetím zákona o rozsáhlé reorganizaci svazových států, kterým bylo ve všech základních rysech dotvořeno formování indického federativního systému, jenž se od té doby z institucionálního hlediska v ničem podstatném nezměnil. Indie se přijetím tohoto zákona stala plnohodnotnou „etnofederací“ či „etnofederálním státem“. Podle názoru autora předkládané práce tak vznikl solidní základ, na němž Indie staví dodnes.

Předkládaná studie se opírá o studium publikovaných pramenných materiálů britské i indické provenience a využívá rozsáhlou sekundární literaturu zahrnující práce obecně historické, jakož i práce úžeji zaměřené na konstituční historii, na formování indického nacionalismu a na dílčí témata. První kapitoly této studie zasazují indický federalismus do rámce politologické teorie a věnují pozornost vztahu mezi federalismem a nacionalismem, který pak soustavně sledují i další kapitoly. Ty se obracejí do historie. Vycházejí z předpokladu, že na výslednou podobu indického federativního uspořádání mělo rozhodující vliv střetávání trojích zájmů, a to zájmů britských, zájmů „národních“ a zájmů regionálních. Původ, příčiny vzniku a formativní síly indického federalismu tudíž tato práce spatřuje jednak v motivech a mezích britské imperiální politiky, jednak v aspiracích indického nacionalismu a jednak v kulturních a politických aspiracích regionálních a etnických, čili – dle indického terminologického úzu – v aspiracích „subnacionálních“. V souladu s tímto metodologickým východiskem je v práci střídavě uplatňováno hledisko koloniální, nacionální i regionální.

Předkládaná práce se snaží zevrubně objasnit, jak se utvářel indický federalismus coby systém „svého druhu“, jakou roli sehrála britská koloniální administrativa, jak se vyvíjel postoj Indického národního kongresu a některých dalších indických politických subjektů k dané

problematice a jakým způsobem celý proces ovlivnily etnické a kulturní faktory. Autor se po historickém úvodu, v němž se vrací do devatenáctého století, chronologicky zaměřuje na federalizační aspekty koloniálních ústavních reforem (zákony o indických radách, zákony o správě Indie), na spory o výslednou podobu ústavy Indické republiky, na „integraci knížecích států“ v letech 1947–1949 a na otázku vytvoření „jazykových provincií“ v nezávislé Indii. Poslední část studie spojuje minulost („historické kořeny“) a současnost: stručně shrnuje vývoj v posledních více než padesáti letech, během nichž se indické federální uspořádání po formální stránce prakticky nezměnilo, avšak doznalo nemalých proměn po stránce obsahové.

Koncipování studie bylo motivováno snahou přispět k lepšímu pochopení příčin relativní integrity jazykově a nábožensky velmi různorodé Indické republiky. Autor přitom na federalismus rozhodně nepohlíží jako na jediné pojivo Indické republiky. Z politického (a sociálně psychologického) hlediska má pro integritu země větší význam „indická idea“, respektive působivost ideologie panindického nacionalismu. Federalismus je proto v této studii pojímán především jako systém, který reguluje vztahy mezi celkem a částmi, mezi centrem a svazovými státy, mezi celoindickými a regionálními projevy nacionální identity.

Přínos studie lze shrnout v následujících bodech:

1. Práce se zaměřuje na období, během něhož se indický federalismus z institucionálního hlediska v základních rysech plně zformoval. Časový odstup více než padesáti let prověřil funkčnost tohoto státoprávního uspořádání. Autor jeho formativní období zkoumá ve světle současných politologických teorií a zachycuje vývojové tendence, jež v historické kontinuitě daly indickému federalismu jeho dnešní specifickou podobu.

2. Práce věnuje velkou pozornost vztahu mezi federalismem a nacionalismem. Zachycuje, za jakých okolností se v Indii v podmínkách britské koloniální nadvlády formoval panindický nacionalismus souběžně se sílícími regionálními, jazykově založenými identitami, a předkládá vysvětlení, proč se oba tyto trendy v Indii spíše doplňovaly, než aby se vylučovaly.

3. Autor práce v zásadě souhlasí s koncepcí Daniela Elazara, který podstatu federalismu spatřoval v současné existenci „vlastní vlády“ (*self-rule*) a „sdílené vlády“ (*shared rule*). Aplikuje ji na indické podmínky a dokumentuje, jak se institut „sdílené vlády“, bez něhož není fungování federalismu myslitelné, začal rodit už v koloniálním období a plně se rozvinul po dosažení nezávislosti. V jeho demokratickém fungování autor spatřuje jednu ze základních příčin trvajících územní integrity Indické republiky.

Summary

The dissertation deals with historical roots of the Indian federalism. It focuses on the the first six decades of the twentieth century. At the beginning of this period India was a colonial realm (Indian Empire) consisting of the provinces of British India on one hand and the princely states on the other. At the end of the period, though deprived of the territories that had gine to Pakistan, India was a sovereign federal republic consisting of union states, the boundaries of which were mostly determined according to the “linguistic” principle. The year 1905, set as a starting point in the title of the study, brought the partition of Bengal (politically the most important province of British India), resulting in widespread protests all over India and in radicalization of Indian nationalism. It also strengthened autonomist tendencies and thus provided a strong impetus to the federal idea. The final year of the period, set in the title of the study, brought the enactment of the States Reorganization Act, 1956, which finalised the formation of all main features of the Indian federal system. From the institutional point of view, the system has not been changed in any significant aspect since. India through this Act became a true “ethno-federation” or “ethno-federal” state. In the author’s view a solid basis was established, on which India has been building since.

The theses is based on published primary sources of the British and Indian origin and uses vast secondary literature including general history books, as well as studies on constitutional history, on the development of Indian nationalism, and case studies. The first chapters set the Indian federalism into the framework of political theories and concentrate on the relation between federalism and nationalism. Other chapters follow the pattern and go back into the history. They are based on the presupposition that the final shape of the Indian federal system was influenced by the conflict of threefold interest, that is the British, the “national”, and the regional interests. The origin, causes and formative sources of the Indian federalism are seen in the motives and limits of the British imperial politics, in aspirations of the Indian nationalism, and in regional ethno-cultural and political aspirations that may be termed “sub-national”. In accordance with this methodological starting point, a colonial, a national, and a regional aspects are being treated alternately in this study.

The work attempts at clarifying in detail, how Indian federalism as a system *sui generis* was being formed, what the role of the British colonial administration was in the process, how the attitude of the Indian National Congress and other Indian political parties were developing, and how ethno-cultural aspects influenced the whole process. After a historical introduction going back to the nineteenth century, the author concentrates chrono-

logically on federalising aspects of colonial constitutional reforms (Indian councils acts, government of India acts), on conflicts concerning the final shape of the Constitution of India, on integration of the princely states in 1947-9, and on the issue of “linguistic provinces” in independent India. The final chapter of the study connects the past (“historical roots”) and the present: it sums up the development in the last more than fifty years, in the course of which the basic framework of the Indian federal system has not practically changed, but has undergone great changes in its content.

The writing of the study was motivated by an attempt to understand better the causes of the relative integrity of the Indian Republic, so diverse in religious and ethnic terms. The author does not see federalism as the only binding force of India. From the political (and socio-psychological) viewpoint it is the “Indian idea”, the ideology of pan-Indian nationalism, which matters more for the country’s integrity. Federalism is therefore seen in this study as a system regulating relations between the whole and the parts, between the centre and the states, between all-Indian and regional manifestations of the national identity.

The contribution of the theses can be summed-up in the following points:

1. The study focuses on the period in which the main features of the Indian federalism had been fully formed from the institutional point of view. The time interval of more than fifty years has proved the functionality of the Indian federal system. The author has been studying its formative period in the light of contemporary political theories and focussed on the developmental tendencies, which in historical continuity gave the Indian federalism its contemporary specific shape.

2. The work pays a close attention to the relation between federalism and nationalism. It shows the circumstances in which pan-Indian nationalism had emerged under the British colonial rule side-by-side with the strengthening of regional language-based identities and proposes an explanation why these trends had been complementing rather than opposing each other.

3. In principle the author agrees with the concept of Daniel Elazar, who saw the basis of federalism in the parallel existence of “self-rule” and “shared-rule”. The author applies it on the Indian conditions and shows how the institution of the shared rule, without which the functioning of federalism is unthinkable, started to appear as early as the colonial period and fully developed after the independence. He also believes that its democratic functioning explains the preservation of territorial integrity of the Republic of India.

ÚVOD

Předkládaná práce se zabývá historickými základy indického federalismu. Zaměřuje se na období prvních šesti desetiletí dvacátého století, během něhož Indie prošla složitým územně politickým vývojem od unitárně spravované britské kolonie prostoupené mozaikou „domorodých knížectví“ (podléhajících britské suzerenitě) k nezávislé Indické republice složené ze svazových států, jejichž hranice byly v převažující míře vymezeny podle jazykového principu. Rok 1905, uvedený v názvu práce jako počáteční mezník, přinesl administrativní rozdělení Bengálska (politicky nejvýznamnější provincie tehdejší Britské Indie), které vyvolalo negativní odezvu i v jiných částech kolonie a vedlo k celkovému posunu aspirací indického nacionalismu do radikálnější polohy. Pro téma dané práce je významné, že toto (posléze revokované) rozhodnutí britské koloniální administrativy ve svých důsledcích zároveň v různých částech Indie přispělo i k zesílení autonomistických tendencí, a poskytlo tak silný podnět úvahám o možné federalizaci země. Koncový mezník chronologického výkladu předkládané studie, rok 1956, je dán přijetím zákona o rozsáhlé reorganizaci indických států, kterým bylo z institucionálního hlediska dokončeno formování základních rysů federativního ústavního systému Indické republiky.

První kapitoly této práce zasazují indický federalismus do obecného rámce politologické teorie i politické praxe a věnují pozornost vztahu mezi federalismem a nacionalismem,¹ který pak soustavně sledují i další kapitoly. Ty se obracejí do historie. Vycházejí z předpokladu, že na výslednou podobu indického federativního uspořádání mělo rozhodující vliv střetávání trojích zájmů, a to zájmů britských, zájmů „národních“ a zájmů regionálních. Původ, příčiny vzniku a formativní síly indického federalismu tudíž tato práce spatřuje jednak v motivech a mezích britské imperiální politiky, jednak v aspiracích indického nacionalismu a jednak v kulturních a politických aspiracích regionálních a etnických, čili – dle indického terminologického úzu – v aspiracích „subnacionálních“. V souladu s tímto metodologickým východiskem je v práci střídavě uplatňováno hledisko koloniální, nacionální i regionální.

Předkládaná práce se snaží zevrubně objasnit, jak se utvářel indický federalismus coby systém „svého druhu“, jakou roli sehrála britská koloniální administrativa, jak se vyvíjel postoj Indického národního kongresu a některých dalších indických politických subjektů k dané

¹ Výraz „nacionalismus“ je v této práci používán jako hodnotově neutrální odborný termín pro označení politických nebo ideových postojů zdůrazňujících zájmy „národa“. Není tedy (na rozdíl od velmi rozšířeného pojetí) hodnocen jako cosi negativního v protikladu k „pozitivnímu“ patriotismu či vlastenectví.

problematice a jakým způsobem celý proces ovlivnily etnické a kulturní faktory. Jednotlivé části studie se postupně zaměřují na nejdůležitější prvky tohoto procesu: na federalizační aspekty ústavních reforem v Britské Indii, na spory o výslednou podobu ústavy Indické republiky, na problematiku „integrace knížecích států“ a na otázku vytvoření „jazykových provincií“. Problém rozdělení Britské Indie podle náboženského klíče v roce 1947 (na následnické nezávislé státy Indii a Pákistán) je pojednáván okrajově, jen v užší návaznosti na ústřední téma studie. Poslední část studie spojuje minulost („historické kořeny“) a současnost: stručně shrnuje vývoj v posledních více než padesáti letech, během nichž se indické federální uspořádání po institucionální stránce téměř nezměnilo, během nichž se ale nicméně měnilo po stránce obsahové.

Koncipování studie bylo motivováno snahou přispět k lepšímu pochopení příčin relativní integrity jazykově a nábožensky velmi různorodé Indické republiky. Jinými slovy: autor při studiu formativního období dějin indického federalismu hledal *dílčí odpověď* na otázku, co Indii drží pohromadě, proč se nerozpadla na deset či dvacet etnicky kompaktnějších útvarů, proč se v tomto ohledu nepřipodobnila Evropě.

Každý pokus o *komplexní vysvětlení* této „anomálie“ by měl, mimo jiné, zahrnovat důkladnou analýzu sociálních a ekonomických aspektů a měl by přihlídnout k osobitým rysům indického (resp. hinduistického) kulturně-civilizačního okruhu. Tato práce si tak velké ambice neklade. Její těžiště leží v oblasti politické a konstituční historie a do sfér působnosti jiných oborů se vydává jen na letmé exkursy. Autor přitom na federalismus rozhodně nepohlíží jako na jediné pojivo Indické republiky. Z čistě mocenského hlediska její celistvost zajišťují různé složky státního aparátu, a to i jeho složky represivní, které na některých místech (Kašmír, indický severovýchod) dlouhodobě působí v bojovém modu. Z politického (a sociálně psychologického) hlediska má pro integritu země obrovský význam síla „indické ideje“, respektive působivost ideologie panindického nacionalismu. Federalismus se na tomto pozadí jeví „jen“ jako systém, který reguluje vztahy mezi celkem a částmi, mezi federálním centrem a svazovými státy, mezi celoindickými a regionálními projevy nacionální identity.

Vzhledem k šíři zvoleného tématu autor nikterak netrpěl nouzí o prameny a odbornou literaturu. K základním použitým pramenům pochopitelně patří platná indická ústava (z roku 1950), jakož i její předchůdci: zákony o indických radách (hlavně ty z let 1861, 1892 a 1909) a zákony o správě Indie (z let 1919 a 1935). Tvůrci těchto konstitučních aktů se v různé míře inspirovali základními zákony jiných států. Vzhledem k politické propojenosti zemí někdejšího britského impéria k takovým zdrojům patřila ústava australská a obzvláště ústava kanadská. Neméně relevantní jsou i některé části ústavy americké (zejména články definující ob-

čanská práva a svobody). Indické ústavní zákony byly až do roku 1947 schvalovány britským parlamentem, přičemž délka přípravných fází jednání od jednoho aktu k druhému vesměs narůstala. Ve dvacátém století navíc v průběhu těchto příprav vznikaly objemné úřední zprávy, které se vyjadřovaly k těm či oněm reformním krokům. Důležitými pramennými materiály jsou tudíž například záznamy z londýnských konferencí u kulatého stolu z počátku třicátých let minulého století, jakož i záznamy jednání indického Ústavodárného shromáždění z let 1946 – 1949; kromě toho pak například Montaguova-Chelmsfordova zpráva z roku 1918, Néhrúova zpráva z roku 1928, zpráva Simonovy komise z roku 1930, několik „bílých knih“, jakož i zprávy výborů a komisí z konce čtyřicátých a první poloviny padesátých let, které se zabývaly otázkou „reorganizace států“. Nemalou relevanci mají i obdobné dokumenty, které vznikly až po roce 1956, tedy vně hlavního časového rámce dané studie: k takovým zdrojům v první řadě patří zpráva Sarkárijovy komise z roku 1988.² Velké množství pramenných materiálů z let „převodu moci“ zpřístupnila dvanáctisvazková řada *The Transfer of Power 1942–7*, která čerpala především z archivů někdejšího britského Ministerstva pro Indii (*India Office*).³ Historickou hodnotu mají samozřejmě také dobové stranické materiály, projevy a paměti politiků atd.

Velmi obsáhlý je soubor existující sekundární anglojazyčné⁴ literatury, do něhož neustále přibývají nové časopisecké články, sborníkové statě i monografie, které se zabývají tím či oním aspektem vztahů mezi indickým „centrem“ a svazovými státy. Většina kratších příspěvků má ale úzce specializovaný, technicko-administrativní, ekonomický nebo fiskální záběr, a velkou část z nich tudíž (vzhledem k zaměření této práce) můžeme odsunout na stranu. Mnoho kratších i rozsáhlejších pojednání o indickém federalismu je vyhraněně státovědné nebo politologické povahy, a často proto trpí tím, co Miroslav Hroch v souvislosti s hodnocením některých moderních výkladů nacionalismu označuje za „prezentismus“, který podle něj „nejednou prostě jen zastírá neznalost historie, resp. nechť se jí zabývat“.⁵ Dějiny se v takových dílech vejdou do několika úvodních odstavců či stránek, na nichž jsou podány „v kostce“, nezřídka formou učebnicových frází omílajících ustálená ideologická klišé. Po dalším hledání nakonec zjistíme, že objemnějších prací, které sledují stejný nebo velmi

² Uvedené názvy jsou neoficiální, byť pro svou stručnost běžně používané. Přesné bibliografické údaje viz v přehledu použité literatury na konci studie.

³ Mansergh, N. (ed.), *The Transfer of Power 1942–7*. 12 vols. Her Majesty's Stationery Office, London 1970–1979.

⁴ Tato studie se až na několik výjimek opírá o anglojazyčné prameny a sekundární literaturu. Větší využití zdrojů v jiných jazycích by mělo smysl jen v případě podstatného zúžení jejího tématu.

⁵ Hroch, Miroslav, Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In: Hroch, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus, čítanka textů*. SLON, Praha 2003, s. 18.

podobný záměr jako tato studie – čili důkladnější zkoumání historických kořenů indického federalismu – je vlastně málo.

Před více než čtyřiceti lety vyšla kniha *The Foundations of Indian Federalism* z pera K. R. Bombwalla,⁶ která dala autorovi těchto řádek silný podnět. Ve stejné době publikoval monografii obdobného zaměření B. Ray (Ráj).⁷ Od té doby nic takového nevyšlo. Předtím, ve dvacátých až třicátých letech, se počátky indického federalismu zabývalo několik prací průkopnického charakteru, které reagovaly na dobovou poptávku a dnes už je zčásti můžeme považovat za materiály pramenného charakteru.⁸ Totéž lze říci o dílech, z nichž tyto práce metodologicky čerpaly a která vesměs pocházejí z pera autorit britské státovědy druhé poloviny devatenáctého a počátku dvacátého století, jako byli John Stuart Mill (1806–1873), Albert Venn Dicey (1835–1922), Edward Augustus Freeman (1823–1892), James Bryce (1838–1922) či Henry Sidgwick (1838–1900).⁹

Některé práce svým záběrem téma dané studie přesahují. Do této skupiny pochopitelně spadají knihy shrnující celé moderní dějiny Indie, z nichž některé jsou uvedeny v bibliografickém přehledu použité literatury. Tematicky bližší, a tudíž relevantnější, jsou díla zaměřená na indickou konstituční historii, z nichž se jako nejpodnětnější autorovi této studie jeví práce Reginalda Couplanda,¹⁰ M. V. Pyleeho¹¹ a Granvilla Austina¹² – i ty jsou ale s jedinou výjimkou již staršího data.

Opačný pól představují práce zaměřené úzce regionálně, při jejichž výběru autor této studie musel postupovat velmi selektivně. Zvažoval přitom možnost zařadit do ní několik oddílů, které by podrobněji zachytily vývoj v jednom či dvou vybraných regionech. Jako nejvhodnější se mu jeví dnešní Ándhrapraděš a Maháráštra, a to z toho důvodu, že v druhé

⁶ Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967.

⁷ Ray, Bharati, *Evolution of Federalism in India*. Progressive Publishers, Calcutta 1967.

⁸ Viz mimo jiné Ahmad, Z. A., *The Indian Federation*. K. M. Ashraf, AICC, Allahabad 1938; Gangulee, N., *The Making of Federal India: A Brief Survey of the Development of Indian Constitutional Reform from 1911 to 1935*. James Nisbet and Co., London 1936; Haksar, K. N. – Pannikar, K. M., *Federal India*. Martin Hopkinson Ltd., London 1930; Whyte, Frederick, *India, a Federation? Being a Survey of the Principal Federal Constitutions of the World, with Special Reference to the Relations of the Central to the Local Governments in India*. Government of India Press, Simla 1926.

⁹ Jejich konzultovaná díla viz bibliografie na konci studie.

¹⁰ Coupland, Reginald, *India: A Restatement*. Oxford University Press, London 1945; Coupland, Reginald, *The Constitutional Problem in India*. Oxford University Press, London 1944.

¹¹ Pylee, M. V., *Constitutional History of India, 1600–1950*. Asia Publishing House, London 1967.

¹² Austin, Granville, *The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation*. Clarendon Press, Oxford 1966; Austin, Granville, *Working a Democratic Constitution: A History of the Indian Experience*. Oxford University Press, New Delhi 2003.

polovině čtyřicátých let a v první polovině let padesátých se o vytvoření „jazykových provincií“ – zjednodušeně řečeno – nejmilovněji zasazovala etnika právě z těchto oblastí: Telugové a Maráthové. Autor dané práce ale neovládá příslušné jazyky, rozhodl se proto nevěnovat detailnější pozornost žádnému z regionů a pojednal regionální aspekt povšechně.

Střed mezi uvedenými krajními typy sekundární literatury představují historické práce, které se obecně zaměřují na některý z prvků indického federalizačního procesu, konkrétně na „lingvistickou reorganizaci“ provincií nebo na integraci knížecích států (otázka rozšiřování provinční autonomie obvykle nebývá pojednávána samostatně mimo rámec konstituční historie). Není přitom bez zajímavosti, že problematika překreslení vnitřních indických hranic podle jazykových izoglos byla v monografické podobě naposledy pojednána v šedesátých letech, kdežto pohlcení knížecích států se po pauze v šedesátých a sedmdesátých letech později naopak dočkalo již několikerého důkladného zpracování.¹³ Příčinou tomu může být větší (v neposlední řadě i komerční) atraktivita „mahárádžovského“ tématu, stejně tak tu ale může působit či spolupůsobit faktor dostatečného časového odstupu. Pokud tomu tak je, můžeme předpokládat, že nazrává doba i k novému soustavnému historiografickému zpracování celého formativního období dějin indického federalismu.

Tato studie se pokouší o nástin takového projektu. Pro jejího autora byly v tomto ohledu inspirativní současné poměry v oblasti vztahů mezi indickým „centrem“ a svazovými státy, které jej vybízely ke „zpětnému pohledu“. Snažil se přitom přihlídnout k novějším výsledkům bádání na poli federálních studií v jiných částech světa. Nejvíce podnětů mu však poskytlo téma indického nacionalismu (a „subnacionalismu“), které (připomeňme si) s problematikou federalismu úzce souvisí a které bylo v posledních třiceti až čtyřiceti letech mezi badateli velmi oblíbené. V této souvislosti lze například konstatovat, že bez zohlednění alespoň některých prací autorů z okruhu „cambridgeské školy“ nebo „subalterních studií“¹⁴ se dnes neobejde snad žádná kvalitnější indologická práce zaměřená na moderní dějiny.

Pro historika existují dva základní odlišné postupy, jak dospět k něčemu novému a přínosnému. Může se zaměřit na práci s prameny a pátrat v archívech. Tento postup je vhodný úzká nebo neprobádaná témata. Námět předkládané studie takovým tématem není, a její autor se proto omezil na práci publikovanými prameny, které jsou odborníkům celkem snadno dostupné už delší dobu. Druhá cesta k poznávání nepoznaného vede přes teoretická zobecnění, při nichž práce s pramennými materiály může hrát zcela podružnou roli a jejichž objevnost ovšem někdy bývá velmi pochybná. Tento postup by byl zcela na místě, pokud by hlavním

¹³ Bibliografická data jsou uvedena v příslušných kapitolách této studie.

¹⁴ Podrobněji o těchto směrech bádání viz níže.

záměrem této práce bylo zkoumat indický federalismus z globálního komparativního hlediska. V této práci je ale indický federalismus primárně zkoumán jako ze své podstaty singulární nedělitelná entita: neexistuje žádný „ásámský federalismus“ (na rozdíl od ásámského separatismu), který bychom mohli porovnávat s (rovněž neexistujícím) „federalismem paňdžábským“ a ve výsledku *syntetizovat* nějaká zobecnění. Autor této práce proto zvolil kompromisní variantu mezi dvěma uvedenými postupy: nezavrhl práci s prameny a na předmět svého zkoumání se s odstupem více než padesáti let pokusil *aplikovat* poznatky a zobecnění, k nimž v posledních desetiletích dospěla historiografie indického subkontinentu při studiu nacionalismu, etnických hnutí a kolonialismu.

Badatelská činnost historického zaměření není jenom studium pramenů a sekundární literatury. Poznatky se rodí i v diskuzích. Autor této disertace by chtěl na tomto místě poděkovat svým učitelům dr. Miloslavu Krásovi (1920–2005) a doc. Janu Markovi, své školitelce doc. Blance Říkové a některým pracovníkům Orientálního ústavu AV ČR; ze zahraničních odborníků pak jmenovitě profesorům Dípánkaru Guptovi a Balvíru Arórovi z Univerzity Džaváharlála Néhrúa v Dillí.

1. FEDERALISMUS: DEFINICE, TEORIE, HISTORIE

Slovo „federalismus“ pochází z latinského neutra *foedus*, které znamená „smlouvu“ či „svazek“. Výraz *foedus* se ve starověkém Římě mimo jiné používal pro smlouvy mezi Římany a spojeneckými či přidruženými kmeny a státními útvary, které byly označovány za *foederati*. Abstraktní pojem „federalismus“ v sobě tudíž z etymologického hlediska nese sémantický prvek navozující představu spojení, pouta, smluvního svazku.

Encyclopædia Britannica definuje federalismus jako „druh politického uspořádání, které spojuje jednotlivé státy nebo jiné politické útvary v rámci překlenujícího politického systému takovým způsobem, který každému z nich umožňuje, aby si udržoval svou základní politickou integritu“.¹⁵ Tohoto stavu federální systémy dosahují tím, „že vyžadují, aby utváření a provádění základních politik probíhalo cestou nějaké formy vyjednávání, čili tak, aby se všechny součásti systému mohly podílet na rozhodování. Politické principy, na nichž jsou federální systémy založeny, kladou důraz na dohadování a vyjednanou koordinaci mezi několika mocenskými centry. Tyto politické principy vyzdvihují přednosti rozptýlených mocenských center jakožto prostředku k zabezpečení individuálních a místních svobod.“¹⁶

Obecnost těchto formulací implikuje, že politické systémy, které se označují nebo jsou označovány za federální, se navzájem v různých konkrétnostech mohou značně lišit. „Určité rysy a principy“ jsou ale podle citované encyklopedie „společné všem opravdu federálním systémům“.¹⁷ *Britannica* takové politické systémy charakterizuje následujícím způsobem: „Ve federálních systémech je politická moc rozdělena mezi dvě autonomní sestavy vlád, jednu nacionální a druhou subnacionální. Obě jsou v přímém vztahu k obyvatelstvu. Rozdělení moci mezi národní vládou, která vykonává svou pravomoc na celém území státu, a provinčními vládami, které nezávisle vykonávají pravomoc v rámci svých teritorií, je obvykle zakotveno v ústavě.“¹⁸

Obdobnou definici federálního systému nabízí *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*: „Konstituční systém vlády je federální, jestliže jsou zákonodárné moci rozděleny mezi ústřední zákonodárný orgán a zákonodárné sbory států či územních jednotek, které tvoří

¹⁵ *The New Encyclopædia Britannica*. Fifteenth Edition, Chicago 1990, vol. 4, s. 712. Heslo „federalismus“ nedoznalo v pozdějších vydáních této encyklopedie prakticky žádných úprav. Srov. verzi na Encyclopædia Britannica Online: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/203491/federalism> (20.2.2010).

¹⁶ *Tamtéž*.

¹⁷ *Tamtéž*.

¹⁸ *Tamtéž*, Vol. 25, s. 987–988. Online na <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/467746/political-system/36704/Federal-systems#ref=ref416916> (20.2.2010).

federaci. Občané jsou tak podřízeni pro různé účely dvěma různým orgánům zákona a v každé jednotce federace jsou většinou také výkonné a soudní orgány odpovídající orgánům na federální úrovni. Rozdělení moci vyplývá z ústavy a nelze je jednostranně měnit žádným z obou zákonodárných sborů. Tím se federalismus odlišuje od unitárních systémů vlády, kde je míra nezávislé zákonodárné moci delegována či odvozována z centrálního zákonodárného sboru na místní zákonodárné orgány.¹⁹ Dodejme, že *rozdělením* moci se federální systémy v tomto pojetí odlišují i od konfederací a jiných volnějších svazků, ve kterých je míra nezávislé zákonodárné moci obdobně jako v unitárních státech *delegována* či *odvozována*, avšak obráceným směrem, ze zákonodárných orgánů nezávislých států uznaných „mezinárodním společenstvím“ na společné orgány většího celku.

Pro encyklopedie a encyklopedické slovníky je typické, že jejich hesla často silně zaoštvávají za vývojem příslušných vědních disciplín, a to někdy i o desítky let. Je to způsobeno tím, že jejich redaktori a autoři nezdíka jen opisují a kompilují z encyklopedií staršího data. Uvedené definice nicméně nejsou zcela zastaralé, jsou jen neúplné, příliš legalistické, striktní a odpovídají většinovému názoru v anglojazyčné literatuře z doby před více než čtyřiceti lety. Nepochybně by s nimi souhlasil Kenneth Wheare (1907–1979), který ve svém „klasickém“ díle *Federal Government*, poprvé publikovaném v roce 1946, definoval „federální princip“ jako „metodu rozdělení moci“, jež vede k tomu, že „všeobecná vláda a regionální vlády jsou, každá ve své sféře, rovnoprávné a nezávislé (*coordinate and independent*)“.²⁰ Důraz na „vyjednávání“ a „dohadování“ je potom typický pro Williama Rikera (1920–1993), který v první polovině šedesátých let federalismus suše definoval jako „výhodný obchod (*bargain*) mezi prospektivními národními vůdci a úředníky regionálních vlád, jehož účelem je seskupovat území a lépe ukládat daně a stavět armády“.²¹

Výše uvedené definice federalismu lze označit za deskriptivní. Řada autorů posledních desetiletí ale federalismus primárně považuje za normativní (neboli preskriptivní) filozofický pojem, za „ideu“, za filozoficko-politickou koncepci. Tak jej pojímá např. často citovaný Preston King, který jej užívá v dichotomii k deskriptivnímu termínu „federace“, jímž je podle něj míněn určitý typ institucionálního vztahu.²² Tento koncept, který King formuloval v roce 1982, posléze převzali další badatelé a akceptovala jej i Mezinárodní společnost pro politické

¹⁹ Miller, David (ed.), *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Barrister & Principal, Brno 2003, s. 111–112.

²⁰ Wheare, K. C., *Federal Government*. Oxford University Press, London 1953 (3rd ed.), s. 10.

²¹ Riker, William H., *Federalism: Origin, Operation, Significance*. Little and Brown, Boston 1964, s. 106.

²² Více viz King, Preston, *Federalism and Federation*. Croom Helm, London 1982, s. 74–76.

vědy (*International Political Science Association*; IPSA), když v roce 1987 ustavila Výzkumný výbor pro komparativní federalismus a federaci (*Comparative Federalism and Federation Research Committee*).²³ Návazně lze pak za federalismus označovat i propagování či politické prosazování federalistických myšlenek.²⁴

Federální studia jsou dnes disciplínou, kterou je na některých univerzitách možné studovat jako samostatný obor. Významný americko-izraelský teoretik federálních studií Daniel Elazar (1934–1999) spatřoval podstatu federalismu v současné existenci „vlastní vlády“ (*self-rule*) a „sdílené vlády“ (*shared rule*). Oba aspekty přitom považoval za stejně důležité a svým způsobem rovnocenné.²⁵ Pojem „federalismus“ přitom vztahoval k druhu politického uspořádání, který podle něj zahrnuje celou řadu variant, a to vedle federací i konfederace, přidružené státy, svazy, ligy, kondominia, regionalizaci a „domácí vládu“ (*home rule*).²⁶ Tento přístup mimo jiné zohledňuje historický aspekt a umožňuje spatřovat předobrazy moderního federalismu ve středověkých i starověkých politických útvarech založených na nějakém typu pouta či svazku, čili *foeda*, což ostatně už v druhé polovině devatenáctého století učinil Edward Freeman, který ve svém obsáhlém díle o historii „federální vlády“ označil za jeden z jejích „velkých příkladů“ starořecký achájský spolek.²⁷

Na Kinga i Elazara v devadesátých letech navázal kanadský politolog Ronald Watts, který ve snaze zabránit zmatečnému výkladu pojmů „federalismus“ a „federace“ navrhl „pro ujasnění“ důsledně rozlišovat tři termíny: federalismus, federální politické systémy a federace.²⁸ V definici federalismu se Watts ztotožňuje s Kingovým normativním pojetím. K federalismu jako normativnímu konceptu existují podle Wattse dva základní přístupy. První z nich se zasazuje o pragmatické vyvažování protichůdných zájmů občanů na společném postupu v jedněch záležitostech a na vlastní místní vládě v jiných záležitostech. Tento přístup byl v osmdesátých letech osmnáctého století zformulován autory amerických *Listů federalistů* (*The Federalist Papers*)²⁹ a podle Wattse je typický hlavně pro anglofonní část světa. Druhý

²³ Webové stránky tohoto výboru viz na <http://ipsarc28.politics.utoronto.ca> (20.2.2010).

²⁴ K různým teoriím federalismu viz např. Karmis, D. – Norman, W. (eds.), *Theories of Federalism: A Reader*. Palgrave, New York 2005.

²⁵ Elazar, Daniel J., *Exploring Federalism*. University of Alabama Press, Tuscaloosa 1987, s. 12.

²⁶ *Tamtéž*, s. 38.

²⁷ Freeman, Edward A., *History of Federal Government in Greece and Italy*. Macmillan and Co., London and New York 1893 (second edition), s. 4–5, 175–251.

²⁸ Watts, Ronald L., Federalism, Federal Political Systems, and Federations. *Annual Review of Political Science*, vol. 1 (1998), s. 120.

²⁹ Hamilton, Alexander – Jay, John – Madison, James, *Listy federalistů: Soubor esejí psaných na podporu nové Ústavy předložené federálním Shromážděním 17. září 1787*. Vydalo Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci a Eric Voegelin Institute for American Renaissance Studies,

přístup k myšlence federalismu je dle Wattsova založen na „ideologičtějším základě“ a je příznačný pro řadu jejích evropských zastánců. Na *Listy federalistů* navazuje jen částečně a v mnohém přímo vychází z některých idejí evropské filozofie posledních tří až čtyř století.³⁰

Mezi „federální politické systémy“ Watts v návaznosti na Elazara řadí různé typy politického uspořádání, které kombinují sdílenou vládu či správu a vlastní vládou či samosprávou. A teprve termín „federace“ se ve Wattsově pojetí vztahuje na složený politický celek se společnou vládou, jehož součástí mají ústavou zaručené legislativní, správní a fiskální pravomoci, čili na federální politický systém v nejčastěji používaném slova smyslu.³¹

Otázku definic federalismu a federace bychom mohli ještě dlouho rozebírat a odkazovat přitom na další a další autory. To ale není účelem této práce. A tak si jen položíme otázku, proč se teoretikové federalismu vůbec pouštějí do komplikovaného žonglování s termíny a jejich definicemi, proč mezi „federální politické systémy“ zahrnují všechno možné, a do klasifikace politických systémů nakonec vnášejí spíše zmatek než pořádek. Lze to vysvětlit tím, že operují s termíny, které mají svou historii, během níž se jejich význam proměňoval, a jejichž používání dnes tak jako tak není jednotné. Obecně vzato navíc platí, že obraz světa rozčleněného do jednoznačně vymezených „škatulek“ je povětšinou obrazem klamavým. V reálném světě nezřídka nebývá snadné vést jasnou hranici mezi unitárním a federálním politickým útvarem, mezi federací a „svazem“, jakož i mezi federací a konfederací. Pružnější definice toho, co lze za „federální politický systém“ ještě považovat, umožňuje tyto neurčité meze překlenout, či na ně alespoň upozornit.

Uveďme si dva příklady: Spojené království Velké Británie a Severního Irska je, právně vzato, unitárním státem a je za takový obvykle dosud označováno. V procesu *devoluce*, čili delegování pravomocí směrem „dolů“, byl ale v roce 1999 po třistaleté přestávce ustaven Skotský parlament a v témže roce zasedlo i Národní shromáždění ve Walesu (Severní Irsko je kapitolou samou pro sebe). Pravomoci mezi „centrem“ a „provinciemi“ nejsou ve Spojeném království formálně *rozděleny* a Londýn má právo je místním parlamentům ve Skotsku a Walesu odebrat, a teoreticky vzato může tyto sbory i zrušit, z reálně politického hlediska by ale takový krok nebyl uskutečnitelný. Je tedy Velká Británie stále ještě unitárním státem? Obdobně lze polemizovat o povaze Evropské unie. Ta sice navenek vykazuje formální znaky konfederativního politického útvaru, zároveň se ale v některých aspektech (již

Lousiana State University, Baton Rouge, Olomouc 1994. Americký originál *The Federalist Papers* (nebo zkráceně *The Federalist*) je v různých podobách volně dostupný na internetu.

³⁰ Watts, Ronald L., *Federalism, Federal Political Systems, and Federations. Annual Review of Political Science*, vol. 1 (1998), s. 120–121.

³¹ *Tamtéž.*

delší dobu například ve věci závaznosti norem evropského práva a od dokončení ratifikace Lisabonské smlouvy na podzim 2009 i v řadě dalších otázek) chová spíše jako federace.³²

Tato práce se těmito spornými otázkám nevyhýbá, vzhledem k jejímu zaměření se jí ale dotýká jen okrajově. Termíny „federální politický systém“, „federativní uspořádání“ a „federace“ v ní proto mohou být primárně používány v „užším“ slova smyslu, čili pro státy, v nichž jsou pravomoci „centra“ a součástí celku ze zákona rozděleny, byť toto rozdělení v reálné politice nikdy nemůže být absolutní.³³ Takové uspořádání si od konce osmnáctého století v průběhu svého historického vývoje postupně zvolily především země, které jsou buď územně rozlehlé, nebo etnicky různorodé.

Pokud se jedná o územní rozlehlost federálních států, stačí pohlédnout na glóbus. Seřadíme-li subjekty mezinárodní politiky dnešního světa od největšího k nejmenšímu, snadno zjistíme, že sedm z osmi územně nejrozlehlejších zemí, a to Argentina, Austrálie, Brazílie, Indie, Kanada, Rusko a Spojené státy americké, jsou vnitřně uspořádány podle federálního principu. A koneckonců i Čína, která jako jediná z největších států světa z tohoto seznamu vypadla, má na svém území několik „autonomních oblastí“. Mezi vyjmenovanými státy najdeme jak země, které historicky vznikly spojením menších útvarů, tak i země, které byly původně unitární a následně se proměnily ve státy federální. Jedním z důvodů, proč si velké státy zvolily federativní uspořádání, byla obtížnost efektivně spravovat velká území z jednoho centra: ještě před jeden a půl stoletím, při neexistenci telegrafického či jiného víceméně okamžitého spojení a bez možností rychlé dopravy, bylo zajištění dlouhodobě efektivní centralizované vlády nad rozlehlými teritorii velmi obtížné, ne-li nemožné.

Některé ze sedmi výše jmenovaných velkých federativních států, konkrétně Argentina, Austrálie, Brazílie a Spojené státy americké jsou z etnického hlediska relativně stejnorodé, přesněji řečeno nežijí v nich etnika, která by v nich dlouhodobě kompaktně obývala jen část území federace (města i venkov) a tvořila by v takových regionech dominantní nebo alespoň velmi významnou složku populace. Stojí za zmínku, že v těchto čtyřech zemích se taková situace vytvořila v důsledku evropského koloniálního osídlení. V případě Spojených států amerických se přitom vnitrozemská a západní teritoria nově osídlovaná evropskými přistěhovalci během devatenáctého i začátku dvacátého století stávala plnoprávnými členy unie,

³² Více k tomu viz např. Burgess M. (ed.), *Federalism and the European Union. Publius: The Journal of Federalism*, Special issue, vol. 26 (1996), no. 4.

³³ Porovnáváním různých typů federálního uspořádání se zabývá řada prací, patrně nejnověji viz Burgess, Michael, *Comparative Federalism: Theory and Practice*. Routledge, London 2006. Viz též Watts, Ronald L., *Comparing Federal Systems*. McGill-Queens, London 1999.

teprve když v nich převládá anglofonní prvek.³⁴ Státy tohoto typu bývají označovány za „teritoriální federace“.

Tři ze sedmi největších federací, a to Indie, Kanada a Rusko, se od předchozí čtveřice liší tím, že v nich alespoň některá etnika obývají souvislá území, jejichž hranice se do značné míry kryjí s vnitřním politicko-správním členěním federálního celku. Z malých federálních států mají podobnou strukturu například Belgie a Švýcarsko. Jedním z důvodů a v některých případech hlavním důvodem, proč si takové země zvolily federativní uspořádání, byla snaha zajistit fungující soužití různých etnik v rámci většího politického celku. Takové státy bývají v odborné literatuře označovány za „mnohonárodní federace“ (*multinational federations*),³⁵ třebaže ve vládních materiálech těchto zemí takové sebehodnocení většinou nenajdeme. Indie a Švýcarsko například trvají na tom, že jejich obyvatelstvo tvoří jeden „národ“, svá autochtonní etnika za „národy“ oficiálně neoznačují a za „národy“ je nepovažují, a adjektivum „mnohonárodní“ je pro ně tudíž ideologicky nepřijatelné. Někteří autoři patrně i z tohoto důvodu dávají v těchto případech přednost termínům „etnofederální stát“ nebo „etnofederace“,³⁶ případně „multietnická federace“, které otázku, zda ten či onen stát je či není mnohonárodní, odsouvají stranou.

V dějinách lidstva vzniklo a zaniklo mnoho říší, které vlastně byly jen jakýmsi soustátími, v nichž jen nedlouho pevně vládla ústřední moc. Stejně tak od starověku vznikaly a zanikaly nejrůznější ligy a aliance. Všechny tyto útvary můžeme považovat za historické předchůdce novověkých konfederací, svazů i federací. Pro moderní teorii a praxi federalismu, který je ze své podstaty federalismem konstitučním, ale různé starověké a středověké útvary nejsou příliš relevantními vzory. Novodobé federace či konfederace se od svých historických předchůdců odlišují zejména v pojetí státu, společnosti, národa a mezinárodního práva, a jejich ideové zdroje je proto třeba hledat v novověkých státoprávních teoriích.

Za ideového otce teorie moderního federalismu dnes bývá označován německý kalvinistický filozof Johannes Althusius (též Althaus; 1557–1638), který své názory na společnost a politiku vyložil v díle *Politica methodice digesta atque exemplis sacris et profanis illustrata* (Politika metodicky vyložená, s příklady sakrálními i profánními; poprvé vyšlo 1603, upravená vydání 1610 a 1614). Althusius v něm rozvinul myšlenku suverenity (vládce, státu, spo-

³⁴ Kymlicka, Will, *Federalism and Nationalism in Canada: A Comparative Perspective*. In: Saxena, Rekha (ed.), *Mapping Canadian Federalism for India*. Konark Publishers, Delhi 2002, s. 91–92.

³⁵ O „mnohonárodních federacích“ nejnověji viz Burgess, Michael – Pinder, John (eds.), *Multinational Federations*. Routledge, Abingdon and New York 2007.

³⁶ Viz např. Hale, Henry E., *Divided We Stand: Institutional Sources of Ethnofederal Survival and Collapse*. *World Politics*, vol. 56, no. 2 (January 2004).

lečenství) a jejím prostřednictvím hájil autonomní práva východofřízského přístavního města Emden, v němž žil a působil jako radní městské správy. Nepochybně jej inspiroval vývoj v tehdejších Spojených provinciích nizozemských (po Utrechtské unii z roku 1581), jakož i ve Švýcarské konfederaci.

Podle Althusia je „politika“ založena na sdílení (latinsky *communicatio*) a sdružení (*consociatio*). Sdílení (či výměna) se týká užitečných věcí, služeb a společných práv (*jura*).³⁷ Althusius rozlišoval pět typů sdružení: rodinu, cech, město, provincii a království či říši (*universalis consociatio*). Každé je charakterizováno specifickými emočními a smluvními vztahy a vazbami. Hospodářství, společnost a politika se překrývají, společenství nebo stát se zakládá na vzájemné potřebě, která vede k vzájemné pomoci, dělbě práce a obchodní výměně, jež by měly vést k souladu. Althusius se tak ke společnosti a politice staví podobně jako pozdější teorie přirozeného práva. Ve svých představách o uspořádání státu či království Althusius předkládal model, který dával městům či provinciím nemalou autonomii a ukládal vladaři (ústřední moci) řadu omezení. Suverenita či svrchovanost podle Althusia přísluší městům a provinciím, královská či jiná ústřední vláda je založena na dohodě.³⁸

Althusiovo učení nepochybně v nejednom ohledu rezonuje s dnešním pojetím federalismu, jeho význam pro vývoj evropského pojetí státu je ale sporný. Dílo totiž zapadlo, velké postavy pozdějších dějin evropského myšlení je s největší pravděpodobností vůbec neznaly a teprve v druhé polovině devatenáctého století je ze zapomnění vyzdvihl německý právník a historik Otto Friedrich von Gierke (1841–1921).³⁹ V přímé historické návaznosti měly proto pro vývoj „federální ideje“ nakonec asi větší význam státoprávní teorie Thomase Hobbesa (1588–1679), Johna Locka (1632–1704) a Jean-Jacquesa Rousseaua (1712–1778). Všichni tři totiž ve svých spisech pracují s pojmem „společenská smlouva“, který v té či oné míře uznávají snad všechny moderní teorie státu. Zmínku si v daném kontextu nepochybně zaslouží skotský filozof David Hume (1711–1776), který ve své eseji *Idea of Perfect Commonwealth* (Představa ideálního státu; 1754) vyslovil pro vytváření větších politických celků s vnitřním členěním na správní jednotky, jež by v záležitostech obchodu, řemesla a samosprávy měly mít velkou míru autonomie, zatímco soudnictví a mezinárodní vztahy by měly být věci ústřední

³⁷ Althusius, Johannes, *Politics Methodically Set Forth, and Illustrated with Sacred and Profane Examples*. Kapitola 1. http://www.constitution.org/alth/alth_01.htm (20.2.2010).

³⁸ Srov. *tamtéž*, kapitoly 21 až 27. http://www.constitution.org/alth/alth_21_27.htm (20.2.2010).

³⁹ Gierke, Otto von, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien: zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Rechtssystematik*. Scientia-Verl., Aalen 1981 (7., unveränd. Ausg.). (Poprvé vyšlo 1880.)

vlády v čele s panovníkem jakožto jednotící autoritou.⁴⁰ Stejně tak bývá připomínán Immanuel Kant (1724–1804) a jeho utopický esej *Zum ewigen Frieden* (K věčnému míru; 1795), v němž filozof formuloval tezi, podle níž „právo národů má být založeno na federalismu svobodných států“.⁴¹

Velmi pozitivně se o federálním, respektive konfederálním uspořádání, a to v jeho konkrétní dobové podobě v Nizozemsku a ve Švýcarsku, vyslovil francouzský politický myslitel Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu; 1689–1755). Ve své knize *De l'esprit des lois* (O duchu zákonů; 1748) o něm mimo jiné napsal: „Pokud by se jediný člen chtěl pokusit uzurpovat nejvyšší moc, nelze o něm předpokládat, že by měl se stejný vliv a vážnost ve všech konfederovaných státech. Pokud by snad měl příliš velký vliv v jednom, znepokojilo by to ostatní; pokud by si podmanil nějakou část, potom ta, která by ještě zůstala svobodnou, by se mu mohla postavit pomocí sil nezávislých na těch, které uzurpoval, a přemoci jej dříve, než by se stihl etablovat.“⁴²

Důkladně propracovaný a dodnes relevantní teoretický model federalismu ale vytvořili až Američané James Madison (1751–1836), Alexander Hamilton (1755–1804) a John Jay (1745–1829). Jejich společné dílo, které začalo být posléze souborně vydáváno pod názvem *Listy federalistů* (o nichž již byla řeč výše), vzniklo na pokračování v průběhu necelých dvou let, během nichž se po předložení návrhu nové (federální) americké ústavy filadelfským shromážděním v září 1787 jednalo o její ratifikaci. Zmínění tři „federalisté“, tedy zastánci ratifikace nové ústavy, napsali celkem 85 esejí, které tehdy vyšly v různých newyorských novinách a byly podepsány pseudonymem Publius (podle Publia Valeria Publicoly, římského konzula).⁴³ Na rozdíl od různých starších státovědných prací nejsou *Listy federalistů* systematickým pojednáním o různých typech státního uspořádání a jen minimálně spekulují o výhodách či nevýhodách různých forem vlády. Zaměřují se téměř výhradně na situaci v tehdejších Spojených státech amerických, navrhují konkrétní řešení a odpovídají na kritiku odpůrců nové ústavy, kteří byli tehdy označováni za „antifederalisty“. Témata, která nastolili, a kritéria, která zavedli, jsou dodnes zásadní nejen pro federální, ale i pro unitární státy, a ve velké míře

⁴⁰ Srov. Hume, David, *Essays Moral, Political, and Literary, Vol. II, Political Discourses* (first published 1752), *Essay 16, Idea of a Perfect Commonwealth*. Online na <http://www.davemckay.co.uk/philosophy/hume/hume.php?name=essays.moral.political.and.literary.39> (20.2.2010).

⁴¹ V originále: „Das Völkerrecht soll auf einen Föderalismus freier Staaten gegründet seyn.“ Viz Kant, Immanuel, *Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf*. 1795. Online na http://www.sgpt.org/politpsy/vorbild/kant_zef.htm#Zweyter Definitivartikel (20.2.2010).

⁴² Montesquieu, Charles de, *De l'esprit des lois*. Barillot et fils, Genève 1749. Livre neuvième, chapitre premier. Online na http://www.voltaire-integral.com/Esprit_des_Lois/L09.htm (20.10.2010).

⁴³ Odtud i název uznávaného časopisu pro federální studia: *Publius, The Journal of Federalism*.

se promítla do ústav všech demokratických zemí. Zahrnují otázky lidských práv, občanských svobod, politického uspořádání a způsobu vládnutí, rozdělení moci ve státě mezi zákonodárnou, výkonnou a soudní složku a nastavení kontrolních a vyvažujících mechanismů (*checks and balances*), které tyto složky udržují v rovnováze. Federální uspořádání je v *Listech federalistů* pojímáno jako nástroj, který tomuto cíli v konkrétních podmínkách Spojených států amerických může účinně napomoci.

Autoři *Listů* upřednostňovali vytvoření severoamerické federace z několika důvodů. Dosavadní uspořádání zakotvené v ústavních *Článcích konfederace* z roku 1777 považovali za nevyhovující pro společný postup ve vnitřních záležitostech, jakož i pro případ nutné společné obrany před napadením vnějším nepřítelem. Vzhledem k velké rozloze území, které mělo pod nově tvořená ústavní pravidla spadat, nepovažovali unitární stát za schopný udržet účinnou a potřebám občanů odpovídající demokratickou vládu. Zároveň se obávali centralizace moci, jež by mohla směřovat k potlačování svobody a k autoritářství. Sledovali tedy dva hlavní cíle. Tím prvním bylo vytvoření efektivní ústřední moci, jež by byla zárukou jednoty unie, tím druhým, neméně podstatným cílem, bylo vytvoření politického systému, který by obsahoval řadu pojištěk, jež by v co největší míře zaručovaly udržení demokracie a znemožňovaly nastolení „tyranie“, kterou definovali jako „soustředění veškeré zákonodárné, výkonné a soudní moci do těchž rukou, ať jedněch, několika či mnoha, ať dědičných, samozvaných nebo volených“.⁴⁴ V této souvislosti nejednou odkazovali na Montesquieua a svou podporu federálního uspořádání mimo jiné vysvětlili v následující úvaze: „V unitární republice postupují občané veškerou moc jediné vládě; uzurpací moci zabraňuje rozdělení vlády na rozdílné a samostatné složky. V republice americké, skládající se z více celků, je moc postoupená občanem nejprve rozdělena mezi dvě samostatné vlády a teprve potom jsou podíly moci, určené každé z nich, rozděleny mezi jejich samostatné a oddělené složky. Z toho plyne dvojitý zajištění práv občanů. Různé vlády se kontrolují navzájem a zároveň se každá z nich kontroluje sama.“⁴⁵ Výsledný model politického uspořádání, který autoři *Listů* podpořili, byl v tehdejší době vlastně kompromisem mezi unitárním státem a konfederací. Stal se uznávaným vzorem, z něhož vycházejí definice federalismu uvedené na začátku této kapitoly.

Státoprávní definice federalismu předpokládá existenci zákonodárných sborů nejméně

⁴⁴ Srov. list č. 47, jehož autorství je přisuzováno Jamesu Madisonovi. Hamilton, Alexander – Jay, John – Madison, James, *Listy federalistů: Soubor esejí psaných na podporu nové Ústavy předložené federálním Shromážděním 17. září 1787*. Vydalo Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci a Eric Voegelin Institute for American Renaissance Studies, Louisiana State University, Baton Rouge, Olomouc 1994, s. 265.

⁴⁵ Srov. list č. 51, jehož autorství je rovněž přisuzováno Jamesu Madisonovi. *Tamtéž*, s. 284.

dvou stupňů. V souvislosti s tím se nabízí otázka, zda federalismus nutně také předpokládá existenci parlamentní demokracie. Váhavá odpověď zní, že nikoli, respektive nikoli nutně, a to například i proto, že zákonodárné sbory dvou stupňů mají nebo měly i státy nedemokratické, které přesto bývají nebo byly označovány za federativní. Takovými politickými celky například byly Sovětský svaz, Jugoslávie a Československo, jejichž komunistickým vůdcům americké *Listy federalistů* vůbec nic neřikaly a jejichž federalismus měl být součástí řešení „národnostní otázky“, kterou se už počátkem dvacátého století teoreticky zabýval austromarxista Otto Bauer (1881–1938).⁴⁶ Nedemokratickými federacemi byly v různých časových obdobích též Argentina, Brazílie či Nigérie. Mezinárodní organizace Fórum federací (*Forum of Federations*), která sídlí v kanadské Ottawě a kterou lze považovat za autoritativní zdroj, na svých webových stránkách mezi federace řadí dvacet čtyři zemí současného světa a počítá mezi ně i Spojené arabské emiráty, které rozhodně nejsou parlamentní demokracií.⁴⁷

Pohlédneme-li na tuto otázku prizmatem federalismu severoamerického, který byl jeho tvůrci koncipován jako pojistka demokracie, potom se nám takové nominálně federativní země musí jevit jako federace fiktivní. Proti tomu lze namítnout, že i v takových státech díky jejich vnitřnímu uspořádání dochází nebo docházelo k „dohadování a vyjednané koordinaci mezi několika mocenskými centry“ – například mezi pohlaváry národnostních komunistických stran, mezi regionálními latinskoamerickými *caudillos* nebo mezi šajchy arabských emirátů – které napomáhá zajistit „základní politickou integritu“ územních celků, které jsou součástí federace. Problematickou ovšem patrně bude dlouhodobá stabilita takových útvarů: komunistické federace zanikly, respektive rozpadly se po náhlém nebo relativně rychlém přechodu k pluralitnímu systému, zatímco všechny federace s dlouhodoběji ukotvenou demokratickou tradicí a rozvinutými instituty „sdílené vlády“ dosud přežily.

Platí to i o Indii, v níž federalismus a demokracie spolu zcela zjevně úzce souvisejí, a to i v historické perspektivě. Její federalizace probíhala souběžně s její demokratizací.

⁴⁶ Viz Bauer, Otto, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, Wien 1907.

⁴⁷ Srov. webové stránky Fóra federací na http://www.forumfed.org/en/federalism/by_country/index.php (20.2.2010).

2. FEDERALISMUS A INDICKÁ ÚSTAVA

V předchozí kapitole nebyl explicitně vysloven jeden prostý truismus: moderní federalismus je svým původem západní, euroamerický koncept. Vztaženo k jižní Asii to neznamena, že by zde v předkoloniálním období neexistovaly svébytné státovědné představy nebo složené státní útvary. Stačí připomenout, že maráthská říše měla koncem osmnáctého a začátkem devatenáctého století, čili v době, kdy vzdorovala Angličanům, podobu konfederace. A koneckonců i Britové sami v Indii až do roku 1858 v situacích, kdy se jim to jevilo vhodné, formálně vystupovali ve jménu mughalského císaře a v roce 1858 se sami dosadili na jeho místo, a zacházeli pak s indickými knížecími státy, čili s územími, v nichž vládli „nepřímo“, s pozice své suzerenity. Nicméně v provinciích Britské Indie na úrovni od distriktu (okresu) a municipality výše postupně zřizovali a reformovali správní struktury, které se v zemi uchytily, přestože byly cizorodé. Koncem čtyřicátých let pak poslední zjevné státoprávní pouto s předkoloniální minulostí přetrhli sami Indové, když pohltili knížecí státy. Z těchto důvodů je i federalismus, zakotvený v Indické ústavě, co do svého původu zcela jednoznačně západním importem.

Indická ústava vznikla na půdě Ústavodárného shromáždění, které se v Dillí poprvé sešlo dne 9. prosince 1946, čili ještě předtím, než kolonie dosáhla nezávislosti a byla rozdělena na Indii a Pákistán. Podle schématu dohodnutého v průběhu roku 1946 na jednáních mezi představiteli britské vlády a koloniální správy na straně jedné a indickými politiky na straně druhé mělo toto shromáždění mít 389 členů. Z toho 292 členů bylo zvoleno poslanci provinčních legislatur, které vzešly z voleb konaných počátkem roku 1946 podle omezeného volebního práva, jež se tehdy vztahovalo přibližně na dvanáct procent dospělé populace. Čtyři členové zastupovali menší provincie Britské Indie, které neměly vlastní legislatury a v jejichž čele stáli hlavní komisaři (Adžmér-Mérvar, Kodagu, Britský Balúčistán, Andamany). Dalších 93 míst bylo vyčleněno pro zástupce knížecích států. Ze stranicko-politického hlediska byl v Ústavodárném shromáždění nejsilněji zastoupen Indický národní kongres. Muslimská liga jednání tohoto sboru zpočátku bojkotovala a většina jejích zástupců posléze zasedala v separátně vytvořeném pákistánském shromáždění, jež se poprvé sešlo 11. srpna 1947 v Karáči. Indické ústavodárný sbor tehdy opustili všichni zástupci z provincií (nebo jejich částí), jež připadly Pákistánu. Měnilo se i zastoupení knížecích států, jež byly v průběhu let 1947–1949 nově nezávislou Indií „integrovány“. Ve svém konečném složení mělo indické Ústavodárné shromáždění celkem 299 členů.⁴⁸

⁴⁸ Číselné údaje viz *Some Facts of Constituent Assembly*. Online na: <http://parliamentofindia.nic.in/ls/debates/facts.htm> (20.2.2010).

Způsob sestavení indického Ústavodárného shromáždění tedy nebyl příliš demokratický, přesto ale tento sbor schválil téměř po třech letech dne 26. listopadu 1949 ústavu, která vstoupila v platnost dne 26. ledna 1950 a která indickým občanům zaručila standardní „základní práva“, včetně všeobecného práva volebního, jež jsou detailně specifikována v článcích 12 až 35.

Se svými celkově více než čtyřmi sty články⁴⁹ a četnými přílohami je indická ústava v celosvětovém měřítku patrně vůbec nejrozsáhlejším dokumentem tohoto typu. Její „architekti“ převzali mnoho ustanovení ze Zákona o správě Indie z roku 1935 a řadu dalších podnětů našli zejména v ústavách USA, Austrálie a Kanady. Preambule ústavy začíná slovy „My, lid Indie...“, hlásí se tak k principu „suverenity lidu“ a opouští tradičně britský princip „suverenity parlamentu“. Indie se schválením ústavy stala demokratickou republikou. Její formální hlavou je nepřímo (podle poměrně složitě konstruovaného systému) volený prezident, výkonná moc je soustředěna v rukou ministerského předsedy, který je zodpovědný dvoukomorovému ústřednímu parlamentu. V čele indických svazových států stojí guvernér, který je dosazován z centra a jehož pravomoci jsou za normálních okolností v zásadě ceremoniální. Místním vládám předsedají hlavní (*chief*) ministři, svazové státy mají své parlamenty, dnes zpravidla rovněž dvoukomorové. Volební systém do *Lók sabhy* (Sněmovny lidu), čili do dolní komory ústředního parlamentu, která má v současnosti 545 členů, je většinový a jednokolový: ve volebním obvodu vítězí ten kandidát, který získá nejvíce platných odevzdaných hlasů, i když dostane třeba jen dvacet procent z jejich celkového počtu. Stejně je tomu v případě voleb do zákonodárných shromáždění, čili dolních komor parlamentů svazových států. *Rádžja sabha* (Rada států), horní komora ústředního parlamentu, má 250 členů, z toho 12 nominuje prezident a zbývajících 238 volí poslanci státních zákonodárných shromáždění.

Při formulování zákonných ustanovení určujících povahu indického federalismu ovlivnila tvůrce indické ústavy řada faktorů, mezi něž lze zcela určitě zahrnout: 1. rozsáhlé pravomoci ústřední vlády bývalé Britské Indie zakotvené v Zákoně o správě Indie z roku 1935; 2. neblahé čerstvé zkušenosti s rozdělením někdejší kolonie; 3. integrace knížecích států; 4. cíle ekonomického rozvoje a sociální modernizace země; 5. tehdejší politická hegemonie Indického národního kongresu a faktická neexistence silných regionálních stran. Spolupůsobení těchto i dalších faktorů dodalo federálním ustanovením indického základního zákona výrazně centralistický charakter.

⁴⁹ Poslední článek ústavy má číslo 395. Některé články byly v minulosti vypuštěny, mnohem více jich ale do ústavy bylo vsunuto, jako například články 243A až 243ZG a 371A až 371I, aniž by po nich následující články byly přečíslovány.

První článek indické ústavy zní: „Indie, to jest Bhárat, budiž svazem států.“⁵⁰ Už tato věta může vyvolávat jisté pochybnosti. V indické ústavě totiž vůbec není explicitně zmíněn ani „federalismus“ ani cokoli jiného federálního. Tam, kde je ve Spojených státech amerických – například v názvech institucí – adjektivum „federální“, jsou v Indii používány výrazy „svazový“ (*union*), případně „ústřední“ (*central*) nebo „národní“ (*national*). V daném kontextu jsou ovšem slova „federace“ a „svaz“ vzhledem k významu latinského neutra *foedus de facto* synonyma. Ostatně i hindsky se „federace“ řekne *saṅgh*, čili „svaz“ (nebo také *feḍe-reśan*), a ekvivalentem pro „federalismus“ je *saṅghavād*. Rozlišování mezi „federálním“ a „svazovým“ lze tudíž považovat za sémantické hříčky s významovými odstíny. V čerstvě nezávislé Indii znělo slovo „federální“ poněkud nedůvěryhodně, jelikož bylo spojováno s různými posléze zavrženými modely rozvolněného politického uspořádání, které měly zemi zachránit před rozdělením. Předseda Redakčního výboru (*Drafting Committee*) Ústavodárného shromáždění Bhímraó Rámdží Ambédkar (1891–1956), který se podílel na sestavení pracovního návrhu ústavy, zdůvodnil poslancům Ústavodárného shromáždění volbu slova „svaz“ (poté co obsáhle porovnal navrhovanou „indickou federaci“ s USA, Austrálií, bismarckovským Německem a Kanadou) následujícími argumenty: „Nevím, proč bylo slovo „svaz“ použito v kanadské ústavě. Mohu vám jen říci, proč je použil Redakční výbor. Chtěl tím ozřejmit skutečnost, že Indie, ačkoli se má stát federací, není federací, jež vznikla jako výsledek dohody států o vstupu do federace. A jelikož tato federace není výsledkem dohody, nemá žádný stát právo z ní vystoupit. Federace je svazem, protože je nezničitelná.“⁵¹ Toto prohlášení je poněkud matoucí a jeho argumentaci lze zpochybnit: tehdejší Sovětský svaz ve své ústavě svým republikám právo vystoupit deklarativně poskytoval; preambule Zákona o Britské severní Americe z roku 1867, který je dodnes součástí kanadské ústavy, odkazuje na přání čtyř provincií „být federálně spojené do jednoho dominia“; a nezávislá Indie sama, koneckonců, vznikla spojením části provincií a knížecích států.⁵² Ambédkar se ale zcela zjevně pokusil položit důraz na jednotu a další nedělitelnost Indie.

Článek 3 indické ústavy dává parlamentu právo podle zákona „vytvořit nový stát tak, že oddělí území od jakéhokoli státu, nebo že spojí dva nebo více států nebo částí států, nebo že spojí jakékoli území s částí jakéhokoli státu“. Tento článek dále parlament opravňuje zvět-

⁵⁰ Veškeré odkazy indickou ústavu se vztahují, pokud není uvedeno jinak, na její znění dostupné na internetu na adrese http://indiacode.nic.in/coiweb/welcome_files/main.htm (20.2.2010).

⁵¹ *Constituent Assembly Debates*, Vol. VII, 4th November 1948. Online at: <http://164.100.47.132/LssNew/constituent/vol7p1.html> (20.2.2010).

⁵² *British North America Act, 1867*. Online na: http://en.wikisource.org/wiki/British_North_America_Act,_1867 (20.2.2010)

šit nebo zmenšit území jakéhokoli státu a měnit jeho hranice i název. Tyto změny sice musejí projednat i zákonodárné sbory dotčených států, konečné slovo má ale ústřední parlament. Autonomie součástí federálního celku tak může silně utrpět. Teoreticky lze zákonnou cestou zredukovat počet svazových států na pouhé dva. Dva musejí zůstat, protože Indická republika je podle ústavy svazem, unií. V rozporu se standardní definicí federalismu (viz v předchozí kapitole) tudíž indické svazové státy nemají ústavně zaručenu „základní politickou integritu“.

Již zmiňovaný britský „klasik“ teorie federalismu Kenneth Wheare z tohoto i z dalších důvodů v padesátých letech minulého století označil indickou ústavu za „kvazifederální“⁵³ a odmítl o ní „diskutovat jako o příkladu ústavy federální“.⁵⁴ Vzniklo tak určité klišé, jehož se později drželi i jiní autoři. V odborné literatuře je proto Wheareův výrok často citován. Wheare svůj závěr zdůvodnil legalistickými argumenty a při hodnocení indického státoprávního uspořádání se důsledně držel vzoru, kterým mu byl federalismus ve Spojených státech amerických. Takový postoj má své opodstatnění. Jak bylo v této práci již zdůrazněno, byl moderní konstituční federalismus v praxi poprvé uplatněn právě ve Spojených státech, a jeho americkou podobu lze tudíž skutečně považovat za jakýsi výchozí model. A americké federální uspořádání se od federálního uspořádání indického v některých ohledech, a to v ohledech dosti podstatných, značně odlišuje. Ve velké míře je to dáno odlišnou historií. Americkému federalismu, stejně jako například federalismu švýcarskému,⁵⁵ na rozdíl od Indie vývojově předcházela konfедераční předstupeň, při němž měly společné orgány konfедераčního svazku jen minimální pravomoci, a to ty, které jim členské státy v podstatě jen *ad hoc* svěřily. Je proto přirozené, že federální americká ústava z roku 1789 zaručila jednotlivým státům unie poměrně velmi široká práva a zejména právo zcela základní, právo na existenci. Americký prezident proto například nemůže legální ústavní cestou zrušit některý ze států unie, což z hlediska interpretace ústavy a precedenčního práva v roce 1869 svým rozhodnutím v kauze *Texas versus White* potvrdil Nejvyšší soud USA, když Spojené státy označil za „nezničitelnou unii složenou z nezničitelných států“ (*an indestructible Union composed of indestructible States*).⁵⁶ Indie je z právního hlediska rovněž „nezničitelnou unií“, její jednotlivé státy však na

⁵³ Wheare, Kenneth C., *Federal Government*. Oxford University Press, London 1953 (third edition), s. 28; viz též Wheare, Kenneth C., *Modern Constitutions*. Oxford University Press, London 1951, s. 29.

⁵⁴ Wheare, K. C., *Federal Government*. Oxford University Press, London 1953 (third edition), s. 81.

⁵⁵ Švýcarsko se po faktické stránce stalo federací až v roce 1848, v oficiálním názvu si ale ve francouzštině a italštině ponechalo slovo „konfederace“ (*confédération*, *confederazione*), jehož německý ekvivalent zní *Eidgenossenschaft*, čili spříseženectví, doslova „společenstvo přísahy“.

⁵⁶ Rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu v kauze *Texas versus White* z roku 1869 je dostupné na internetové adrese http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0074_0700_ZO.html

rozdíl od států USA „zničitelné“ jsou. Vzhledem k nesourodé územně správní struktuře, kterou v roce 1947 Indie dostala do vínku od britského impéria, nemohli ovšem tvůrci indické ústavy ani rozhodnout jinak.

Nejdůležitějším rysem federálního uspořádání je *rozdělení* moci mezi centrem a státy. Toto kritérium indická ústava splňuje. Stejně jako v Zákoně o správě Indie z roku 1935⁵⁷ totiž její sedmá příloha (*schedule*) obsahuje tři seznamy, které pravomoci rozdělují. Svazový či unijní seznam (*Union List*), který má v současnosti 99 položek,⁵⁸ vyjmenovává záležitosti, které jsou ve výhradní působnosti centra (obrana, armáda, zbraně, zahraniční věci, válka a mír, atomová energie, občanství, železnice, hlavní silniční tahy, letectví, spoje, měna, bankovníctví, pěstování, výroba a vývoz opia, volby včetně voleb státních, řada daní a poplatků, atd.). Státní seznam (*State List*), který má nyní 62 položek,⁵⁹ vyjmenovává záležitosti v pravomoci indických států (policie, věznice, obecní a distriktní samospráva, veřejné zdraví a nemocnice, alkoholické nápoje, pohřebnictví, místní komunikace, zemědělství, vodní hospodářství, agrární zákonodárství, rybolov, hornictví, univerzity a vědecké společnosti, daň z půdy, některé další daně a poplatky, atd.). Souběžný seznam (*Concurrent List*), který má v současnosti 51 položek,⁶⁰ vyjmenovává záležitosti, v nichž je kompetence souběžná, respektive společná (trestní právo, rodinné právo, procesní řád, lesnictví, ekonomické a sociální plánování, populační politika, odbory, zaměstnanost a nezaměstnanost, továrny, elektřina, noviny, knihy a tiskárny, některé poplatky, atd.).

Obecně lze konstatovat, že míra autonomie provincií (respektive států) vůči centru zůstala podle indické ústavy v podstatě stejná, jako byla podle zákona z roku 1935. Pravomoci rozhodovat ve věcech, které nejsou v ústavních seznamech uvedeny, čili tzv. zbytkové či reziduální pravomoci (*residuary powers*), má podle ústavního článku 248 ústřední parlament. Stejně je tomu například v Kanadě, ve Spojených státech ale tyto pravomoci přísluší státům, a proto i tato věc některým kritikům indického federálního uspořádání vadí.⁶¹ Z hlediska

(20.2.2010).

⁵⁷ *The Government of India Act, 1935*. Manager of Publications, Government of India Press, New Delhi 1935, s. 390–399.

⁵⁸ Poslední položka na unijním seznamu má číslo 97. V minulosti ale byla z tohoto seznamu jedna položka vypuštěna, zatímco mezi položky 2 a 3 byla vsunuta položka 2A a mezi položky 92 a 93 byly vsunuty položky 92A a 92B.

⁵⁹ Poslední položka na státním seznamu má číslo 66. Čtyři položky ale byly v minulosti vypuštěny, aniž by byl seznam přečíslován.

⁶⁰ Poslední položka v souběžném seznamu má číslo 47. Čtyři položky ale byly v minulosti do seznamu přidány tak, že mezi položky 17 a 18 byly vsunuty položky 17A a 17B, mezi položky 20 a 21 položka 20A, mezi položky 33 a 34 položka 33A.

⁶¹ Pro přehledný výčet a analýzu nedostatků indického uspořádání z hlediska ortodoxně pojímaného

ortodoxně pojímaného federalismu je ovšem mnohem závažnějším prohřeškem porušení jiné již citované zásady, podle níž rozdělení moci vyplývá z ústavy a nelze je jednostranně měnit žádným z obou zákonodárných sborů. Rozdělení moci a kompetencí mezi centrem a státy sice v Indii z ústavy vyplývá, ústřední parlament je však kvalifikovanou většinou hlasů jednostranně měnit může, a několikrát tak již učinil.

Za normálních okolností státy fungují autonomně. Ústřední výkonná moc v nich ale může vyhlásit tzv. prezidentský režim, a unitárně je tak načas zcela podřídit centru. Podle ústavního článku 356 se totiž indický prezident (de facto indický premiér), „poté, co obdrží zprávu od guvernéra státu nebo jinak“ a dospěje k přesvědčení, že „vznikla situace, v níž vláda státu nemůže být vykonávána v souladu s ustanoveními této ústavy“, může sám chopit „všech nebo kterýchkoli funkcí vlády státu“ a „prohlásit, že pravomoci zákonodárného sboru státu budou vykonávány [indickým] parlamentem nebo pod jeho kontrolou“. Do dnešního dne se tak stalo více než ve stech případech.

Podle ústavního článku 352 je prezident (čili premiér) navíc oprávněn, pokud dospěje k přesvědčení, že „je ohrožena bezpečnost Indie nebo kteréhokoli jejího území, a to buď válkou, vnější agresí, nebo ozbrojeným povstáním“, vyhlásit výjimečný stav platný buď pro celou Indii, nebo pro její část, čili i pro jednotlivé státy. Vyhlášením výjimečného stavu pro celou Indii může být politický systém v zemi načas fakticky převeden z režimu federálního do režimu unitárního. Takový výjimečný stav byl Indii poprvé vyhlášen během pohraničního konfliktu s Čínou v roce 1962, později pak za válek s Pákistánem v letech 1965 a 1971. Nejznámějším případem je ale výjimečný stav, který dala v roce 1975 v celé Indii pod záminkou vnitřních nepokojů vyhlásit tehdejší ministerská předsedkyně Indira Gándhiová (1917–1984; premiérka v letech 1966–1977 a 1980–1984) a který platil do roku 1977. Zároveň tehdy využila ustanovení ústavního článku 359, která umožňují pozastavit platnost velké části občanských svobod a demokratických práv.

Kritici indického federálního uspořádání mají výhrady i k dalším ustanovením indické ústavy, například k právu guvernéra předávat k prezidentskému podpisu zákony schválené státním zákonodárným shromážděním, jež bývá zneužíváno k dlouhým, někdy i mnohaletým odkladům, než tyto zákony nabudou platnosti. Přes všechny takové výhrady ale označování Indické republiky za „kvazifederaci“, za „federaci bez federalismu“, či přímo za „unitární stát“⁶² dnes zpravidla svědčí o dogmatickosti nositelů takových názorů a neodpovídá volněj-

federalismu viz Rajashekara, H. M., *The Nature of Indian Federalism: A Critique. Asian Survey*, vol. 37, no. 3 (March 1997), s. 245–253.

⁶² Osobní zkušenost autora nabytá při rozhovorech s některými pracovníky indických univerzit.

šímu pojetí federalismu, jež v dnešní době mezi politology i politiky převládá. V tomto ohledu je hodnocení práce indického Ústavodárného shromáždění, které vyjádřil znalec indické konstituční historie Granville Austin, mnohem výstižnější a poučenější: „V rámci tohoto procesu byly nově modifikovány ustálené představy o sestavování federálních vlád a jejich vztazích s vládami součástí federace. Ústavodárné shromáždění vlastně vytvořilo nový druh federalismu, který vyhovuje specifickým potřebám Indie.“⁶³ Na tomto místě můžeme navázat postulátem, že federalismus každé federální země je specifický, a to už proto, že má specifické „historické kořeny“.

⁶³ Austin, Granville, *The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation*. Clarendon Press, Oxford 1966, s. 186.

3. HISTORICKÝ KONTEXT: INDIE V DEVATENÁCTÉM STOLETÍ

Tato práce se zaměřuje na období let 1905 až 1956, které pro indický federalismus považuje za období formativní. Rok 1905 přitom konvenčně pojímá jako „bod nula“, kdy se proces proměny od unitárního k federálnímu dal do pohybu. Historie ale zná málo naprostých zlomů, jakýchsi „čistých řezů“, a historické mezníky zpravidla představují jen výraznou změnu v rámci kontinuity. Tak je tomu i v daném případě. Situace v roce 1905 byla vyústěním vývojových trendů, které se na následujících stránkách pokusíme ve stručnosti vystihnout, a to ve dvou odlišných perspektivách: koloniální britské a „domácí“ indické.

Z britského pohledu lze devatenácté století charakterizovat jako období, během něhož Britové v Indii stoupali k vrcholu své moci. Jedinou vážnou krizí na vzestupné cestě pro ně byla „vzpouza“ v letech 1857–1857, kterou některé skupiny povstalců pojaly jako pokus o restauraci mughalské říše, jako pokus o návrat zpět. Jinak si Britové v Indii po celé devatenácté století mohli – řečeno s nadsázkou – „dělat, co chtěli“. Z pohledu Indů je devatenácté století dobou „poroby“, avšak zároveň (hlavně jeho druhá polovina) i dobou zrodu moderního nacionalismu, a to především v jeho panindické, „monolitické“ verzi. V roce 1905 se rozdílné trajektorie protnuly a Britové museli v Indii po téměř padesátileté přestávce znovu čelit masovým protestům proti své nadvládě. Indové přitom tentokrát hleděli spíše do budoucnosti. Následovalo období více než čtyřiceti let cyklické vícestranné konfrontace, z níž vzešla podoba indické nezávislosti a o něco později i podoba indického federalismu.

3.1. POVAHA BRITSKÉ KOLONIÁLNÍ MOCI

Britové nepřišli do Indie jako dobyvatelé. Dopluli k jejím břehům jako obchodníci v honbě za ziskem a zpočátku v tomto ohledu zaostávali za svými evropskými konkurenty: Portugalci a především Holanďany. V průběhu sedmnáctého století si jejich obchodní firma, Východoindická společnost, které britský monarcha udělil monopolní práva, zřídila v přístavních lokalitách několik faktorii, obchodních stanic, a některé z nich se časem staly opevněnými enklávami, a později i předmostími pro další expanzi. V čele správy takových enkláv tehdy stál úředník titulovaný jako „prezident“. Tyto državy proto začaly být nazývány „prezidenciemi“, což je pojmenování, které příslušným mnohonásobně rozrostlým územně správním celkům zůstalo až do devatenáctého století a v neoficiálním úzu ještě déle: odtud pochází termín „tři staré prezidencie“, s nímž se setkáváme i v literatuře z počátku dvacátého století a jímž bylo míněno Bengálsko (oficiálně „Prezidencie Vilémovy pevnosti“ v Kalkatě), Bombaj a Madrás (oficiálně „Prezidencie pevnosti sv. Jiří“).

Příležitost k expanzi či – výstižněji řečeno – okolnosti, jež podnítily expanzi, nastaly ve čtyřicátých až šedesátých letech osmnáctého století. Do jižní Indie se tehdy přeneslo anglicko-francouzské soupeření z evropských bojišť (válka o nástupnictví rakouské, sedmiletá válka), které pro Brity skončilo úspěšněji. Obě strany se v Indii zapojily do sporů místních vládců v rámci tří karnátských válek (1744–1763), během nichž Britové poprvé použili taktiku tzv. subsidiárních aliancí, na jejichž základě poskytovali spřízněné straně vycvičené vojenské oddíly, a to výměnou za „subsidií“, čili za subvenci či jinou formu platby: zpravidla se jim dostalo práva výběrů daní z určitého území, která tak de facto ovládli a nakonec připojili ke svým državám. V Bengálsku se mezitím místní naváb Sirádžuddaula (1733–1757, u moci 1756–1757; z formálního hlediska byl mughalským místodržícím) pokusil Brity zbavit jejich obchodních výsad a v roce 1756 dobyl Kalkatu. Britové na tento úder promptně zareagovali, podpořili ambice velitele navábových vojsk, „zrádce“ Míra Džáfara (1691–1765), a v roce 1757 v bitvě u Palásí (anglický přepis *Plassey*) rozprášili oddíly, které zůstaly navábovi věrné. Konsolidaci britské moci v Bengálsku a přilehlých oblastech pak v roce 1764 dovršila bitva u bihárského Baksaru, v níž vojska Východoindické společnosti porazila spojené armády avadhského navába Šudžáuddauly (1732–1775, vládl 1753–1775) a jeho tehdejšího chráněnce, titulárního mughalského císaře Šáha Álama II. (1728–1806; vládl 1760–1806). O rok později vydal císař *farmán* (dekret, výnos), jímž společnosti udělil *dívání*, neboli právo vybírat daně a spravovat státní finance na území Bengálska, Biháru a Urísy. Výměnou za to mu Východoindická společnost vyplácela roční tribut představující zlomek z jejich nově nabytých daňových výnosů a ponechala v jeho držení avadhské okresy Iláhábád a Kóra (vzhledem k nepřehledné situaci po afghánských vpádech tehdy mughalský císař nepřebýval v Dillí). Východoindická společnost se tak po faktické stránce stala teritoriální mocností, svou politickou legitimitu přitom odvozovala od mughalského trůnu. Jejím úředním jazykem při výkonu státní správy ve všech oblastech, které bývaly v dřívějších dobách součástí mughalské říše (většina subkontinentu), pak až do roku 1837 byla (tak jako za Mughalů) perština.

Tyto události jsme si i s podrobnostmi připomněli jako příklad toho, jak Britové při posilování svého vlivu na subkontinentu postupovali. Později se obdobné situace vícekrát opakovaly a Britové při nich znovu a znovu využívali sporů místních vládců, získávali si spojence, kteří se následně stávali jejich vazaly, zatímco državy poražených Britové nezřídka připojovali k územím, jež už měli pod svou přímou kontrolou. Do roku 1818, kdy zlomili odpor Maráthů, takto ovládli celou poloostrovní část Indie. Počátky expanze byly nemalou částí Britů v Indii a zejména v Londýně sledovány s jistými rozpaky: mnozí ji vnímali jako nezamýšlený důsledek politiky, jejímž původním smyslem byla pouhá ochrana obchodních

zájmů Východoindické společnosti. Nová vlna expanze, která začala ve čtyřicátých letech devatenáctého století, už ale byla zcela zřetelně ve velké, ne-li rozhodující míře motivována ryze velmocenskými cíli v rámci snah o rozdělení Asie na sféry pod kontrolou nebo vlivem Velké Británie, Ruska a Francie. Ve čtyřicátých letech byl anektován Sindh a Paňdžáb, počátkem padesátých let Dolní Barma. Mezitím Britové pohlcovali i území některých svých vazalů: jako poslední byl takto k držávám Východoindické společnosti v roce 1856 připojen Avadh. Válka s Afghánistánem v letech 1878–1879 vedla k připojení několika horských území na severozápadě a posléze, v roce 1893, i ke stanovení tzv. Durandovy linie,⁶⁴ jež dnes tvoří hranici mezi Afghánistánem a Pákistánem. K 1. lednu 1886 byla k Britské Indii připojena Horní Barma. Do roku 1914 pak Britové cestou diplomatických jednání i jednostrannými akty vymezili konečný průběh hranic svých jihoasijských držav na východě a severu.

Způsoby Britů při ovládnutí subkontinentu zde nepřipomínáme bezdůvodně. Hluboce totiž ovlivnily povahu jejich koloniální moci. Indii by nikdy neovládli bez pomoci samotných Indů, bez spojenců mezi vládci místních států a bez indických vojáků, kteří vždy tvořili většinou složku ve vojsku Východoindické společnosti a posléze i v armádě Britské Indie. A neovládli by ji bez indických peněz, z nichž byly expanzivní akce nakonec vždy pokryty. Přitom se v Indii jen málokdy usazovali natrvalo, málo se mísili s domácím obyvatelstvem a nikdy jich v zemi nepřebývalo více než 200 000: například i v roce 1921, čili v době, kdy už v zemi čelili silnému protikoloniálnímu hnutí, žilo v Indii podle tehdejšího sčítání obyvatelstva jen necelých 157 000 „Evropanů“, čili nikoli jen Britů. Z toho 45 000 tvořily ženy. Asi 60 000 Britů tehdy působilo v armádě, přibližně 12 000 v civilní správě a z toho jen asi 3 500 ve vyšších složkách státního aparátu.⁶⁵ Na jednoho Brita tak v zemi připadalo zhruba 2 000 Indů.

Vzhledem k tak obrovské disproporci se můžeme pozastavovat nad tím, že se Britové v Indii udrželi u moci tak dlouho. Na druhou stranu ale aritmetický poměr mezi vládci a ovládanými, respektive mezi vyššími složkami státního a vládního aparátu na straně jedné a běžnými obyvateli na straně druhé je pravděpodobně ve všech státech moderního světa řádově obdobný a zajištění dlouhodobé stability vládnutí je v nich věcí politického a správního systému. V Indii tomu před dvěma sty či dvě stě padesáti lety v zásadě nebylo jinak. Východoindická společnost se tu jako silný hráč vklínila do existujících mocenských poměrů v době, kdy mughalská říše už de facto neexistovala. Na rozdíl od „domácích“ politických útvarů nebyla

⁶⁴ Tato linie byla pojmenována podle tehdejšího tajemníka departmentu (ministerstva) zahraničí indické vlády sira Mortimera Duranda (1850–1924).

⁶⁵ Citováno podle *Report of the Indian Statutory Commission*. His Majesty's Stationery Office, London 1930, Volume 1, s. 46–47.

mocností, kterou oslabovaly nástupnické spory při směně vladaře. Díky koordinovanému postupu, efektivnější správě a kvalitě svých vojenských jednotek se vypracovala na dominantní sílu, která vstoupila do mughalského dědictví a dokázala politicky sjednotit Indii v míře i územním rozsahu, kterého žádná z předchozích subkontinentálních říší nikdy nedosáhla. Pro naprostou většinu obyvatel se pak Britové, stejně jako před nimi Mughalové, stali vzdálenou vrchností, jejíž autoritu respektovali.

Činnost Východoindické společnosti přitom podléhala legislativní moci britského parlamentu, který ji už v druhé polovině osmnáctého století svými zákony *de facto* proměnil v podřízenou součást státního aparátu, v jakousi správní agenturu britské vlády. Od revize své charty v roce 1833 už neměla v Indii žádná obchodní práva a v roce 1853, kdy jí byl odebrán obchod s Čínou, definitivně pozbyla všech rysů komerčního subjektu. Zákonem o správě Indie z roku 1858 pak byla Východoindická společnost zbavena i všech správních funkcí. Po faktické stránce se tím ale v zásadě nic nezměnilo; vznikl jen nový základní institucionální rámec, který potom přetrval až do roku 1947.

Moc nad indickými državami v roce 1858 formálně přešla na britskou korunu, která zároveň převzala i veškeré závazky plynoucí ze smluv, jež Východoindická společnost uzavřela s „domorodými knížaty“. Výkonem moci nad Indií byl ze zákona pověřen ministr (*secretary of state*) pro Indii, který byl členem britského kabinetu, stál v čele ministerstva pro Indii (*India Office*) a předsedal Indické radě (*Council of India*), jež měla jen poradní pravomoci. Ministr měl sice v indických záležitostech poslední slovo, zasahovat do nich ale mohl jen na dálku, a do vytvoření přímého telegrafického spojení s Indii v roce 1870 navíc i s nemalým zpožděním. Hlavou koloniální vlády v Indii zůstal generální guvernér (dle ceremoniálního úzu, nikoliv však ze zákona nově titulovaný jako „místokráľ“), který stejně jako dříve sídlil v Kalkatě a od roku 1864 se na léto se svým úřadem přesouval do horské Simly (Šimly) v dnešním Himáčalpradéši. Byl jmenován korunou na pětileté období, byl vybírán z příslušníků britské aristokracie a nadále předsedal radě, jejíž funkce byly předtím naposledy upřesněny novelou charty Východoindické společnosti z roku 1853 a na nichž nový zákon z roku 1858 téměř nic nezměnil.

Z hlediska státoprávního se Indie po roce 1858 coby britská država skládala ze dvou částí. Větší část jejího území byla rozčleněna na provincie (a některá území se zvláštním statutem), které Britové spravovali přímo. Tato a jedině tato území *de iure* tvořila Britskou Indii (formálně ovšem pod indickou koloniální vládu v druhé polovině devatenáctého století přímo spadaly i některá území mimo subkontinent, jako například arabský Aden nebo britské državy v Malackém průlivu). Menší část „Indie“, která po anexi Horní Barmy tvořila asi dvě pětiny

země, byla někdy nazývána „indickou Indií“. Pokrývaly ji „indické státy“, kterým se také říkalo „domorodé“ nebo „knížecí státy“ (*Indian states, native states, princely states*), v jejichž čele nominálně stáli místní „knížata“ (*Princes*), s různými tituly: maharádža, naváb, nizám, rádža aj. V nich Britové praktikovali tzv. nepřímou správu (*indirect government*), a to prostřednictvím „rezidentů“ nebo „agentů“ indické vlády. Britský panovník personifikoval pro indická knížata „nejvyšší moc“ (*paramount power*), byli vůči němu v jakémsi vazalském vztahu. Indický generální guvernér byl zástupcem koruny a to, že byl zároveň titulován jako místokrál, mělo právě ve vztahu vůči knížatům svůj hlavní symbolický význam.

Celý komplex, tedy Britská Indie plus „indická Indie“, byl od sedmdesátých let devatenáctého století oficiálně označován za „indickou říši“ respektive „indické císařství“ (*Indian Empire*); býval také nazýván „velkou Indií“ (*Greater India*), nejčastěji se mu ale nadále říkalo jen „Indie“. V souladu s tímto povýšením Indie na „říši“ byly v dubnu 1876 zákonem britského parlamentu rozšířeny četné tituly královny Viktorie o „císařovnu indickou“ (*Empress of India*). Stejného titulu (v jeho mužském rodě) se posléze dočkali i její nástupci na britském trůnu. Pro indické potřeby byl tento titul překládán perským novotvarem *kaisare hind*.

Poměry v knížecích státech se lišily případ od případu, ne všechny ustrnuly ve vývoji, nicméně „indická Indie“ jako celek na subkontinentu dlouho zůstávala mimo hlavní proud dění. Další výklad se proto většinou vztahuje k provinciím Britské Indie.

Strukturu indické vlády upřesnil Zákon o indických radách (*Indian Councils Act*), který britský parlament schválil v roce 1861.⁶⁶ Indickou vládu tento zákon pojímal jako „generálního guvernéra v radě“ (*Governor-General-in-Council*). Tato rada měla kromě místokrále (tj. generálního guvernéra) pět řádných členů (*ordinary members*), kteří měli na starosti většinu departmentů (ministerstev) indické vlády: vnitro, daně, vojsko, finance a justice (v roce 1874 pak v radě přibyl šestý řádný člen, kterému byla svěřena portfej veřejných prací). Vztahy s knížecími státy a se zahraničím spadaly do výhradní působnosti místokrále. Vrchní velitel indické armády byl mimořádným členem rady (*extraordinary member*). Řádné členy i člena mimořádného jmenoval britský ministr pro Indii. Místokrál mohl, kdykoli to uznal za vhodné, mínění svých radních zcela ignorovat. Rada generálního guvernéra měla dvojí funkci. Ve svém základním složení působila jako rada výkonná, čili jako vláda, která až do začátku dvacátého století zůstala svým složením institucí čistě britskou (první Ind se jejím členem stal až v roce 1909). Od roku 1854 bývali k zasedáním rady gene-

⁶⁶ Podstatné výňatky ze Zákona o indických radách z roku 1861 viz Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 33–53.

rálního guvernéra zvaní tzv. dodateční členové (*additional members*), kteří měli poradní hlas v otázkách týkajících se legislativy. Zákon z roku 1861 stanovil počet těchto dodatečných členů na šest až dvanáct, z nichž jen méně než polovinu mohli tvořit státní úředníci. Dodateční členové rady rovněž měli jen poradní pravomoci. Jmenoval je generální guvernér. V případech, kdy jeho rada zasedala v takto rozšířeném složení, nabývala funkce rady zákonodárné. Místokrál tak ve své osobě slučoval výkonnou a zákonodárnou moc.

Důležitou inovací nového zákona bylo obnovení legislativních pravomocí guvernérů bombajské a madráské prezidencie, které jim byly odebrány v roce 1833. V obou zmíněných provinciích byly navíc obdobným způsobem jako v centru zřízeny místní zákonodárné rady, jež mohly mít čtyři až osm dodatečných členů, z nichž jen méně než polovinu směli tvořit státní úředníci. Zákon z roku 1861 proto bývá označován za akt, který zastavil dosavadní trend utužování centralizace koloniální správy a naopak zahájil trend opačný, jenž po řadě desetiletí vyústil ve federalizaci země.⁶⁷ Postupem času byly místní zákonodárné rady zřizovány i v dalších provinciích Britské Indie. Zároveň stoupal počet členů legislativních sborů.

Novým Zákonem o indických radách⁶⁸ byla v roce 1892 horní hranice pro ústřední radu stanovena na 16 členů a pro provinční rady na 20 členů. Členové těchto poradních sborů získali i více práv než na začátku, kdy neměli skoro žádná: nyní měli například právo vznášet dotazy a kritizovat státní rozpočet. Zákon z roku 1892 byl významný i z dalšího hlediska: v zárodečné podobě totiž zakotvil možnost volitelnosti části členů legislativních rad. Místokrál tento princip upřesnil ve zvláštní vyhlášce, na jejímž základě mohla některá městská a distriktní zastupitelstva, případně univerzity formou jakéhosi konkursu, či spíše lobování, ze svých řad navrhnout kandidáty, z nichž si pak místokrál nebo guvernér vybíral členy do své legislativní rady. Někteří historikové, zejména historikové britští, označují tento nový prvek za první vlašťovku posunu od toho, co sami Britové někdy označovali za „benevolentní despotismus“ (*benevolent despotism*) svého panství, k budoucí „zastupitelské vládě“ (*representative government*).

Zákonné ustanovení, že nejvýše polovina „dodatečných členů“ zákonodárných rad může být státními úředníky, od roku 1861 technicky umožňovalo jmenovat do druhé poloviny těchto sborů i zástupce z řad místních obyvatel. Přáli si to nejen Indové, ale i realističtější smýšlející Britové, kteří si od povstání z let 1857–1859 byli více vědomi významu zpětné vazby

⁶⁷ Srov. např. Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967, s. 57–58.

⁶⁸ Výňatky ze Zákona o indických radách z roku 1892 a komentáře k jeho textu viz Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 106–151.

a při tvorbě zákonů byli do jisté míry ochotni naslouchat indickým názorům. V roce 1862 byli proto do zákonodárné rady generálního guvernéra jmenováni první tři Indové. Tehdejší místokrál lord Canning (1812–1862; v úřadě 1856–1862) si je tehdy vyvolil z řad indické aristokracie a jednotlivci z těchto vrstev byli později nezdědka preferováni i dalšími místokráli a provinčními guvernéry. Někteří z těchto indických členů potom v zákonodárných radách jen vznešeně vysedávali a zvedali ruce společně se svými patrony. Jiní ale byli ke své činnosti kvalifikovanější a někdy dokázali tvorbu zákonů ovlivnit. V osmdesátých a zejména devadesátých letech devatenáctého století pak v zákonodárných radách působilo i několik významných představitelů rodícího se národního hnutí.

Změny mezitím probíhaly i v justiční sféře. V roce 1861 byly ustaveny vrchní soudy (*high courts*) tří prezidencií a později byly takové soudy zřízeny i v dalších provinciích. V témže roce byl pro Britskou Indii přijat jednotný Trestní zákon (*Penal Code*), který v novelizované podobě platí v zemi dodnes. Tyto kroky usměrnily vývoj celé soudní soustavy, v níž postupně nacházelo uplatnění stále více Indů a která se svými rozsudky v různých kauzách rozhodující měrou podílela na tvorbě precedenčního práva a na skloubení britské a indické právní tradice.

Nejvyšší složky státní správy i justice byly v druhé polovině devatenáctého století svým složením téměř stoprocentně britské. V nižších rovinách tomu ale bylo jinak. „Bílý“ mocenský „pavouk“ v Britské Indii končil u osob vrchních správních úředníků okresů (distriktů), dodnes zvaných „výběřčími“ (*collector*). Postavení těchto lidí bylo svým způsobem nevďěčné. Dostávali úkoly „shora“ a na rozdíl od svých nadřízených je nikdy nemohli plnit bez spolupráce z indické strany. Jejich indičtí podřízení byli klíčovým zprostředkujícím článkem mezi britskou mocí a indickou společností. Vyznali se v místních poměrech, a měli tudíž možnost „výběřčího“ mást; jejich funkce na okresních úřadech jim propůjčovaly autoritu, kterou mohli využívat ke svému prospěchu. Komunikace směrem dolů tu už běžela nikoli v angličtině, ale v místních jazycích. Přesně na této úrovni začínala doména lokální indické politiky, které Britové nikdy moc rozuměli a do níž nikdy jako přímí účastníci nepronikli. Podle příměru Judith Brownové lze proto na britské panství v Indii nahlížet jako na „celoindickou realitu a lokální iluzi“.⁶⁹

Na druhou stranu ale právě na lokální úrovni většinou působili představitelé vrstev, které byly v Indii sociální oporou britského *rádže* (vlády, panství): loajální subalterní úředníci; obchodníci, kteří těžili z nastoleného „britského míru“ (*Pax Britannica*); a především

⁶⁹ Brown, Judith M., *Modern India: The Origins of an Asian Democracy*. Oxford University Press, Oxford 1994 (second edition), s. 59.

přímí plátcí daně z půdy („statkáři“, neboli *zamíndáři*, *tálukédáři* atd., ale i „pěstitelé“ neboli *raijati*), kterým britské reformy daňových systémů zaručily vlastnická práva k půdě a umožnily žít z renty.

Vraťme se na vyšší, z hlediska budoucího federalismu relevantnější úroveň. Velmi důležitou integrující strukturou britské moci v Indii, podle otřepané metafory jejím „ocelovým skeletem“ (*steel frame*), byl elitní sbor příslušníků Indické civilní služby (*Indian Civil Service*), z jehož řad byly obsazovány všechny klíčové posty státní správy, a to počínaje od funkce okresního „výběřčího“, až po místa sekčních šéfů, přednostů centrálních úřadů a členů místokrálovy výkonné rady. Na přelomu padesátých a šedesátých let devatenáctého století čítal tento sbor asi 1000 příslušníků a byl svým složením stoprocentně britský.

Indická civilní služba vznikla už v osmnáctém století, původně pod názvem Smluvní služba (*Covenanted Service*). Vstup do jejích řad byl spojen s uzavřením vázací smlouvy (*covenant*) mezi uchazečem a Východoindickou společností a v prvních desetiletích po roce 1858 mezi uchazečem a ministrem pro Indii. Vhodní kandidáti na členství byli původně navrhováni (vesměs na základě příbuzenských vztahů a rodičovských konexí) řediteli Východoindické společnosti nebo její kontrolní radou a po nominaci museli (v letech 1806–1857) absolvovat dvouletou výuku na Východoindické koleji v Haileybury (poblíž Hertfordu severně od Londýna). Otevřenějšího charakteru přijímací řízení nabylo až v roce 1854: od tohoto data bylo přijetí do Indické civilní služby podmíněno (podle čínského mandarínského vzoru) úspěšným složením zkoušek, kterých se mohl zúčastnit kterýkoli poddaný britské královny, Evropan i Asijec. Požadované přijímací zkoušky bylo ale možné skládat jen v Anglii, což skoro všechny potenciální indické zájemce předem diskvalifikovalo, a to nejen z finančních důvodů: například pro hinduisty byla tehdy cesta do zámoří závažným porušením náboženských tabu.

Podmínky přijímání do Indické civilní služby se brzy po roce 1858 staly předmětem rostoucí kritiky z indické strany a koloniální správě byl opakovaně předkládán požadavek, aby se vstupní zkoušky konaly souběžně v Anglii a v Indii. V roce 1879 se Britové pokusili indickou nespokojenost zmírnit zřízením „statutární civilní služby“, kterou koncem osmdesátých let nahradily „provinční civilní služby“, v jejichž rámci byly indickými uchazeči na základě různých doporučení obsazovány úřednické posty menší důležitosti. Obdobná stratifikace na „kádry“ indického (imperiálního), provinčního a podřízeného ranku byla tehdy zavedena i v policii. Samotná elitní Indická civilní služba ovšem po všech těchto úhybných manévrech zůstala zachována v prakticky nezměněné podobě a požadavku na souběžné konání vstupních zkoušek v Anglii a v Indii vyšla koloniální vláda vstříc až v roce 1922.

K 1. lednu 1929 bylo příslušníky nebo zastávalo úřad vyžadující příslušnost k Indické civilní službě 894 Evropanů a 367 Indů.⁷⁰

Nepostradatelnou oporou britského *rádže* byla armáda, po povstání z let 1857–1859 důkladně zreformovaná. V roce 1863 čítala asi 205 000 mužů a tento počet zůstal s výjimkou let první a druhé světové války zhruba stejný až do konce koloniálního období. V roce 1863 zhruba 65 000 vojáků indické armády tvořili Britové a 140 000 „domorodci“.⁷¹ Tento poměr, čili přibližně 1:2, byl od té doby důsledně dodržován. Část vojenských regimentů byla i za časů Východoindické společnosti svým složením čistě britská. Nyní byl počet takových jednotek zvýšen a koloniální správa je rozmísťovala v blízkém sousedství s jednotkami indickými, aby je v případě potřeby mohla okamžitě nasadit proti lokálním vojenským vzpourám.

Při sestavování a dislokaci indických jednotek Britové uplatňovali soubor zásad, které člen výkonné rady místokrále Lyttona (1831–1891; v úřadě 1876–1880) sir John Strachey (1823–1907) označil za „politiku vodotěsných úseků“, jež měla „předcházet vzrůstu jakékoli nebezpečné pocitové jednoty pramenící z rasové, náboženské a kastovní sounáležitosti nebo z lokálních sympatií“.⁷² Vojenské jednotky různého etnického složení byly proto po území Britské Indie rozmísťovány promíšeně a vojáci obvykle sloužili daleko od míst, z nichž pocházeli. Po zbytek koloniální éry navíc Britové v náborové politice uplatňovali teorii o „válečnických rasách“ (*martial races*), k nimž řadili hlavně ta etnika, která jim za povstání zůstala věrná. V indické koloniální armádě proto vzrostlo zastoupení sikhů, nepálských gurkhů, Paštúnů a hinduistů i muslimů z Paňdžábu. Oproti tomu z ní skoro vymizeli muži z jižní Indie a vůbec v ní nebyli zastoupeni Bengálci. Můžeme konstatovat, že Britové svou armádní politikou v Indii dosáhli kýženého záměru. Podařilo se jim vybudovat ozbrojené síly, které byly loajální a na které se mohli až do poloviny čtyřicátých let dvacátého století plně spolehnout.

Obecně lze politický systém Britské Indie devatenáctého století označit za byrokratickou autokracii, jež ze své podstaty nemohla fungovat jinak než unitárně. Existovala tu relativní svoboda projevu a tisku, nemluvě o svobodě vyznání, britský správní aparát se ale až úzkostlivě střežil předat Indům sebemenší podíl na reálné moci. Ve dvacátých až čtyřicátých letech bylo budování správního aparátu silně ovlivněno představami britských utilitaristů

⁷⁰ *Report of the Indian Statutory Commission*. His Majesty's Stationery Office, London 1930, Volume 1, s. 270.

⁷¹ Smith, Vincent A., *The Oxford History of India*. Oxford University Press, Oxford 1967 (third edition edited by Percival Spear), s. 679.

⁷² Citováno podle Sarkar, Sumit, *Modern India 1885–1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 16.

o „dobré vládě“ (*good government*), které ve svých dílech prezentovali Jeremy Bentham (1748–1832) a John Stuart Mill (1806–1863). Později tento vliv oslábl a úměrně tomu posílil čirý pragmatismus. Velká část Britů na vysokých postech v koloniální správě se nicméně po celé devatenácté století držela dobové představy, podle níž Velká Británie ovládla jihoasijský subkontinent z úradku „božské Prozřetelnosti“, která „britskou rasu“ pověřila „civilizačním posláním“. Názory, jak toto poslání naplnit (a někdy ve vzdálené budoucnosti Indii opustit), jak nést „břímě bílého muže“, se různily, v druhé polovině devatenáctého století ale měla mezi koloniálními administrátory navrch stanoviska konzervativní. Typickou ukázkou, jak takové postoje vypadaly, najdeme například v memorandu, které sepsal a dnem 24. června 1885 datoval M. E. Grant Duff (1829–1906), tehdejší guvernér madráské prezidencie. Britským koloniálním úředníkům v něm radil, aby jednali „tak, jako by Velká Británie měla vládnout Indii po všechny časy“, a nečinili nic, „co...by mohlo vést k podkopání základů britské moci“. Podle jeho názoru spočívala úloha Britů v Indii v „nejúplnější negaci“ liberálních zásad: „Náš zdejší úkol je mnohem složitější než aplikace liberálních principů... Je jím vytvoření a udržení osvětleného a prospěšného [*beneficent*] despotismu.“⁷³ Zastánci takových postojů vesměs sdíleli „supremacistické“ přesvědčení o nadřazenosti „britské rasy“, od „domorodců“ se snažili segregovat a v politice se vesměs drželi zásady nevměšování do místních zvyklostí a náboženských záležitostí. V paternalistickém duchu věřili, že jejich „dobrá vláda“ a „benevolentní despotismus“ je pro Indii už ze své podstaty „požehnáním“, že zemi přinášejí „morální a materiální pokrok“, a své úsilí zaměřovali na zvyšování efektivity správního systému.

Britové Indii v devatenáctém století administrativně a do jisté míry i ekonomicky sjednotili. Nebýt tohoto sjednocení, asi by později nebylo co federálně členit. Až na povstání v letech 1857–1859 se Britům v Indii tehdy vládlo celkem snadno. Území bylo spojeno a propojeno, obyvatelstvo ale zůstalo fragmentováno, a to nejen ze sociálně ekonomického hlediska, ale i podle etnického, kastovního a náboženského příznaku. Problém pro Brity nastal ve chvíli, kdy si „více než malý“ počet Indů začal myslet, že Indové jsou národem.

3.2. ZROD MODERNÍHO INDICKÉHO NACIONALISMU

Otázce „Co je národ?“ bylo v posledních sto padesáti letech věnováno mnoho textů, a přesto se stále objevují nové definice tohoto pojmu, které se snaží upřesnit ten či onen aspekt.⁷⁴ Dvě

⁷³ Citováno podle Seal, Anil, *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 172.

⁷⁴ Přehled definic „národa“ například na svých webových stránkách podává internetový *The Natio-*

nejběžnější najdeme například v *MSN Encarta Dictionary*, v němž u anglického slova *nation* figurují dva hlavní významy: 1. „společenství lidí [*people or peoples*], kteří žijí na určitém území a spadají pod jednu vládu“ a 2. „společenství lidí [*people*] sdílejících společný etnický původ, kulturu, historickou tradici a často též jazyk, ať už žijí či nežijí na jednom území nebo mají či nemají svou vlastní vládu“⁷⁵. Definice pod bodem „1“ je primárně *občansko-politická* a platí zejména v anglofonním a frankofonním světě, v němž se různé významy slov „národ“ a „stát“ z historických a v nemalé míře i filozofických důvodů silně překrývají. Definice národa pod bodem „2“ reflektuje pojetí tradičně rozšířené například ve střední a východní Evropě, z hlediska etymologického se méně rozchází s původním významem slova (latinský kořen *nation-*, narození, rasa), je primárně *etnická* (byť ponechává prostor po hledisko *politicko-občanské*) a trochu připomíná formulky ze starých učebnic marxismu-leninismu.

Definici založené na příslušnosti k území a jedné vládě lze zpochybnit empiricky doložitelným faktem, že ne všichni státní příslušníci toho kterého státu se cítí být příslušníky „politického“ nebo „státotvorného“ národa. Na druhou stranu anglické „*people or peoples*“ v této definici umožňuje zahrnout do jednoho „národa“ příslušníky různých etnik žijících v „multietnických“ či „mnohonárodních“ federacích. Druhé definici, založené na etnicitě, jazyku, kultuře a území, lze vytknout chybějící explicitní odkaz na náboženství, které v řadě případů mělo a má pro „národy“ nemalý formativní význam, i potom by ale její hlavní slabinou byla okolnost, že by neměla všeobecnou platnost: v našem světě lze nalézt ne jeden národ, který by se jí v tom či onom ohledu vymykal, zatímco „společný etnický původ“, který by se ve většině případů snad mohl jevit jako oporný bod, se v detailním záběru obvykle ukáže být spíše mýtem než skutečností.

Občansko-politická definice národa vychází z osvícenského, původně západoevropského pojetí státu, jehož podstatu si můžeme přiblížit citacemi ze spisů Thomase Hobbesa (1588–1679) a Jeana-Jacqua Rousseaua (1712–1778). Hobbes zastával názor „že přirozený stav lidí, dříve nežli vstoupili ve společnost, byla pouze válka, a to nikoli prostá, nýbrž válka všech proti všem“.⁷⁶ V souladu s „pravým rozumem“ a v zájmu své sebezáchovy proto lidé

nalism Project (<http://www.nationalismproject.org>; 20.2.2010); podrobněji Smith, A. D., *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Routledge, London 1998; soubor statí k otázce formování národů viz Eley, G. – Suny, R. G. (eds.), *Becoming National: A Reader*. Oxford University Press, New York 1996; sborník v češtině Hroch, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus, čítanka textů*. SLON, Praha 2003.

⁷⁵ *MSN Encarta Dictionary*, „*nation*“. Online na: http://encarta.msn.com/dictionary_1861632442/nation.html (20.2.2010). Anglické „*people or peoples*“ se nedá v daném kontextu smysluplně přeložit.

⁷⁶ Hobbes, T., *Tomáše Hobbesa Základy filosofie státu a společnosti (O občanu)*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1909, s. 28.

posléze smluvní cestou „vstoupili ve společnost“, aby takové válce zabránili. Vytvořili tak sjednocení, jež „služe stát neb občanská společnost a také občanská osoba“.⁷⁷ Rousseau předpokládal, že lidé kdysi „dospěli ve vývoji onoho bodu, kdy překážky škodlivé jejich zachování v přirozeném stavu vítězí nad silami, které každý jedinec může vynaložiti, aby se udržel v tomto stavu.“⁷⁸ Lidé proto cestou společenské smlouvy hledali „formu sdružení, které by bránilo a ochraňovalo vší společnou silou osobu a majetek každého člena, a podle níž každý by poslouchal jenom sama sebe, i když se sloučí se všemi, a zůstával svobodným jako dříve“.⁷⁹ Jejich sdružujícím aktem pak vzniká „veřejná osoba“ (*personne publique*), neboli „státní těleso, které je svými členy nazýváno *státem*, když je pasivním, *suverénem*, když je aktivním, *mocností*, když se přirovnává k sobě podobným. Členové společnosti zovou se v celku *národem*, a jmenují se jednotlivě *občany*, pokud mají účast na svrchované moci, a *poddanými* jakožto podrobení zákonům státu.“⁸⁰ Ve francouzském originálu používá Rousseau v daném kontextu pro pojem „národ“ slovo *peuple*, které lze do češtiny přeložit i jako „lid“. Jelikož ale představuje souhrn všech občanů státu, je tento „lid“ s „národem“ de facto (i de iure) totožný. Rousseau tak formuloval občanské pojetí národního státu. Učinil tak ovšem jako představitel etnika, které nikdy nemělo problém se svou státní existencí.

Občansko-politickému pojetí národa v Evropě už v osmnáctém století konkurovalo výše zmiňované pojetí *etnické*, respektive *etnicko-kulturní* a *jazykové*. Jeho patrně nejvýraznějším představitelem byl tehdy německý osvícenec Johann Gottfried Herder (1744–1803). V době existence celé řady německých států a státek vyjádřil přesvědčení že, „ti, kdo byli vychováni v témž jazyku, kdo se naučili vylévat si v něm srdce, vyjadřovat v něm svou duši, ti náleží k jednomu národu (*Volk*)“.⁸¹ Herderova vize se posléze stala jednou z hlavních hybných sil politického sjednocení Německa a padla na úrodnou půdu více méně v celé Evropě „na východ o Rýnu“.

Toto historicky odlišné pojetí „národa“ se dodnes projevuje v sémantických odstínech, jež komplikují přesný překlad textů obsahujících anglické či francouzské *nation* do češtiny i některých jiných evropských jazyků. V této souvislosti je pozoruhodné, že obdobné rozdíly

⁷⁷ *Tamtéž*, s. 71.

⁷⁸ Rousseau, J.-J., *O společenské smlouvě neboli zásadách státního práva*. Aleš Čeněk, Dobrá voda 2002 (reprint původního vydání z roku 1949), s. 23. Francouzský originál Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social ou Principes du droit politique*. Edited by Sálvio M. Soares. MetaLibri, 2008, v1.0p., je dostupný na http://www.ibiblio.org/ml/libri/r/RousseauJJ_ContratSocial_p.pdf (20.2.2010).

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 24.

⁸⁰ *Tamtéž*, s. 26.

⁸¹ Herder, J. G., *Listy na podporu humanity*. Český klub, Simon and Simon Publishers, Praha 2003, s. 78.

nalezneme i mezi jazyky indickými. Do hindštiny se anglické *nation* zpravidla překládá jako *rāṣṭr*, což je slovo, které zároveň znamená „stát“. V hindštině se tedy stejně jako v angličtině národ silně překrývá se státem. Odvozený hindský termín pro „nacionalismus“ je *rāṣṭr.vād*. Oproti tomu bengálsky se „nacionalismus“ řekne *jāṭiyatā* nebo *jāṭiyatābād*, což jsou slova odvozená od výrazu *jāti*, primárně znamenajícího „narození“ a v dalších významech překládaného jako „druh“, „kmen“, „rasa“, „kasta“ a – v neposlední řadě – jako „národ“. Bengálština tedy ve srovnání s hindštinou více reflektuje etnické pojetí národa.

Rozdíl mezi občanským („západním“) a etnicko-kulturním („východním“) modelem národa ve svých dnes už překonaných studiích o nacionalismu důkladně probíral americký historik pražského židovského původu Hans Kohn (1891–1971).⁸² Z dnešního pohledu je k tomu dlužno podotknout, že se jedná o modely, o ideální typy. Ani u „státních národů“ nelze nikdy zcela oddělit občansko-politickou příslušnost od příslušnosti etnicko-kulturní. Každý národ má obě tyto stránky a míra zastoupení jedné či druhé z nich se v průběhu času mění. Totéž platí i o „nacionalismu“, který v této práci pojímáme jako politický a ideový postoj zdůrazňující zájmy „národa“. Každý nacionalismus je specifický.

Ve společenských vědách nejméně od první poloviny dvacátého století převládá názor, podle něhož jsou národy a nacionalismus, tak jak tyto pojmy chápeme dnes, entitami a jevy novodobými, jejichž počátky lze časově zařadit do druhé poloviny osmnáctého století a teritoriálně umístit do západní Evropy.⁸³ Kromě toho v odborné literatuře panuje více méně obecná shoda v tom smyslu, že vznik novodobých národů a nacionalismů je spojován s politickými, ekonomickými a ideovými proměnami, které provázely společenskou „modernizaci“, jež s sebou nesla rozvoj kapitalistických tržních vztahů. Jednotliví autoři se ale od sebe značně liší v akcentování dílčích faktorů, které u těchto proměn spolupůsobily. A tak například britský historik českého původu Ernest (Arnošt) Gellner (1925–1995) kladl zvýšený důraz na průmyslovou revoluci a s ní spojenou industrializaci, urbanizaci a narůstající sociální mobilitu, jež urychlila rozklad agrárních feudálních struktur;⁸⁴ marxisté i novomarxisté se tradičně neobejdou bez „třídního aspektu“ a nacionalismus se u nich i dnes nezřídká pojí se slůvkem

⁸² Srov. Kohn, H., *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. Macmillan, New York 1946, s. 4, 167, 183, 238, 291 aj.

⁸³ Výjimky potvrzují pravidlo: Anderson zastává jiný názor a za „první generaci“ moderních nacionalismů považuje „kreolská“ hnutí za nezávislost v Jižní i Severní Americe v druhé polovině osmnáctého a první třetině devatenáctého století. Viz Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London and New York 1991 (revised edition), s. 47–65. Oproti tomu například Hans Kohn přisuzuje historické prvenství Angličanům a posouvá vznik jejich nacionalismu do sedmnáctého století. Viz Kohn, H., *cit. dílo*, s. 166–168.

⁸⁴ Viz Gellner, A., *Národy a nacionalismus*. Hříbal, Praha 1993.

„buržoasní“; Anthony D. Smith nepouští ze zřetele dávnější minulost, a třebaže uznává význam modernizačních proměn společnosti, poohlíží se po předmoderních etnických kořenech národů;⁸⁵ Miroslav Hroch se při analýze národních hnutí soustřeďuje na jejich „sociální podstatu“ a především na jejich „nositele“;⁸⁶ Karl W. Deutsch (1912–1992) se zaměřoval na roli sociální komunikace;⁸⁷ John Breuilly pro změnu pojímá nacionalismus „primárně jako formu politiky“, respektive jako druh či „formu politického chování“, jež se jako každá politika řídí motivem získání moci;⁸⁸ kdežto Benedict Anderson operuje s termínem „tiskový kapitalismus“ (*print capitalism*),⁸⁹ s jehož pomocí vyzdvihuje význam tištěných médií pro rozšíření standardizované formy spisovného jazyka a potažmo i pro formování národního povědomí.⁹⁰

Napříč takto (na příkladu často citovaných autorů) naznačeným názorovým spektrem lze vést linii, jež je dělí na dvě skupiny. První skupina autorů se více či méně přiklání k pojetí národa jako „vrozené“ neboli „primordiální“ entity, jež je vývojovým nástupcem kmenů a kmenových svazů, rozvinutou etnicitou, v níž stále ještě přežívá jakýsi atavistický pozůstatek pradávných pokrevních vazeb a jejímž příslušníkem se jedinec stává narozením, a nikoli z vlastní vůle. Oproti tomu druhá skupina autorů pojímá národ spíše jako „konstrukt“ a nacionalismus jako „instrument“ k jeho vytváření.⁹¹ V čisté podobě se takové názorové polohy navzájem vylučují, v seriózní literatuře se ovšem doplňují: „primordialisté“ jsou si vědomi metodologického významu „konstruktivistické“ či „instrumentalistické“ analýzy a totéž platí naopak. Rozdíl mezi oběma skupinami tudíž spočívá v odlišném názoru na to, co je prvotní a co druhotné. Primordialistický přístup v odborné literatuře dlouho převládal a v obecném povědomí patrně převládá dodnes. Konstruktivistické pojetí si mezi politiky a historiky našlo více zastánců až v posledních čtyřech či pěti desetiletích. Lze do něj zahrnout i koncept národa definovaného vůlí jeho příslušníků, a jedním z nejčastěji citovaných autorů se proto v literatuře o nacionalismu stal francouzský historik Ernest Renan (1823–1892) a především

⁸⁵ Viz Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell Publishers, Oxford 1986.

⁸⁶ Hroch, Miroslav, *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. NLN, Praha 1999, s. 5 a další.

⁸⁷ Viz Deutsch, Karl W., *Nationalism and Social Communication: An Enquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge University Press, Cambridge 1953.

⁸⁸ Breuilly, John, *Nationalism and the State*. Manchester University Press, Manchester 1993 (second edition), s. 1.

⁸⁹ Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London and New York 1991 (revised edition), s. 76.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 67–82.

⁹¹ V krystalicky čisté podobě toto „instrumentalistické“ pojetí formuloval Gellner: „Je to nacionalismus, který plodí národy, a nikoli obráceně.“ Gellner, A., *Národy a nacionalismus*. Hříbal, Praha 1993, s. 67.

jeho přednáška „Co je národ?“ (*Qu'est-ce qu'une nation?*), kterou měl v roce 1882 na pařížské Sorbonně. Národ Renan definoval jako „duchovní princip“, jenž je ukotven jak v přítomnosti, tak i v minulosti. Jeho minulostní aspekt spočívá „ve společném vlastnictví bohatých vzpomínek“, jeho současný aspekt je dán „přáním žít společně, vůlí nadále zhodnocovat dědictví, jež jsme vespolek obdrželi“. Národ je tudíž „velkou solidaritou“ a jeho existence je podle Renana (v narážce na tehdejší problém Alsaska-Lotrinska) „každodenním plebiscitem, tak jako je existence jednotlivce ustavičným potvrzováním života“.⁹²

S Renanovým příměrem národa k plebiscitu do jisté míry – přesněji řečeno v tom, že existence národa je závislá na subjektivním postoji jeho příslušníků – koresponduje dnes poněkud módní definice z pera amerického autora Benedicta Andersona, původním zaměřením indonesisty, který v osmdesátých letech minulého století národy označil za *imagined political communities*, což je výraz, který lze do češtiny přeložit jako „myšlená politická společenství“ (nikoli ale vymyšlená) či přesněji jako „politická společenství, jejichž podobu či existenci si představujeme“. Produktem představivosti jsou národy podle Andersona z toho důvodu, „že ani příslušníci toho nejmenšího národa nikdy nebudou znát většinu jeho dalších příslušníků, nesetkají se s nimi a ani o nich neuslyší, a přesto v mysli každého z nich žije představa o jejich vzájemném spojení“.⁹³ A představujeme si je jako „inherentně ohraničené a suverénní“: jako ohraničené proto, že mají „konečné, byť pružné hranice, za nimiž leží další národy“, jako suverénní proto, že se pojem národa „zrodil v době, kdy osvícenství a revoluce ničily legitimitu hierarchické dynastické říše, ustavené z úradku božího“, kdy národy začaly „snít o svobodě“, jejímž „měřítkem a symbolem“ se stal „suverénní stát“. A představujeme si je jako společenství, neboť – „nehledě na nerovnost a vykořisťování, jež přetrvává v každém z nich – je národ vždy pojímán jako hluboké horizontální souročenství [*comradeship*]“.⁹⁴

Andersonovo pojetí vybízí k filozofickým úvahám o „věcech o sobě“ a „věcech pro nás“, případně o tom, zda věci pojmenováváme, protože jsou, či zda naopak tím, že je pojmenováváme nebo „myslíme“, jim propůjčujeme jsoucnost. A také si můžeme vybavit starou hádanku o tom, co bylo dřív: zda vejce nebo slepice. Vzhledem k zaměření této studie snad ale postačí konstatování, že Anderson sice o národech (a nacionalismu) elegantně píše, avšak jeho citované výroky nám o tom, čím národy jsou, samy o sobě mnoho neříkají: konkrétní záchytný bod představuje jen tvrzení, že se jedná o společenství, která sní (nebo snila) o vlast-

⁹² Renan, E., *Qu'est-ce qu'une nation?* Calmann-Lévy, Paris 1882. Citováno podle internetové verze z webové stránky <http://www.bmlisieux.com/archives/nation04.htm> (20.2.2010).

⁹³ Anderson, B., *cit. dílo*, s. 6.

⁹⁴ *Tamtéž*, s. 7.

ním suverénním státě. Andersonovo pojetí se stává srozumitelnější, až když je zasadíme do kontextu. Andersonovým odrazovým můstkem je totiž názor, že národnost (*nationality*) či přesněji „národnost“ (*nation-ness*), jakož i nacionalismus, jsou kulturními artefakty zvláštního druhu“, které mají „hlubokou emocionální legitimitu“. Vznik těchto specifických „artefaktů“ koncem osmnáctého století byl „spontánní destilací složitého „křížení“ jednotlivých historických sil“. Jakmile však tyto „artefakty“ už jednou vznikly, staly se „modulárními“ a „schopnými transplantace“ do odlišných sociálních prostředí, v nichž se mohly slučovat a být slučovány s nejrůznějšími „politickými a ideologickými konstelacemi“.⁹⁵

Andersona jsme zde možná příliš podrobně, avšak záměrně citovali jako jednoho z nemnoha obecných teoretiků nacionalismu, který své závěry neopírá jen o studium evropských vzorů. Indický nacionalismus podle jeho periodizace spadá do „čtvrté vlny“, jež provázela rozpad evropských koloniálních říší.⁹⁶ V jeho pojetí je „transplantátem“, přeneseným z jiných částí světa, jenž těžil z předchozích „vln“ („kreolské“, jazykové a „oficiálně imperiální“) a adaptoval se na indické prostředí.⁹⁷ Mohli bychom ho tudíž přirovnat k zavlečenému viru, který indickou společnost „nakazil“. Nemohl ale vzniknout „svébytnou“ mutací? Indický historik Partha Chatterjee (Čatterdží), který indický nacionalismus pojímá jako produkt „derivativního diskursu“,⁹⁸ k Andersonově koncepci podotýká, že Indy staví do role příjemců cizího vynálezu, od nichž se neočekává žádná inovace: „I naše imaginace... musí navždy zůstat kolonizovány“. Vzhledem k evropské dominanci nad politikou a ekonomikou nemohli indičtí nacionalisté v těchto rovinách národ „myslet“ (*imagine*) jinak než v intencích importovaného konceptu, a určitá volnost pro autentickou nacionalistickou imaginaci jim proto, podle Chatterjeeho (který se v tomto bodě s Andersonem rozchází), zůstala jen v kulturní sféře.⁹⁹ Chatterjee ovšem touto argumentací navazuje na základní myšlenku školy tzv. subalterních studií,¹⁰⁰ podle níž byl „oficiální“ nacionalismus zástěrkou pro boj o moc mezi elitami, zatímco nositeli „autentického“ nacionalismu, jehož odraz můžeme najít v literárních textech, lidové kultuře a historické paměti, byly nižší vrstvy, „obyčejní lidé“, rolnická a sektářská hnutí.

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 4.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 113 a následující.

⁹⁷ Srov. *tamtéž*, s. 140.

⁹⁸ Chatterjee, Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. Zed Books, London 1993 (second impression).

⁹⁹ Chatterjee, Partha, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton University Press, Princeton 1993, s. 5 a následující.

¹⁰⁰ Počátky této „školy“ lze datovat přelomem sedmdesátých a osmdesátých let minulého století. Velká část jejích prací vyšla souborně v Guha, Ranajit et al. (eds.), *Subaltern Studies: Writings on South Asian History and Society*. Oxford University Press, Delhi 1982-1999 (10 vols.).

Z primordialistického hlediska lze pojetí indického nacionalismu jako implantovaného „artefaktu“ oponovat argumentem, že nacionalismus se zakládá na identitě, kterou Indům s jejich starobylou historií nikdo nemůže upřít, natož implantovat. Nezpochybnitelnou skutečností nicméně i pak zůstane, že indický nacionalismus (či indické nacionalismy) se rodil v reakci na britskou koloniální přítomnost. Mezi historiky přitom v zásadě panuje shoda, že moderní nacionalismus měl v koloniální Indii (v abecedním pořadí) ekonomické, kulturní, náboženské, politické a sociální kořeny. V tomto bodě ale shoda končí a dále se paprskovitě odvíjejí výklady, které upřednostňují ty či ony ingredience a odlišným způsobem interpretují jejich váhu a vzájemné působení. K těmto nuancím se budeme průběžně vracet, prozatím je ale odsuneme stranou a nastíníme si jen základní jevové schéma.

Britské koloniální panství s sebou neslo vícero původně sotva zamýšlených důsledků. Vytvořením „indické říše“ a určením jejích vnějších hranic Britové sledovali své imperiální cíle, zároveň ale vymezili teritorium, k němuž se mohl upnout indický a posléze i pákistánský a barmský nacionalismus. Tyto nacionalismy si potom v nejednom případě přisvojily i územní oblasti, které nikdy v minulosti neovládaly žádné indické nebo barmské říše. Lze přitom důvodně předpokládat, že nebýt britské moci, nebylo by dnešní Indické republiky v podobě subkontinentálního, multietnického a federálního státu. Indická společnost se v daných teritoriálních mezích pod vlivem rozvoje tržních vztahů měnila. Koncem devatenáctého století sice více než 90 % z tehdejší čtvrti miliardy obyvatel „indického impéria“ žilo na venkově, země byla agrární, její pohraniční oblasti odlehlé, avšak rychle rostoucí města se stávala dynamickými centry ekonomického, kulturního i politického života, jehož důležitou součástí byla relativní svoboda tisku. Při budování efektivní správy země Britové museli rozvíjet komunikační síť, za účelem rozvoje obchodu podpořili výstavbu silnic a zejména železnic, jejichž délka se v letech 1858 až 1900 rozrostla z pouhých 320 kilometrů na přibližně 40 000 kilometrů.¹⁰¹ Zároveň tím ovšem velmi napomohli vzájemné komunikaci mezi Indý z různých částí subkontinentu, a mimoděk tak přispěli k posilování nadregionálních vazeb mezi místními elitami a k formování indických velkopodnikatelských skupin. Od domácí populace se segregovali, byli proto stále více vnímáni jako cizorodý prvek, a bezděky tak mezi „domorodci“ posilovali vědomí sdílené odlišnosti, jež v míře nikoli zanedbatelné překlenovalo jejich etnickou i náboženskou rozdrobenost. Na druhou stranu byli ovšem Britové vnímáni i jako „křesťané“, což u Indů zrcadlově vedlo k posilování jejich hinduistické, muslimské nebo i jinak definované náboženské identity. K výkonu své správy Britové potřebovali stále větší počet vzdělaných

¹⁰¹ Podrobněji viz např. Kumar, Dharma (ed.), *The Cambridge Economic History of India*, vol. 2: c. 1757 – c. 1970. Cambridge University Press, Cambridge 1982, s. 737–761.

úředníků z řad místního obyvatelstva, a především z tohoto důvodu podpořili rozvoj moderního školství. Už ve třicátých letech devatenáctého století přitom zvítězila koncepce, na jejímž základě výuka na vyšších stupních státem podporovaných škol probíhala v angličtině. Budoucí úředníci proto dostávali evropské vzdělání, jež z nich mělo učinit loajální „hnědé gentlemany“ s evropským myšlením. To se Britům podařilo jen zčásti, neboť s evropským vzděláním se do Indie šířily i liberální představy o uspořádání státu, jež byly v příkrém rozporu s autokratickým systémem britského *rádže*.

Vzhledem k naznačené polarizaci identit (Britové versus Indové, Britové versus hinduisté, Britové versus muslimové, ale i hinduisté versus muslimové) lze v indickém nacionalismu od počátku odlišit dva hlavní proudy, které lze s jistou mírou simplifikace označit za proud *nábožensko-kulturní* a proud *politicko-občanský*. Třetí, *etnicko-regionální* proud začal být patrný až později, v devatenáctém století ještě nebyl výrazný a ve stínu zůstával prakticky po celé koloniální období.

Nábožensko-kulturní proud v devatenáctém století reprezentovala náboženská reformní sdružení. Mezi nimi je historicky nejstarší společnost *Bráhmamádž* (Společnost věřících v Boha), kterou v roce 1828 v Bengálsku založil Rámmohan Ráj (Roy; 1774–1833). Propaguje univerzalistickou monoteistickou víru založenou na filozofii *upanišad* a částečně i na křesťanské etice. V roce 1829 podpořila přijetí zákona zakazujícího *satí* (upalování vdov na pohřebních hranicích zesnulých manželů), později obhajovala opětné provdávání vdov a usilovala o odstraňování bariér mezi kastami. V šedesátých letech její další směřování ovlivnil radikální sociální reformátor Kešab Čandra Sen (1838–1884), který stav tehdejší indické společnosti vnímal jako „smutný a skličující obraz duchovního, sociálního a intelektuálního zpusťování“¹⁰² a který misijně působil i mimo Bengálsko: v roce 1867 bylo z jeho popudu v Bombaji založeno hinduistické sdružení obdobného zaměření, jež si dalo název *Prárthná-samádž* (Modlitební společnost) a mezi jehož přední členy patřil ekonom a reformátor Mahádév Góvind Ránadé (1842–1901). Nezávisle na Bráhmamádži, respektive v částečné pozici vůči ní, vznikla v Bombaji v roce 1875 pod názvem *Árjasamádž* (Společnost Árjů) další dodnes existující hinduistická reformní organizace. Založil ji hinduistický myslitel Dajánand Sarasvatí (1824–1883), který lék na společenské neduhy spatřoval v „návratu k *védám*“. K jiným náboženstvím a k evropským vlivům se přitom na rozdíl od činitelů Bráhmamádže stavěl spíše odmítavě, nijak mu to ale nebránilo hlásat (v rámci hinduismu) nutnost v podstatě stejných sociálních reforem a brojit proti dětským sňatkům a excesům kastovnictví. O něco

¹⁰² Heimsath, Charles H., *Indian Nationalism and Hindu Social Reform*. Princeton University Press, Princeton 1964, s. 15.

později začal o reformaci hinduismu usilovat Svámí Vivékánanda (1863–1902), který se vyšel z odkazu svého duchovního učitele, jimž byl hinduistický mystik Rámakrišna Paramahansa (1834–1886).

Nositelé snah o reformu sociálních aspektů hinduismu kladli důraz na duchovní obrodu. Jejich reformní úsilí bylo částečně odrazem vnitřního samovývoje hinduismu, zároveň ale reagovalo na vnější, především evropské vlivy, přičemž z hlediska výsledného efektu nebylo až tak podstatné, jak se ten či onen náboženský reformátor k těmto vlivům stavěl, zda je přijímal, nebo naopak odmítal. Reformní snahy směřovaly dovnitř hinduistické „obce“ a jejich nositelé zpravidla s britskou koloniální správou komunikovali jen minimálně. Přesto byla v Indii hinduistická reformace jedním z významných zdrojů moderního nacionalismu. Činnost reformátorů napomáhala probouzet vědomí společné hinduistické identity a například v podání Árjasamádže vedla k hlubokému zakořenění v Indii dodnes živé představy, že Indové byli (hinduistickým) „národem“ už v hlubokém dávnověku. Šířitelé této vize ovšem při svém „objevování“ staré slávy poněkud paradoxně vycházeli z vědeckých poznatků prvních evropských orientalistů.

V indické muslimské obci se počátek reformních pokusů o několik desítek let opozdil. Je spojován zejména s osobou Sajjida Ahmada Chána (1817–1898), který v roce 1875 v Alígarhu založil Mohamedánskou anglo-orientální kolej (*Mohammedan Anglo-Oriental College*; v roce 1920 byla přejmenována na Alígarhskou muslimskou univerzitu), jež se stala hybnou silou tzv. alígarhského hnutí. To se snažilo přesvědčit indické muslimy, aby nezavrhovali britský vzdělávací systém a aby se co nejvíce snažili využít možností, které jim v koloniálních podmínkách nabízel. Určitý protipól těchto snah představoval konzervativní islám, jehož vlivnou základnou byla (a je) islámská kolej *Dár al-ulúm* založená v roce 1866 v Deobandu severně od Dillí.

Posilování náboženských identit mělo už v devatenáctém století i svou stinnou stránku, a to v podobě střetu zájmů muslimských a hinduistických elit, nebo i lokálních pogromů. Jednou tehdejších z velkých kontroverzí byl například spor o urdštinu, psanou arabským písmem, kterou se hinduisté koncem devadesátých let pokoušeli vytěsnit z pozice jazyka úředních písemností a nahradit ji dévanágarsky psanou hindštinou. V náznacích se tak začal projevat trend, který nakonec vyústil v rozdělení Britské Indie v roce 1947.

Jako nejvýraznější element indického národního hnutí se v druhé polovině devatenáctého století vyprofiloval proud, který jsme si o něco výše označili za *politicko-občanský*. Jeho hlavními (nebo alespoň nejviditelnějšími) nositeli byli evropsky vzdělaní absolventi moderních škol. První takové školy vznikly už v první třetině devatenáctého století, v roce 1857 pak

byly zákonem zřízeny tři první indické univerzity, a to v Bombaji, Kalkatě a Madrásu. V šedesátých letech se počet jejich absolventů pohyboval v řádu stovek či několika málo tisíců, byli to však lidé, kteří udržovali úzké kontakty s Brity, mnohdy zaujímalí pozice na různých, zpravidla nižších úrovních koloniální správy a představovali propojenou komunitu s nadregionálními vazbami. Jako anglicky vzdělaní lidé bývali ovlivněni představami britských utilitaristů o „dobré vládě“ a někteří z nich patrně souhlasili s proslulým výrokem Thomase Babingtona Macaulayho (1800–1859), který jako člen rady generálního guvernéra Bentincka (1774–1839; v úřadě 1828–1835) v únoru 1835 prohlásil, že „jediná police v dobré evropské knihovně má stejnou cenu jako celá domorodá literatura Indie a Arábie“.¹⁰³ Jako evropsky vzdělaní lidé se ucházeli o postavení, které by jim zajistilo nejen jejich vlastní zaopatření, ale i společenský vliv. Obvykle byli přesvědčeni, že jim tohoto cíle dosáhnou, když se budou chovat loajálně a pilně pracovat. Nezřídka v tomto ohledu v rámci možností, které systém skýtal, uspěli, přesto ale v jejich řadách postupem času přibývalo kritiků britského způsobu vládnutí.

Jaké k tomu měli důvody? Podle autorů starších prací psaných z pozic z imperiálně britských¹⁰⁴ byli vesměs vedeni svými vlastními ctižádostivými ambicemi a zájmy různých kastovních a náboženských skupin (které nakonec vyústily v rozkol mezi muslimy a hinduisty). Podle starších prací psaných z nacionalistických pozic¹⁰⁵ je motivoval přirozený odpor k cizí nadvládě, nebo i vznešené ideály vlastenectví a demokracie odvozené z evropské kultury. Obdobné hodnocení najdeme i v marxistické literatuře ze čtyřicátých až šedesátých let minulého století,¹⁰⁶ která sice uplatňuje „třídní hledisko“, avšak uznává vůdčí úlohu buržoasie (včetně „buržoasní inteligence“) v rámci „národně osvobozenického hnutí“. Z pohledu novější západní historiografie, zejména z pohledu „cambridgeské školy“, která se vyprofilovala v sedmdesátých letech, byla úloha evropsky vzdělaných „středních vrstev“ ve starší literatuře příliš zveličována (což nepochybně byla). Její autoři (Anil Seal,¹⁰⁷ Gordon Johnson,¹⁰⁸ Francis

¹⁰³ Macaulay, T. B., Minute of 2 February 1835 on Indian Education. In: Young, G. M. (ed.), *Macaulay: Prose and Poetry*. London 1952, s. 721.

¹⁰⁴ Např. Chirol, Valentine, *Indian Unrest*. Macmillan and Co., London 1910; a Lovett, Verney, *A History of the Indian Nationalist Movement*. London 1920.

¹⁰⁵ Viz např. Majumdar, R. C., *History of the Freedom Movement in India*. K. L. Mukhopadhyay, Calcutta 1962–1963 (3 vols.); Sitaramayya, B. Pattabhi, *The History of the Indian National Congress (1885–1935)*. Working Committee of the Congress, Madras 1935.

¹⁰⁶ Například Dutt, R. P., *India Today*. Bombay 1947; Desai, A. R., *Social Background of Indian Nationalism*. Bombay 1959.

¹⁰⁷ Seal, Anil, *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 1970.

¹⁰⁸ Johnson, Gordon, *Provincial Politics and Indian Nationalism: Bombay and the Indian National Congress, 1880–1915*. Cambridge University Press, Cambridge 1973.

Robinson,¹⁰⁹ C. A. Bayly,¹¹⁰ D. A. Washbrook¹¹¹ a další) indický nacionalismus zprvu pojednávali v rovině nerovnoměrného rozvoje a mocenského soupeření regionálních (vesměs kastovních) elit a posléze se přesunuli do úrovně „lokality“ a frakčního politikaření (*factional politics*) v okresech a municipalitách,¹¹² které se opíralo o tradiční sociální struktury a jehož hlavním motivem byla podle jejich názoru touha po moci v rámci politických struktur koloniálního státu.¹¹³ Badatelský přístup „cambridgeské školy“, byť podložený důkladným zpracováním archivních materiálů, lze označit za „cynický“,¹¹⁴ případně za „neotradicionální“, neboli podobný názoru britských koloniálních historiků a úředních činitelů,¹¹⁵ nelze mu ale upřít jistou věcnost, zdravě korigující nacionalistickou heroizaci „bojovníků za svobodu“.

Nicméně pokud bychom nacionalismus interpretovali výhradně jako ideologický výraz touhy po politické moci, bylo by minimální zastoupení Indů ve vyšších stupních správního aparátu zcela dostatečným vysvětlením jeho vzniku a další pátrání po motivacích jeho nositelů bychom si mohli ušetřit. Ne každý člověk ale touží po moci, ne všichni představitelé národního hnutí o moc usilovali, a přitom mnozí z nich kritizovali britskou nadvládu ze zcela racionálních pozic a svou kritiku v neposlední řadě směřovali do ekonomické a sociální sféry.

Z kvantitativních ukazatelů lze odvodit, že šedesátá až devadesátá léta devatenáctého století byla obdobím, kdy rychle rostly objemy obchodní výměny. Kromě železničních tratí byly budovány zavlažovací systémy a začala se rozvíjet průmyslová velkovýroba. Na druhou stranu ale většina Indů žila v naprosté chudobě a součástí indické reality zůstávaly hladomory, při nichž umíraly miliony lidí.¹¹⁶ Pro vysvětlení tohoto stavu existují dvě krajní stanoviska: podle jednoho z nich byl hlavním viníkem indické chudoby kolonialismus, podle druhého si

¹⁰⁹ Robinson, Francis, *Separatism among Indian Muslims: The Politics of the United Provinces Muslims, 1860–1923*. Cambridge, Cambridge University Press 1974.

¹¹⁰ Bayly, C. A., *Local Roots of Indian Politics: Allahabad 1880–1920*. Oxford University Press, Oxford 1975.

¹¹¹ Washbrook, D. A., *The Emergence of Provincial Politics: Madras Presidency, 1870–1920*. Cambridge University Press, Cambridge 1976.

¹¹² Tento trend započal sborníkem Gallagher, John – Johnson, Gordon – Seal, Anil, *Locality, Province and Nation: Essays on Indian Politics, 1870 to 1940*. Cambridge University Press, Cambridge 1973.

¹¹³ Srov. např. Washbrook, D. A., *cit. dílo*, s. 9–10.

¹¹⁴ Sarkar, Sumit, *Modern India 1885–1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 7.

¹¹⁵ Ray, Rajat K., Three Interpretations of Indian Nationalism. In: B. R. Nanda (ed.), *Essays in Modern Indian History*. Oxford University Press, New Delhi 1980, s. 17.

¹¹⁶ Například jen hladomor, který v letech 1860–1861 postihl některé části severní Indie, si vyžádal asi dva miliony životů. Zanedlouho pak další taková katastrofa, která v letech 1866–1867 zasáhla hlavně Bihár a Urísu, zahubila skoro milion lidí. Pomyslnou korunu tomuto neblahému trendu posléze nasadily dvě série regionálních hladomorů, které postupně postihly většinu Indie: v letech 1876–1878 při nich zahynulo asi pět a půl milionu lidí a v letech 1896–1897 pak stejná smrt ukrátila dalších více než pět milionů lidských osudů. Viz Kumar, Dharma (ed.), *The Cambridge Economic History of India, vol. 2: c. 1757 – c. 1970*. Cambridge University Press, Cambridge 1982, s. 530–531.

Indie svou bídu způsobila sama a nebýt britské nadvlády, byla by na tom ještě hůře. Mezi indickými ekonomy a historiky i dnes pochopitelně převládá příklon k prvnímu názorovému pólu. Navazují tak na myšlenkovou tradici, jejíž základ v druhé polovině devatenáctého století položilo několik západně vzdělaných Indů: Dádábháí Nauródží (Naoroji; 1825–1917), již zmiňovaný M. G. Ránadé a Rameš Čandra Datta (Dutt; 1848–1909). Prvenství měl v tomto ohledu Nauródží, který už od šedesátých let razil teorii „odtoku bohatství“ (*drain of wealth*), kterou posléze podrobně vyložil ve svém díle *Poverty and UnBritish Rule in India* (Chudoba a nebritská vláda v Indii), jež poprvé vyšlo v roce 1901.¹¹⁷ Datta¹¹⁸ a s určitými výhradami i Ránadé¹¹⁹ s ní mezitím už rovněž operovali.

Podle této teorie byla Indie v koloniálním období soustavně ekonomicky ožebračována britským odčerpáváním jejího zlata, stříbra a surovinových zdrojů. Tento proces zprostředkovala řada mechanismů, mezi nimiž dominovaly transakce spojené s „domácími odvody“ (*home charges*), jejichž prostřednictvím byly z indických daní mimo jiné financovány výdaje britského ministerstva pro Indii a penze bývalých příslušníků britské koloniální administrativy. Podle různých odhadů tyto transakce pohlcovaly deset až dvacet procent státního rozpočtu, a mizely z něj tak finanční prostředky, jež mohly být použity k dobru kolonie.¹²⁰ Teorii „odtoku bohatství“ můžeme ve světle dnešní ekonomické vědy zpochybňovat, nic tím ale nezměníme na tom, že ve své době byla jednou z hlavních ideových opor civilního proudu indického nacionalismu.

V druhé polovině devatenáctého století jej zpočátku reprezentovala různá regionální sdružení. Nejstarší takové organizace vznikly už v padesátých letech (v některých případech i dříve), kdy sdružovaly velké majitele půdy a bohaté obchodníky. Platí to o Britsko-indickém sdružení (*British Indian Association*), o Bombajském sdružení (*Bombay Association*) a v zásadě i o Východoindickém sdružení (*East India Association*), které v roce 1866 v Londýně založil Nauródží a které si posléze otevřelo pobočky v největších indických městech. Absolventi moderních škol získali více prostoru až v novějších organizacích, jež měly širší členskou základnu a jevily zájem i o problémy středních a nižších vrstev. Mezi nejvýznamnější organi-

¹¹⁷ Naoroji, Dadabhai, *Poverty and UnBritish Rule in India*. Commonwealth Publications, New Delhi 1988 (reprint).

¹¹⁸ Dutt, R. C., *The Economic History of India in Victorian Age*. Routledge, London 2001 (poprvé vyšlo 1902); Dutt, R. C., *The Economic History of India under Early British Rule*. Routledge, London 2001 (poprvé vyšlo 1903).

¹¹⁹ Ranade, M. G., *Essays in Indian Economics*. Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, New Delhi 1982 (poprvé vyšlo 1898).

¹²⁰ Stručné shrnutí viz Sarkar, Sumit, *Modern India 1885-1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 24–28.

zace tohoto typu lze zařadit maráthské sdružení *Púna sárvádžanik sabha* (Púnská veřejná společnost), které v roce 1870 založil M. G. Ránadé. V Bengálsku bylo obdobnou organizací Indické sdružení (*Indian Association*), které v Kalkatě v roce 1876 založil vysokoškolský učitel, novinář a vynikající řečník Surendranáth Banerdží (Banerjea; 1848–1925). Jih subkontinentu se trochu opozdil a teprve v roce 1884 zde začala vyvíjet činnost madráská *Mahádžana sabha* (Společnost „velkých mužů“). Při rozboru činnosti těchto a dalších takových sdružení, tak jak jej například provedl Anil Seal,¹²¹ lze poukázat na regionální kořeny nacionalismu v koloniální Indii a názorně dokumentovat působení vnitřních mechanismů politické konkurence i na území lokální úrovně,¹²² kde působily integračně a posléze směřovaly k vytváření celoindických struktur.

V roce 1885 vznikl z iniciativy vůdčích osobností různých regionálních sdružení (a za podpory několika britských koloniálních úředníků) zárodek první celoindické politické organizace. Těsně před koncem roku se tehdy do Bombaje sjelo několik desítek vesměs evropsky vzdělaných zástupců různých provincií Britské Indie. Po tři dny, od 28. do 30. prosince, si vyměňovali názory a na závěr svého jednání odhlasovali několik usnesení. Jejich sjezd nesl název Indický národní kongres, sedmdesát dva Indů a jeden Brit na něm měli statut delegátů, deset jeho účastníků mělo statut pozorovatelů. Všichni mluvili anglicky, více než polovina účastníků byla právníky, většinu ostatních tvořili novináři, obchodníci, statkáři a učitelé. Zastoupeny byly všechny hlavní indické náboženské komunity. Zrodila se tak tradice každoročních shromáždění, po americku nazvaných „kongresy“, jež se scházely v době pracovního útlumu koloniální administrativy mezi křesťanskými vánočními a novoročními svátky. Za účelem jejich pořádání se časem vytvořily stálé organizační struktury a výroční sjezdy touto cestou metamorfovaly v Indický národní kongres (INC), který nabyl rysů politického sdružení a posléze i politické strany, jež se stala hlavním oponentem britské koloniální správy. INC si přitom i přes vnitřní a vnější tlaky dokázal uchovávat svůj sekulární charakter a náboženské různice se snažil překlenout. Už jeho třetímu sjezdu předsedal muslim, jeho šestý sjezd řídil párs, během let se na předsednickém stolci vystříдалo i několik Britů.

Už regionální politická sdružení, která v Indii působila před vznikem INC, předkládala své návrhy a požadavky petiční formou, případně vysílala své deputace k přímým jednáním na úřadech, anebo svou nespokojenost jen ventilovala na stránkách tisku (první anglické novi-

¹²¹ Seal, Anil, *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 194–244

¹²² Viz např. Bayly, C. A., *Local Roots of Indian Politics: Allahabad 1880–1920*. Oxford University Press, Oxford 1975; též Gallagher, John – Johnson, Gordon – Seal, Anil, *Locality, Province and Nation: Essays on Indian Politics, 1870 to 1940*. Cambridge University Press, Cambridge 1973.

ny vydávané Indy, začaly vycházet už v roce 1816). Indický národní kongres na tuto tradici navázal. Rezoluce, které na svých prvních zasedáních přijímal, byly formulovány jako loajální a zdvořilé podněty a žádosti adresované koloniální vládě. Obsahovaly víceméně stálý soubor požadavků. Patřilo mezi ně zejména usnadnění přístupu Indů do Indické civilní služby a zřízení volených míst v zákonodárných radách. Hospodářsky orientované rezoluce byly zjevně ovlivněny Nauródžihovými teoriemi „odtoků bohatství“, a na čelném místě proto požadovaly snížení „domácích odvodů“, omezení výdajů na armádu a zavedení dovozních cel na britské zboží. I tato umírněná přání ovšem Britové začali brzy označovat za projevy nelojálního extremismu a přezíravě je hodnotili jako akci „mikroskopické menšiny“,¹²³ která zastupuje jen sebe sama. Přesto jí schválením nového Zákona o indických radách v roce 1892 vyšli v něčem vstříc, a kongresové aktivity pak po nějakou dobu jevíly jistý útlum, jelikož mnozí jeho představitelé tehdy získali nové pole působnosti v rozšířených legislativních sborech i v orgánech městské samosprávy, a jejich ambice tím byly zcela nebo alespoň načas saturovány.¹²⁴

V druhé polovině devadesátých let se v INC začala formovat dvě křídla – frakce umírněná a frakce radikálnější. Nejvýraznějším představitelem umírněných (*moderates*) se postupně stával Gópál Krišna Gókhálé (1866–1915), vůdcem „extremistů“ (*extremists*) byl Bál Gangádhar Tilak (1856–1920). Oba byli Maráthové. Tilakovi se dosavadní postup INC jevil jako „žebračský“ (*mendicant*), vystupoval proto s mnohem větší rázností a ve svých novinách *Késari* (Lev) již v této době operoval s pojmem *svarádžja* (též *svarádž*, vlastní vláda), který se později stal hlavní mantrou národního hnutí. Lókmánja (Lidem ctěný), jak se mu začalo říkat po jeho uvěznění za „pobuřování“ v roce 1897, přitom nacházel inspiraci v hinduismu a maráthských dějinách. V devadesátých letech se v Púně, někdejší hlavním městě maráthské říše, zasadil o vznik novodobé tradice veřejných slavností na počest boha Ganéši a maráthského vůdce Šivádžihov (1630–1680). Do řad stoupenců národního hnutí tím přivedl mnoho hinduistů bez anglického vzdělání, nepokrytě náboženský charakter jeho obrozenec-
kých snah ale nutně musel odrazovat příslušníky muslimské menšiny.

Gókhálé a Tilak byli představitelé odlišných názorových pólů uvnitř INC, oba ale nikterak nepochybovali o tom, že reprezentují *národní* hnutí. Většině Britů se taková představa ještě v osmdesátých letech musela jevit jako pomýlená, ne-li absurdní. Indii totiž na

¹²³ Tento často připomínaný výraz (*microscopic minority*) v roce 1888 veřejně použil místokrál Dufferin (1826–1902; ve funkci 1884–1888) v projevu na slavnostní večeři. Viz Dufferin, *Speech at St. Andrew's Dinner given by Scotchmen in Calcutta, November 30, 1888*. In: Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 94.

¹²⁴ Více viz Sarkar, Sumit, *Modern India 1885–1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 93–95.

základě svých antropologických a lingvistických průzkumů obvykle považovali za změt jazyků, náboženství, ras, kast a kmenů, za geografický útvar, v němž není místo pro „národ“, a tudíž ani pro národní hnutí, za územně-politický celek, který pohromadě drží jen pevná ruka koloniální moci. V roce 1888 tento tehdy běžný britský názor ve svém později často citovaném výroku shrnul v této práci již zmiňovaný sir John Strachey: „... není a nikdy nebyla žádná Indie, a ani žádná část Indie, jež by podle jakýchkoli evropských představ jevila jakýkoli druh fyzické, politické, sociální nebo náboženské jednoty; neexistuje žádný indický národ, žádný „lid Indie“, o němž tolik slyšíme.“¹²⁵

Jen o tři léta později, na výročním sjezdu INC v Nágpuru v roce 1891, formuloval madráský právník P. Ánanda Čárlú (1843–1908) ve svém předsednickém projevu názor diametrálně odlišný. Dobové polemiky ohledně termínu „národnost“ (*nationality*) komentoval jako „učené i neučené, chytré i hloupé, etymologické i etnologické. Tu je za rozlišující znak předkládáno společné náboženství, tu dokázaný nebo dokazatelný společný původ...“¹²⁶ Tato kritéria Čárlú odmítl a svůj postoj vyjádřil následujícím způsobem: „Podle mého názoru by slovo „národnost“ mělo být užíváno ve stejném smyslu jako sanskrtské *prājah* [lid], které je korelativem k termínu *rājah* – vládnoucí moc. Ačkoli může mít slovo „národnost“, stejně jako termín *prājah* různé výklady, má v politickém jazyce jeden nezaměnitelný význam, a to souhrn... „občanů jedné země, podřízených jedné moci a jednomu nejvyššímu zákonodárnému sboru, ovlivněných v dobrém i zlém jedním správním systémem, pobízených stejnými podněty k zajištění si stejných práv a k oproštění se od stejných břemen.“¹²⁷ Takto definovaná pospolitost má podle Čárlúa své ústřední jádro tvořené lidmi, kteří „po věky a generace“ žili v dané zemi, k nimž později přibývali ti, kteří se v zemi „usazovali obdobným způsobem a byli vystaveni mnoha již zmíněným sjednocujícím vlivům, i když stále ještě vykazují znaky svébytnosti a odlišnosti. Přijměte toto měřítko, a máte indický národ. Odmítněte je, a není žádného národa na zemském povrchu.“¹²⁸ Čárlú tudíž zastával ryze politické, občanské pojetí národa a společný jazyk či společné náboženství považoval za nanejvýš jen pomocné okolnosti. Toto pojetí měl za klíčové pro další politiku Indického národního kongresu: „Vyšli a do dnešního dne vycházíme z nevysloveného předpokladu, že toto je správná doktrína, a snažme

¹²⁵ Strachey, John, *India: Its Administration and Progress*. Macmillan and Co., London 1901 (third edition), s. 5.

¹²⁶ Presidential Address of P. Ananda Charlu, Indian National Congress, Nagpur, 1891. In: Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 179–180.

¹²⁷ *Tamtéž*, s. 180.

¹²⁸ *Tamtéž*.

se i nadále držet tohoto principu alespoň jako pracovní definice. Díky tomu, že jsme postupovali v tomto duchu, dosáhli jsme během krátkého období sedmi let velkého a hmatatelného úspěchu. Hinduistické a muslimské obyvatelstvo této země – dlouho oddělené jedno od druhého, dlouho rozdělené úzkoprými předsudky, dlouho odcizované jedno od druhého místní a sektářskou řevnivostí – konečně začalo na sebe navzájem pohlížet jako na součásti jednoho bratrského společenství, přestože mnoho neshod stále přetrvává. To je skvělé dílo Kongresu jako mocného nacionalizátora.¹²⁹

O více než deset let později patrně v takové vizi zahlédl zrnko pravdy i britský místokrál lord Curzon (1859–1925; v úřadě 1898–1905). V roce 1905 rozhodl o administrativním rozdělení Bengálska, které zjevně mělo učinit přítrž přílišnému sbratřování. Otevřel tím přísloušnou Pandořinu skříňku a uvolnil cestu další vlně nezamýšlených důsledků.

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 181.

4. OD ROZDĚLENÍ BENGÁLSKA K PŘÍSLIBU „ODPOVĚDNÉ VLÁDY“ (1905–1917)

Rok 1905 byl v indických dějinách nepochybně rokem přelomovým. Pro Brity jím skončilo skoro půlstoleté období téměř nerušeného vládnutí, pro Indy symbolizuje počátek radikálních a masových akcí odporu proti britskému panství. Na druhou stranu ale vlna protestů proti rozdělení Bengálska do roka dvou opadla, a vše se pak na léta alespoň zdánlivě vrátilo do starých kolejí. Umírnění nacionalističtí předáci dále zasedali v kvazilegislativních sborech, kosmeticky zreformovaných novým Zákonem o indických radách z roku 1909, radikálové skončili za mřížemi, v exilu nebo v teroristických skupinkách, a nové vzednutí protikoloniálního hnutí na kvalitativně odlišné úrovni pak na sebe nechalo čekat až do konce první světové války.

Léta mezi Curzonovým rozdělením Bengálska a koncem války lze proto v Indii považovat za přechodné období mezi starými časy britské imperiální „slávy“ a érou rozsáhlých nátlakových kampaní vedených v gándhistickém duchu. Britové si v této době začínali uvědomovat, že jejich dnům na subkontinentu už nabíhá obrácený odpočet, že indické požadavky už nemohou zcela ignorovat, přesto teprve až v srpnu 1917 zazněl v britském parlamentu z úst ministra pro Indii deklarativní příslib postupného předávání moci s neurčitým časovým horizontem. Na indické straně mezitím vstoupily do hry dva nové faktory: nábožensky orientované strany a etnoregionálně zaměřené aktivity.

Z hlediska dějin indického federalismu můžeme uvedená léta považovat za přípravné či iniciační období: britské ústupky zatím směřovaly k decentralizaci státní správy stále jen v náznacích, úvahy o možném federálním uspořádání země se vznášely v rovině vizí a teoretických úvah, regionální aspekt národního hnutí se teprve začal zřetelněji profilovat.

4.1. PRVNÍ ROZDĚLENÍ BENGÁLSKA A INDICKÉ NÁRODNÍ HNUTÍ

V roce 1858, v době, byla správní moc nad Indií odebrána Východoindické společnosti a formálně přenesena na britskou korunu, se Britská Indie administrativně členila na tři „staré prezidencie“ – Bengálsko, Bombaj a Madrás – a dále na Severozápadní provincii (zhruba v hranicích dnešního západního Uttarpradéše), Avadh (ve starším anglickém přepise *Oudh*), Paňdžáb a několik dalších menších území. Bombaj a Madrás měly v čele guvernéry jmenované královnou; Bengálsko, Severozápadní provincie a od roku 1859 i Paňdžáb místogubernéry (*lieutenant governor*) jmenované místokrálem. Další administrativní celky většinou spravovali hlavní komisaři (*chief commissioner*), což pro ně znamenalo nižší status, přísnější podřízenost místokráli a pozdější zřizování provinčních zákonodárných rad. Od roku 1860

měla ve svém čele hlavního komisaře i Dolní Barma, k níž byla v roce 1886 připojena do té doby nezávislá Horní Barma; od roku 1897 pak celou Barmu spravoval místogovernér. V roce 1861 bylo ve střední Indii sloučeno několik menších celků a na jejich místě byly zřízeny Centrální provincie. V roce 1874 se po vyčlenění z Bengálska stal novou provincií Ásám. V roce 1901 byla oddělením části do té doby paňdžábského území u hranic s Afghánistánem vytvořena Severozápadní pohraniční provincie. Tyto nové celky měly v čele hlavní komisaře. V roce 1877 byly Severozápadní provincie a Avadh sloučeny v jeden územní celek spravovaný místogovernérem; v roce 1902 byl tento útvar v hranicích dnešního Uttarpradéše vzhledem k jeho geograficky poněkud matoucímu názvu přejmenován na Spojené provincie Ágry a Avadhu. Kromě těchto provincií bylo tehdy na subkontinentu součástí Britské Indie i několik menších území, například Adžmér a Kodagu (*Coorg*), které měly zpravidla také svého hlavního komisaře. Všechny větší provincie, kterým původně vládl hlavní komisař nebo místogovernér, byl v pozdějších letech „povyšovány“, a dostaly pak svého guvernéra a zákonodárnou radu. Součástí některých provincií byly „vyloučené oblasti“ (*excluded areas*), což byla zpravidla kmenová (*tribal*) území „vyloučená“ z procesu ústavních změn a vyňatá z běžného systému státní správy. Podléhala přímo guvernérům.

Bengálská prezidencie, jejíž rozdělení se mělo stát jablkem sváru, zahrnovala počátkem dvacátého století kromě vlastního Bengálska i území Biháru a Urísy. Tento správní celek měl podle censu z roku 1901 skoro 75 milionů obyvatel, a byl tak nejlidnatější provincií Britské Indie; Spojené provincie, druhé v pořadí, měly „jen“ 48 miliónů obyvatel.¹³⁰ Kalkata, hlavní město Bengálska, byla tehdy zároveň i správním centrem celého indického impéria. Různorodost a rozloha provincie nepochybně komplikovaly její správu, a koloniální administrativa proto z celkem racionálních důvodů již od devadesátých let devatenáctého století uvažovala o jejím rozčlenění.

Na indické straně vyvolávaly zprávy o takových plánech smíšené, nicméně převážně negativní ohlasy. Přesto si místokrál Curzon nakonec z různých možností vybral přesně tu variantu, kterou si proti sobě snad v nejvyšší možné míře popudil indické nacionalisty. Z dostupných pramenů lze přitom odvodit, že to učinil zcela záměrně a že jeho motivem byla snaha rozdělit Bengálce, a oslabit tak jejich vliv v indické politice.¹³¹ Patnáct východních a severních bengálských okresů spojil s Ásámem (který měl jen 6 milionů obyvatel), a ustavil tak

¹³⁰ Risley, H. H. – Gait, E. A., *Report on the Census of India, 1901*. Superintendent of Government Printing, Calcutta 1903, s. 42.

¹³¹ Podrobněji viz např. Chandra, Bipan et al., *India's Struggle for Independence 1857–1947*, Penguin Books, New Delhi 1989, s. 125.

pod názvem Východní Bengálsko a Ásám novou provincií, spravovanou místogovernérem sídlícím v Dháce. Nová provincie měla 31 milionů obyvatel, z toho 18 milionů tvořili muslimové a 12 milionů hinduisté. Druhé části původní provincie zůstal název Bengálsko. Po pohraničních úpravách v oblasti Čhóta Nágpuru měla tato provincie 54 milionů obyvatel, z toho 42 milionů byli hinduisté a 9 milionů muslimové. Etničtí Bengálci v počtu 17 milionů v ní tvořili méně než třetinu populace a mateřským jazykem zhruba 20 milionů jejích obyvatel byly různé dialekty hindštiny, respektive hindustánštiny. Rozhodnutí o rozdělení Bengálska bylo zveřejněno 19. července 1905, v platnost vstoupilo 16. října téhož roku.

Už v průběhu předcházejících měsíců přitom běžela protestní kampaň v tisku, konala se veřejná shromáždění a úřadům byly podány stovky petic. Vše probíhalo tradiční umírněnou formou. Když ale koloniální správa oznámila své definitivní rozhodnutí, nastal obrat a v podstatě živelně propukly rozsáhlé demonstrace, na nichž bývalo páleno britské zboží a které někdy přerůstaly v chaotické nepokoje. Protesty se přitom zdaleka neomezily jen na Bengálsko, jiskra přeskočila i do Paňdžábu, Madrásu a maráthské části bombajské prezidencie. Postoje předáků Indického národního kongresu (INC), kteří nezřídka byli rozsahem protestů zaskočení, se za této situace celkově zradikalizovali. V roce 1905 se INC na svém výročním sjezdu v Banárasu (Váránasi) jako celek přihlásil k základním myšlenkám hnutí *svadéší* (doslova: tuzemský), které různými způsoby podporovalo vše „domácí“, a připustil v dané souvislosti oprávněnost militantních forem bojkotu zahraničního zboží. V prosinci 1906 pak kongresová rétorika doznala nového posunu, když Dádábháí Nauródží ve svém předsednickém projevu na výročním sjezdu INC v Kalkatě za cíl národního hnutí označil dosažení „samosprávy neboli *svarádže*“, jež měla by být „podobná jako ve Velké Británii nebo v koloniích“.¹³²

Mezitím se ale uvnitř Kongresu začaly prohlubovat rozpory ohledně dalšího postupu. Vůdčí představitel radikálů B. G. Tilak měl *svarádž* za „právo dané narozením“ (*birthright*) a jeho stoupenci, kteří svou frakci nazývali „novou“, případně „nacionalistickou stranou“, požadovali výrazné rozšíření různých forem bojkotu všeho britského. Oproti tomu umírnění předáci jako G. K. Gókhalé před takovou politikou varovali v obavě, že by mohla vést ke krvavým násilnostem. Pře pak končivaly vzájemným osočováním, při němž se radikálům dostávalo nálepek „extremistů“ a „nezodpovědných dobrodruhů“, zatímco umírnění politici, kteří byli ve své podstatě liberálními evolucionisty, se o sobě dozvídali, že jsou „zrádci vlasti“. Spor vyvrcholil na výročním sjezdu INC v gudžarátském Suratě, který se sešel koncem prosince 1907, v době, kdy už protestní vlna opadla. Po rozhádaných prvních dvou dnech, které skončily

¹³² Citováno podle Sarkar, Sumit, *Modern India 1885–1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 136.

všeobecnou pranicí, nebyli už „extremisté“ na závěr jednání připuštěni. V dalším roce byli „extremisté“ z Kongresu vyloučeni, posléze vytlačeni na okraj dění a případně umístěni za mříže. Skuteční extrémisté se začali uchýlovat k teroristickým akcím. Umírnění kongresoví předáci znovu začali s Brity více spolupracovat a poměry se vnějškově stabilizovaly, respektive spíše „normalizovaly“.

Spor o rozdělení Bengálska měl i tvář, která bývá přehlížena: nemalé části východo-bengálských muslimů vyhovovalo a nic proti němu neměla ani nemalá část muslimských elit z jiných částí Indie. Muslimové v západním Bengálsku jím byli méně nadšeni, přesto se ale do protestů moc nezapojovali. Kampaň proti rozdělení provincie byla proto záležitostí převážně hinduistickou, což podtrhovalo heslo *Vande mātaram* (bengálská výslovnost *Bonde matorom*; Skláním se před Matkou), které účastníci protestů s oblibou skandovali. Je názvem písně, jejíž text ve velmi sanskrtizované bengálštině složil Bankimčandra Čattopádhjáj (1838–1894). Její první dvě sloky mají dnes status „národní písně“ Indické republiky a jsou interpretovány jako oslava Matky Indie (*Bhāratmātā*). Původní smysl písně byl ale jiný: další (z politických důvodů posléze vyškrtnutá) část písně se explicitně obrací k hinduistické bohyni Durze, která autorovi personifikovala Bengálsko. Ideový posun od Matky Bengálska k Matce Indii byl až produktem událostí kolem roku 1905.¹³³ Pro muslimy je ovšem uctívání desetiruké bohyně nepřijatelným modloslužebnictvím.

Postoj muslimů k protikoloniálnímu hnutí byl přitom od začátku ovlivněn řadou faktorů, mezi nimiž měly ryze náboženské otázky často jen podružný význam. Britové při svém dobývání Indie porazili její předchozí vládcy, kteří byli většinou muslimy. I proto se muslimové zprvu stavěli k britskému panství odmítavěji než hinduisté a v daleko větší míře se také zapojili do povstání z let 1857–1859. Vcelku mnohem laxněji než hinduisté, a na víc s jistým zpožděním se pak začali zajímat o místa na nižších člancích koloniální správy, a proto v ní obzvláště v Bengálsku byli méně zastoupeni, než by odpovídalo demografickým poměrům. Od devadesátých let jim pak bylo zřejmé, že uplatnění principu volitelnosti indických zástupců do orgánů místní samosprávy a do provinčních i ústředních zákonodárných sborů by pro muslimy, kteří tvořili méně než čtvrtinu obyvatel Britské Indie, mohlo mít nepříznivé následky. A proto když místokrál Minto (1845–1914; v úřadu 1905–1910) ustavil v srpnu 1906 výbor, který měl posoudit možnosti přijetí nových reforem, nenechali si ujít příležitost k ovlivnění jejich výsledné podoby. Dne 1. října 1906, čili v době, kdy v mnoha částech Indie

¹³³ Bose, Sugata, *Nation as Mother: Representations and Contestations of 'India' in Bengali Literature and Culture*. In: Jalal, Ayesha – Bose, Sugata (eds.), *Nationalism, Democracy and Development: State and Politics in India*. Oxford University Press, Delhi 1998, s. 68–69.

pokračovaly protesty proti rozdělení Bengálska, přijal Minto ve svém letním sídle v Simle deputaci 36 muslimských představitelů. Vedl ji Ágha Chán III. (1877–1957), *imám* indické odnože šíitské sekty ismáilitů, a mezi jejími členy byl Mohsinulmulik (1837–1907; vlastním jménem Sajjid Mahdí Alí), nástupce Sajjida Ahmada Chána v čele aligarhského hnutí. Klíčovým požadavkem memoranda, které tato deputace předložila, bylo zřízení separátních volebních kurií pro muslimy. Minto delegáty ujistil, že sdílí jejich obavy, a vyslovil názor, že v jakémkoli zastupitelském systému, který by zaváděl nebo rozšiřoval princip volitelnosti, by „mohamedánská komunita měla být zastoupena jako komunita“ a její postavení by mělo odpovídat „jejímu politickému významu a službám, které prokázala impériu“.¹³⁴

Muslimské představitele místokráľův vstřicný postoj podnítil k další aktivitě směřující k vytvoření celoindické politické organizace. Lze doložit, že přitom úzce spolupracovali s vysokými činiteli koloniální správy, což indická historiografie pokládá za jeden z příkladů aplikace britské politiky v duchu zásady „rozděl a panuj“.¹³⁵ Koncem roku 1906 se iniciativy chopil bengálský aristokrat Chvádža Sálimulláh (1871–1915), který využil přítomnosti řady významných muslimů na vzdělávací konferenci ve východobengálské Dháce a svolal zde shromáždění, na němž byla dne 30. prosince 1906 založena Celoidická muslimská liga. Tato organizace, pro niž se záhy ujal zkrácený neoficiální název Muslimská liga (Muslim League), si tehdy vytýčila tři hlavní cíle: podporovat mezi indickými muslimy vztah loajality k britské vládě, chránit a rozšiřovat jejich politická práva a „předcházet tomu, aby mezi indickými muslimany narůstal jakýkoli pocit nepřátelství vůči jiným komunitám“.¹³⁶ První cíl se jí alespoň zpočátku vesměs plnit dařilo, v druhém bodě pak podle své vlastní interpretace dosáhla výrazného úspěchu, když Britové v nové verzi Zákona o indických radách z roku 1909, respektive v jeho prováděcí vyhlášce pro muslimy zavedli separátní volební kurii.

Rozdělení Bengálska v roce 1905 tak mělo dvojaký účinek. Rozšíření protestů do některých jiných částí země prokázalo sílu myšlenky indického nacionalismu. Zároveň ale vývoj událostí potvrdil závažnost rozporů mezi hinduisty a muslimy, které se s postupující politizací indické scény dále prohlubovaly. Britové do nich, ať chtěli nebo nechtěli, vstupovali jako arbitři a jejich kroky pak byly hodnoceny jako zvýhodňování či znevýhodňování té či oné strany. Když v roce 1912 Bengálsko opět spojili, pojímali to hinduisté jako vítězství, kdežto

¹³⁴ Citováno podle Majumdar, R. C. (ed.), *The History and Culture of Indian People, Volume XI – Struggle for Freedom*. Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1969, s. 128.

¹³⁵ Srov. např. Sarkar, Sumit, *Modern India 1885–1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 140–142.

¹³⁶ Citováno podle Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 206.

muslimové jako britský ústupek hinduistům. Současný přesun hlavního města Indie z Kalkaty do Dillí, někdejší mughalské metropole, byl naopak pojímán jako krok, který vycházel vstříc muslimským ambicím a bengálské hinduisty odsouval z centra dění.

4.2. REGIONÁLNÍ ASPEKT

Rozdělení Bengálska mělo celoindický dosah, současně ale bylo i věcí, jež se bezprostředně dotýkala jen jedné provincie. Reakce na toto „administrativní opatření“ už tehdy ozřejmily úzkou provázanost regionální a celoindické identity a spojitost mezi „malým“ a „velkým“ nacionalismem, odhalily ale i rozdíly mezi jednotlivými regiony. Ukázalo se také, že soustavná regionální kampaň může být účinným politickým nástrojem i v tehdejších podmínkách Britské Indie. Bengálci byli v té době etnikem, jež mělo v Indii nejpočetnější střední vrstvy a nejvíce úředníků zaměstnaných v nižších článcích správního aparátu, a mělo i z tohoto důvodu snad nejvíce rozvinuté vědomí své autonomní identity. Nehledě na odlišné ambice části muslimů dokázali tehdy Bengálci nakonec svou provincii „ubránit“, a tento úspěch samozřejmě v té či oné míře inspiroval Indy z jiných částí země, a patrně i uspíšil posilování jejich regionálních identit.

V této souvislosti je zajímavé, že Ásámci, kteří byli v roce 1905 přičleněni k východnímu Bengálsku, tehdy nijak zvlášť neprotestovali, avšak obnovení Ásámské provincie v roce 1912 už velice uvítali, a to tím spíše, že v Ásámu byla v tomto roce vůbec poprvé zřízena provinční legislativní rada.¹³⁷ Zmínku si zaslouží i okolnost, že opětovné spojení Bengálska v roce 1912 nebylo obnovením provincie v původních hranicích: její nejzápadnější nebengálské části tehdy Britové od Bengálska oddělili a na jejich území zřídili novou provincii pod názvem „Bihár a Urísa“. Místní elity o to alespoň v Biháru již nějakou dobu usilovaly a britský krok pochopitelně přijaly příznivě (Indický národní kongres si ostatně už v roce 1908 v Biháru zřídil separátní organizační strukturu), zatímco Bengálci se s tím více méně v tichosti smířili.

V letech bezprostředně následujících lze v různých částech Indie vysledovat vzestup kulturně a posléze i politicky zaměřených regionálních aktivit. Do roku 1913 bývá datován vznik organizace *Ándhra mahásabha* (Společnost Ándhry), jež se nejprve zaměřovala na širší zavádění telugštiny do škol a brzy nato začala požadovat odtržení telugských okresů od Madráské provincie. V roce 1916 vznikla *Karnátaka sabha* (Karnátská společnost), která si pro změnu za cíl vytkla integraci kannadsky mluvících oblastí. V tamilském prostředí se

¹³⁷ Guha, Amalendu, *Planter-Raj to Swaraj: Freedom Struggle and Electoral Politics in Assam 1826–1947*. People's Publishing House, New Delhi 1988 (reprint), s. 73–74, 81.

v této době začalo formovat tzv. protibráhmanské hnutí. Vzestup politické aktivity byl patrný i v malajálamském, maráthském, urijském a sikhském prostředí. V celoidickém měřítku se tento trend promítl do růstu autonomistických tendencí, které pochopitelně sílily i v rámci Indického národního kongresu a Muslimské ligy a které se později staly jedním z hlavních faktorů federalizace státního uspořádání.

4.3. MORLEYOVY-MINTOOVY REFORMY

V roce 1907 jmenoval Eduard VII. na popud ministra pro Indii Johna Morleye (1838–1923; v úřadě 1905–1910) Královskou komisi pro decentralizaci v Indii (*Royal Commission upon Decentralisation in India*). Měla prozkoumat vztahy mezi ústřední vládou a provinčními vládami, jakož i mezi provinčními vládami a jim podřízenými orgány, a posoudit, zda by tyto vztahy bylo možné zjednodušit a zlepšit cestou „decentralizace nebo jinak“. Ve své zprávě, která byla publikována v roce 1909,¹³⁸ komise doporučila, aby provinční vlády byly i nadále „ve všech ohledech podřízeny vládě indické“ a aby tato vláda nebo britský ministr pro Indii mohli podle potřeby měnit jejich úkoly a pravomoci.¹³⁹ Provinční autonomie tudíž podle komise vůbec nepřicházela v úvahu.

V roce 1907 vyšla v druhém vydání kniha Courtenaye Ilberta (1841–1924) *The Government of India* (Indická vláda), která podrobně popisuje tehdejší indický správní a právní systém. Autor v osmdesátých letech devatenáctého století působil ve výkonných radách (čili vládách) indických místokráľů Rippona (1827–1909; v úřadě 1880–1884) a Dufferina (1826–1902; v úřadě 1884–1888). Na začátku své knihy Ilbert vztáhl historický původ britské moci v Indii ke dvěma zdrojům: „Zčásti je odvozena od britské koruny a parlamentu, zčásti od Velikého Mogula a dalších indických domorodých vládců.“¹⁴⁰ Neřekl nic nového, tato představa byla Brity obecně sdílena nejméně od poloviny předchozího století. Jeho formulace ale zaujala místokrále Mintoa, který z ní v dopise Morleyovi z 21. března 1907 vyvodil závěr, že indická vláda „musí zůstat autokratická, suverenita musí zůstat v britských rukou a nemůže být postoupena na jakýkoli zastupitelský sbor“. Takový sbor totiž v Indii údajně nemohl vzniknout, jelikož „nevzdělané masy, které tvoří skoro devadesát procent dospělé mužské populace, absolutně nejsou schopny pochopit význam pojmu reprezentativní vláda [*representative*

¹³⁸ *Royal Commission upon Decentralisation in India, Report*. His Majesty's Stationery Office, London 1909.

¹³⁹ Citováno podle *Committees and Commissions in Pre-Independence India, 1836–1947*. Mittal Publications, New Delhi 2001, vol. 4: 1903–1912, s. 79–80.

¹⁴⁰ Ilbert, Courtenay, *The Government of India: Being a Digest of the Statute Law Relating Thereto*. Clarendon Press, Oxford 1907 (second edition), s. 1.

government]“. Britské panství v Indii bylo podle Mintoa „ztělesněním dvou principů“, autokracie a konstitucionalismu, jež bylo třeba sloučit, a dát britské správě „konečnou a trvalou podobu“. Tou by měla být „konstituční autokracie, která je vázána zákony, která zve a přijímá do svých rad zástupce všech kruhů, jež jsou schopny být zastupovány, a která si pouze ponechává, formou těsné většiny, dominantní a absolutní moc, již se nemůže vzdát bez rizika návratu k chaosu, jemuž naše panství učinilo přítrž“.¹⁴¹

Příprava nového Zákona o indických radách, kterým si Britové chtěli naklonit umírněně indické předáky (navrhované změny s nimi konzultovali), pak probíhala přesně v těchto intencích. Ministr Morley proto ve svém vystoupení před Sněmovnou lordů 17. prosince 1908 mohl prohlásit: „Kdyby se mohlo říci, že tyto reformy vedly přímo nebo nutně k ustavení parlamentního systému v Indii, tak bych s nimi já osobně byl neměl vůbec nic společného.“¹⁴² Nicméně už rok předtím udělal vstřícné gesto nemalého symbolického významu, když do londýnské Indické rady jmenoval dva Indy, a to muslima Sajjida Husajna Bilgrámího (1842–1926) a hinduistu Krišnu Govinda Guptu (1851–1926). V roce 1909 pak místokrál Minto na Morleyův popud přijal do své výkonné rady (vlády) přijal prvního Inda. Byl jím právník Satjendra Prasanna Sinha (1864–1928; od 1914 lord Sinha). Ve stejné době ovšem koloniální správa zaváděla restriktivní opatření proti radikálnějším projevům nesouhlasu: množily se případy „preventivního zatýkání“ a přibývalo zákazů veřejných shromáždění, k jejichž rozháňení užívaly policejní jednotky nevybíravých prostředků.

Nový zákon, jehož inovace vstoupily do historie pod názvem „Morleyovy-Mintoovy reformy“, byl schválen v květnu 1909; jeho ustanovení rozvedly návazné vyhlášky indické vlády. Reformy definitivně zavedly princip volitelnosti části členů indických legislativních sborů. Počet členů ústřední zákonodárné rady byl zvýšen na 60 (bez započtení členů místokrálovy výkonné rady, kteří v zákonodárném sboru zasedali *ex offio*). Počet členů provinčních zákonodárných rad stoupl na 25 až 50. Nadpoloviční většinu v ústřední zákonodárné radě tvořili státní úředníci (*official members*), v provinciích tomu bylo naopak: zde museli nadpoloviční většinu tvořit lidé, kteří formálně státními úředníky nebyli (*non-official members*).¹⁴³

¹⁴¹ Minto, Mary, Countess of, *India, Minto and Morley, 1905–1910: Compiled from the Correspondence between the Viceroy and the Secretary of State, by Mary, Countess of Minto; with extracts from her Indian journal*. Macmillan, London 1934, s. 110–111. Citováno podle Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 216.

¹⁴² *Hansard, 17 December 1908*. Online na <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1908/dec/17/indian-reforms> (20.2.2010).

¹⁴³ Výňatky ze Zákona o indických radách z roku 1909 viz Banerjee, Anil Chandra (ed.), *cit. dílo*, Volume II (1858–1917), s. 233–238.

Křesla v ústřední legislativní radě byla podle nových pravidel obsazována následujícím způsobem: Třiatřicet členů bylo nominováno a sedmadvacet voleno. Systém volby byl kuriální a částečně nepřímý. Dvanáct členů ústřední legislativní rady volili ti členové provinčních rad, kteří nebyli státními úředníky, jeden člen této rady byl volen distriktními radami a městskými výbory Centrálních provincií, šest členů rady bylo voleno kurií pozemkových vlastníků odvádějících roční daň nejméně 3000 rupií, pět členů bylo voleno kurií muslimů (přičemž mohli volit jen ti z nich, kteří na daních platili alespoň 3000 rupií ročně nebo byli absolventy vysoké školy s pětiletou úspěšnou praxí), jednoho člena volila bengálská obchodní komora a jednoho člena bombajská obchodní komora.¹⁴⁴

V provinciích se složení kurií lišilo případ od případu, majetkový census byl o něco nižší, i tak ale voliči, či přesněji řečeno volitelé, oprávnění vybírat členy rad alespoň na provinční úrovni, tvořili jen asi 0,2 % dospělé populace Britské Indie. Ženy (stejně jako v tehdejší Velké Británii) volební právo neměly. Způsob sestavování provinčních zákonodárných rad si můžeme názorně ilustrovat na příkladu Ásámu:

TABULKA 1: SLOŽENÍ ÁSÁMSKÉ ZÁKONODÁRNÉ RADY PO ROCE 1912¹⁴⁵

A. Nevolení členové		Počet
<i>Hlavní komisař provincie (předseda rady ex officio)</i>		1
<i>Nominovaní členové (z toho devět státních úředníků)</i>		13
B. Volení členové		
Kurie	Počet volitelů	
<i>Městské rady</i>	119	2
<i>Distriktní rady</i>	217	2
<i>Pozemkoví vlastníci</i>	192	2
<i>Muslimové</i>	1188	2
<i>Majitelé čajových plantáží</i>	?	3
Celkový počet členů zákonodárné rady		25

Z tabulky je patrné, že celkový počet voličů, respektive volitelů byl skutečně velmi nízký a že muslimové byli co do rozsahu volebního práva zcela disproporčně zvýhodněni. Nicméně i v jejich případě nemusela výběru volených členů rady předcházet volební kampaň v moderním slova smyslu. Jednalo se spíše o určitou formu lobbování: kandidáti nebo jejich pomocníci totiž mohli bez větších problémů oslovit nebo kontaktovat všechny nebo skoro všechny potenciální volitele. Systém byl navíc nastaven tak, že Britům umožňoval v zákono-

¹⁴⁴ Viz Regulations under Act of 1909 – Regulations for the Nomination and Election of Additional Members of the Legislative Council of the Governor-General. In: Banerjee, Anil Chandra (ed.), *cit. dílo*, Volume II (1858–1917), s. 253–256; jakož i Resolution of the Government of India, November 15, 1909. In: *Tamtéž*, s. 256–260.

¹⁴⁵ Převzato z Guha, Amalendu, *Planter-Raj to Swaraj: Freedom Struggle and Electoral Politics in Assam 1826–1947*. People's Publishing House, New Delhi 1988 (reprint), s. 82.

dárných radách bez velkých manipulací udržovat vládní, případně i „evropskou“ většinu.

Omezené volební právo, na jehož základě po roce 1910 do křesel v zákonodárných radách obou stupňů zasedlo přes 130 Indů, nicméně nikdy nebylo hlavním předmětem sporu. Ze strany Indického národního kongresu (INC) a indické nacionalistické historiografie se kritika reformy z roku 1909 vždy nejvíce soustředila na zřízení samostatné volební kurie pro muslimy. Tato inovace totiž podle názoru, který v Indii dodnes převládá, vedla k odcizení velké části vyznavačů islámu od hlavního proudu národního hnutí. Tomu lze namítnout, že na sousedním Cejlonu se podle systému náboženských ani jazykových kurií nevolilo, a napětí mezi převážně hinduistickými Tamily a buddhistickým Sinhalci tam přesto narůstalo. Dobové britské prameny navíc takřka jednohlasně uvádějí, že koloniální správa ve věci separátní kurie jen vyšla vstříc požadavkům muslimské politické reprezentace, kteréžto stanovisko dodnes sdílí oficiální pákistánská historiografie. Na okraj dodejme, že v dobovém kontextu nebyl kuriální systém žádnou kuriozitou. V Evropě byl už sice vesměs minulostí, ještě v druhé polovině devatenáctého století jej ale některé evropské země používaly (např. Rakousko-Uhersko).

Hodnocení ostatních aspektů zákona z roku 1909 se rovněž liší podle úhlu pohledu. Radikálové jej zavrhli jako zcela nedostatečný. Umírnění předáci INC a Muslimské ligy jej ale v zásadě vnímali jako krok nebo alespoň krůček správným směrem. G. K. Gókhale například už na sjezdu INC v Madrásu v roce 1908 prohlásil, že doposud se indiští nacionalisté zaměřovali na agitaci „zvnějšku“, po přijetí nového zákona se jim ale otevře možnost „zodpovědného přidružení k administrativě“. Nová procedurální pravidla jim v tomto ohledu určité možnosti skýtala. Členové legislativních rad nyní konečně směli při jednáních klást spontánní dodatečné otázky zástupcům exekutivy a poprvé též nabyli práva předkládat i vlastní návrhy zákonů, vyhlášek či novelizací, jež se jim někdy skutečně dařilo prosazovat. V podstatných věcech ale jednací řád dával různé možnosti, jak nežádoucí iniciativy v zárodku udusit, pro případ nouze měli guvernéři i místokrál právo veta.

Na vztahu mezi provinciemi a ústřední vládou reforma nic nezměnila. Provinční vlády sice měly svá tradiční pole působnosti, do nichž se jim ústředí nevměšovalo, jako školství, veřejné práce či agrární zákonodárství, a zůstávala jim k dispozici i část daňových výnosů, žádné pravomoci jim ale nepříslušely výlučně, vše podléhalo kontrole ze strany centrální vlády, která mohla jakýkoli provinční zákon anulovat. Správní systém byl i nadále plně unitární.

4.4. VÁLEČNÁ LÉTA A PŘÍSLIB DALŠÍCH REFORM

Indie se jakožto součást britského impéria stala účastníkem první světové války hned v srpnu 1914. Indická knížata i většina politiků z provincií vstup do války podpořila, byť v očekávání

dalších politických ústupků z britské strany. Odmítavě se k válce od začátku stavěla část indických muslimů, a to především muslimové sunnitského směru. Stanuli totiž před dilematem, zda se mají zachovat jako loajální poddaní britského panovníka, nebo zda mají naopak projevit věrnost tureckému sultánovi, který byl jako *chalífa* od šestnáctého století hlavou jejich náboženské obce, avšak ve válce stál na opačné straně.

Celkem bylo na bojištích v Evropě a na Blízkém východě v průběhu války nasazeno přes milion indických vojáků, z nichž podle některých údajů dostupných na internetu až 75 000 padlo nebo zemřelo na následky zranění. Potřeby války sice v Indii podnítily rozvoj železářství a ocelářství, celkově ale válečné výdaje zemi ruinovaly, což se dříve nebo později muselo promítnout do politických poměrů.

I v průběhu válečných let nicméně pokračovaly trendy, které s válkou neměly nic společného. V této souvislosti je třeba zmínit snahu o vytvoření politické organizace, jež by sdružovala výlučně hinduisty a jejíž počátky lze vysledovat až k přelomu století. Od roku 1909 byly na různých místech Indie každoročně pořádány hinduistické konference a na jedné z nich se v Hardváru v roce 1915 (podle nejčastěji udávaného letopočtu) taková organizace ustavila pod názvem *Hindú mahásabha* (Velká společnost hinduistů; plným názvem *Akhil Bhárat hindú mahásabha*, Celoindická velká společnost hinduistů). V pozdějších letech se označovala za „nezbytnou protiváhu“ k Muslimské lize.

I během války, zejména v jejích prvních dvou letech, pokračovala činnost teroristických skupin. Ze zahraničí do země navíc dostávala své lidi a pašovala zbraně militantní organizace *Ghadr* (Povstání), kterou v roce 1913 založili sikhové žijící v Kalifornii. Koloniální správa proti těmto aktivitám tvrdě zakročila, přičemž jí v nejednom ohledu usnadnil práci válečný Zákon o obraně Indie, který dal bezpečnostním složkám státního aparátu mimořádné pravomoci. V průběhu roku 1915 byly konspirační struktury Ghadru v Indii rozbity a několik desítek jeho aktivistů bylo popraveno.

Umírnění předáci Indického národního kongresu i Muslimské ligy mezitím schůzovali a řečnili. I jejich postoje ovšem mezitím doznaly jisté radikalizace. V případě INC tento posun v roce 1915 usnadnila smrt dvou jeho umírněných vůdců – Gókháleho a párského právníka Férózšáha Méhty (1845–1915). Z Kongresu stále ještě vyloučený Tilak pak v březnu 1916 v Púně založil Ligu za samosprávu (*Home Rule League*). Inspiroval se přitom tehdejší irským vzorem a dal přednost anglické náhradě za indický termín *svarádž*. V září téhož roku sdružení stejného názvu v Kalkatě založila britská teosofka Annie Besantová (1847–1933). Koncem prosince 1916 Kongres na svém výročním sjezdu v Lakhnaú přijal zpět do svých řad někdejší „extremisty“ v čele s Tilakem, a překonal tak suratský rozkol z roku 1907.

Současně se tehdy v Lakhnaú konal i sjezd Muslimské ligy, kterému předsedal budoucí zakladatel Pákistánu Muhammad Alí Džinnáh (Jinnah; 1876–1948). Obě strany tu uzavřely dohodu, která vstoupila do historie pod názvem „lakhnaúský pakt“, a předložily společný návrh ústavních reforem. Dohodě předcházely týdny vyjednávání, vedení obou stran se několikrát sešlo. Džinnáh, který se v Muslimské lize o přijetí společného projektu osobně zasadil, býval posléze označován za „velvyslance jednoty muslimů a hinduistů“.

V úvodním prohlášení ke schválenému projektu byl vysloven názor, „že nastal čas, kdy by se Jeho Veličenstvo král a císař mělo uráčit vydat proklamaci oznamující, že cílem a záměrem britské politiky je v brzké době poskytnout Indii samosprávu [*Self-Government*]“.¹⁴⁶ Kongres v přijatém návrhu akceptoval princip oddělené volební kurie pro muslimy, a navíc přistoupil i na muslimský požadavek nadproporčního zastoupení v provinciích s hinduistickou většinou. V Paňdžábu a Bengálsku, kde byli muslimové v mírné většině, byli na oplátku zvýhodněni hinduisté. V záležitostech, které se bytostně dotýkaly zájmů jedné nebo druhé komunity, měl platit zákaz majorizace. Prakticky všechny ostatní body projektu už ale byly shodně namířeny proti zájmům britským. Výrazným momentem bylo oddělení moci výkonné od moci zákonodárné a zajištění autonomie provincií. Guvernér neměl být předsedou zákonodárné rady. Guverněři a členové výkonných rad neměli být „za normálních okolností“ (*ordinarily*) jmenováni z řad příslušníků Indické civilní služby. Všechny zdroje daňových příjmů kromě cel, pošt, telegrafu, soli, opia, železnic, armády, námořnictva a tributů od knížecích států měly zůstat provinciím. Nejméně polovinu členů výkonných rad měli tvořit Indové volení volenými členy rad zákonodárných. Provinční zákonodárné rady měly být rozšířeny a jejich členové měli být ze čtyř pětin voleni na základě volebního práva „tak širokého, jak je jen možné“. Obdobná pravidla měla platit i pro ústřední (imperiální) zákonodárnou radu, která se navíc měla zabývat jen záležitostmi celoidnického, respektive nadprovinčního významu. Rozhodnutí schválená zákonodárnou radou by generální guvernér mohl vetovat, pokud by je ale rada do jednoho roku schválila znovu, byla by už pro indickou vládu závazná. Zvrátit situaci by pak mohlo už jen veto ze strany britské koruny. Indická vláda se „za normálních okolností“ neměla vměšovat do provinčních záležitostí a její pravomoci měly v tomto směru být „omezeny jen na obecný dohled a vedení“. Britský ministr pro Indii měl mít ve vztahu k indické vládě postavení, jež by se co nejvíce blížilo postavení ministra pro kolonie ve vztahu k vládám samosprávných dominií.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Viz Curtis, Lionel, *Letters to the People of India on Responsible Government*. Macmillan and Co., London 1918, Appendix II, s. 180.

¹⁴⁷ Text návrhu Indického národního kongresu a Muslimské ligy viz např. *tamtéž*, s. 180–185.

Projekt Ligy a Kongresu kladl důraz na autonomii provincií, nikde ale výslovně neuváděl, že by navrhované uspořádání mělo být co do své povahy federální. V rámci ortodoxně pojímaného federalismu ani takovým nebylo. Z hlediska dnes běžně přijímaného volnějšího pojetí federalismu ale reformní projekt federální prvky nepochybně obsahoval. Společný návrh Ligy a Kongresu ovšem nebyl z hlediska právní logiky zcela konzistentní a daly se v něm najít slepé uličky. Indická vláda se například snadno mohla dostat do pozice, v níž by se musela podřídit rozhodnutí zákonodárců, aniž by s ním souhlasila, a přitom ji zákonodárci nemohli odvolat. Nicméně byl vůbec prvním opravdu podrobným návrhem na změnu ústavního uspořádání, který Indové kdy Britům předložili,¹⁴⁸

Indickým politikům se přitom nejméně od roku 1915 dostávalo ujištění, že britská vláda zvažuje možnost dalších reforem. Od roku 1916 některé z nich místokrál Chelmsford (1868–1933; v úřadě 1916–1921) zval ke konzultacím. Téma bylo indickými politiky vznášeno na půdě zákonodárných rad. Společný projekt Ligy a Kongresu schválený v Lakhnaú proto britská strana nemohla přejít mlčením, aniž by ztratila tvář, a musela na něj nějakým způsobem zareagovat. Královské proklamace se ale účastníci lakhnaúského paktu nedočkali. Dne 20. srpna 1917 jim ministr pro Indii Edwin Montagu (1879–1924; ministrem 1917–1922) odpověděl formou prohlášení (*pronouncement*) v Dolní sněmovně britského parlamentu, v němž oznámil, že cílem vlády Jeho Veličenstva je „rostoucí zapojení Indů do každého odvětví správy a pozvolné rozvíjení samosprávných institucí za účelem postupného ustavení odpovědné vlády v Indii jakožto nedílné součásti britského impéria“¹⁴⁹

¹⁴⁸ Proti tomuto tvrzení lze namítnout, že už v říjnu 1916 (čili dva měsíce před „lakhnaúským paktem“) podepsalo devatenáct zvolených členů Indické zákonodárné rady memorandum, které požadovalo v zásadě stejné změny. Byly ale formulovány jen stručně a všeobecně. Teprve společný projekt Kongresu a Ligy, který z uvedeného memoranda mnohé převzal, dal reformním návrhům podobu podrobného paragrafového znění. Srov. Memorandum as to post-war Reforms, signed by 19 Elected Members of the Indian Legislative Council, October 1916. In: Keith, A. Berriedale (ed.), *Speeches and Documents on Indian Policy, 1750–1921*. Oxford University Press, London etc. 1922, vol. II, s. 116–124.

¹⁴⁹ *Report on Indian Constitutional Reforms*. His Majesty's Stationery Office, London 1918, s. 5.

5. DIARCHIE

Při líčení vývoje po první světové válce bývá v přehledech dějin Indie nejvíce pozornosti věnováno epickému dění. Je to přirozené, protože první poválečná léta byla doslova nabyta událostmi, které velice ovlivnily další osudy země. Po ukončení války a návratu vojáků ze zámořských bojišť mnoho Indů očekávalo, že v jejich vlasti nastanou změny k lepšímu. Místo toho zemi po válečné inflaci postihla těžká hospodářská krize. Britští úředníci, kteří za války často museli uvolnit své posty na středních a nižších úrovních správního aparátu a odejít na frontu, se na ně po válce vrátili a nezdá se, že by z nich do podřadnějších funkcí odsunuli Indů, kteří na nich mezitím začali působit. Indičtí vojáci po návratu do země zjišťovali, že se s nimi už nezachází jako se spojenci, nýbrž opět jako s „domorodci“. Polovina indických vojáků nasazených v zámoří pocházela z Paňdžábu, není proto nijak překvapivé, že právě Paňdžáb se stal hlavním ohniskem poválečného napětí.

Za těchto okolností bylo jen otázkou času, kdy pohár trpělivosti přeteče. Britové na nejvyšší úrovni koloniální správy si toho byli vědomi, a měli proto v úmyslu si Indii naklonit pomocí ústupků v připravovaných ústavních reformách. Nevyšlo jim ale načasování, a navíc se dopustili taktické chyby, když v nemalém časovém předstihu před reformami sáhli k novým represivním opatřením. Už v prosinci 1917 indická vláda jmenovala komisi pod předsednictvím soudce Sidneye Rowlatta (1862–1945), jež měla vypracovat doporučení, jak čelit „podvratné činnosti“ a „revolučním spiknutím“. Doporučení komise potom vláda vtělila do návrhu dvou restriktivních zákonů, jejichž text už měla delší dobu připravený. Třebaže tedy zmíněný soudce nebyl tvůrcem definitivní podoby těchto zákonných předloh, vžilo se pro ně označení „Rowlattovy zákony“. Nakonec byl indickou zákonodárnou radou proti jednomyslnému nesouhlasu jejích indických členů v březnu 1919 schválen pouze jeden z nich, a to jako Zákon o anarchických a revolučních zločinech (*Anarchical and Revolutionary Crimes Act, 1919*). Usnadňoval cenzuru tisku, umožňoval zatýkat „podezřelé osoby“ bez zatykače, držet je ve vazbě bez soudního příkazu, soudit je bez poroty a s vyloučením veřejnosti a omezit svobodu jejich pohybu.

Většina indické „politické třídy“ na tento zákon zareagovala vlnou protestů, v jejichž průběhu se do čela indické „domácí“ politiky začal dostávat Móhandás Karamčand Gándhí (1869–1948), zvaný Mahátma („Velký duch“). Gándhí byl v té době známý především jako obránce práv indické menšiny v Jižní Africe, kde žil od roku 1893. Jako metodu politického boje si tam ozkoušel nenásilné kampaně občanské neposlušnosti, pro něž používal termín *satjágraha*, „uchopení pravdy“. Do Indie se Gándhí vrátil až počátkem roku 1915 a zprvu se

držel stranou „velké“ politiky. Počátkem roku 1919 se rozhodl z ústraní vystoupit. Rowlattův zákon označil za „urážku národa“, na níž bylo třeba odpovědět celonárodní satjágrahou, a zahájil horečnou agitační činnost. Oporou se mu staly (výše již zmiňované) ligy za samosprávu, jejichž pobočky pořádaly schůze na podporu hnutí, sepisovaly petice a organizovaly protestní shromáždění. Počátkem dubna v Dillí, Kalkatě, Bombaji, Madrásu i dalších městech proběhly *hartály* – všeobecná zastavení práce a uzavření obchodů. V rozporu s představou pokojné satjágrahy byly však pokojné protesty místy provázeny násilnostmi, žhářstvím a rabováním, což Gándhího přivedlo ke konstatování, že Indové nejsou k nenásilnému odporu vnitřně zralí, a 18. dubna 1919 proto vydal prohlášení, jímž „Rowlattovu satjágrahu“ zastavil, byť zprvu jen „dočasně“ (definitivně ji odvolal až v červenci).

Kromě protestů proti Rowlattovu zákonu museli Britové v této době čelit i dalšímu problému. Bylo jím muslimské hnutí na obranu *chalífátu*, představovaného od roku 1517 osmanskou říší a jejím sultánem, který byl zároveň *chalífou*, duchovní hlavou všech sunnitů. Urdsky a hindsky se chalífát řekne *chiláfat*, současně ale toto slovo má ale i druhý význam, a to „protiklad“, „opozice“. V Indii proto mohlo být *chiláfatské* hnutí současně interpretováno jako výraz protibritského odporu. Plně se zde začalo rozvíjet pod vlivem zpráv, které od zimních měsíců roku 1919 pronikaly na veřejnost z pařížských mírových jednání a z nichž bylo zřejmé, že osmanská říše bude rozparcelována mezi vítěze první světové války.

Za této situace zasadil hlubokou ránu vztahům mezi Indy a Brity masakr v paňdžábském Amritsaru, při němž vojáci balúčských a gurkhských oddílů indické armády 13. dubna 1918 na rozkaz velícího generála Reginalda Dyera (1864–1927) bez varování spustily palbu do lidí shromážděných na prostranství Džalijánvála báh a podle údajů, k nimž později dospěla vládní vyšetřovací komise, během necelé čtvrt hodiny zabili 379 mužů, žen a dětí a další stovky lidí zranili. Masakr, o němž se ostatní části země dozvíдалy s nemalým zpožděním, proměnil statisíce umírněných odpůrců i loajálních stoupců britského *rádže* v přesvědčené nacionalisty, kteří už nebyli ochotni důvěřovat britským slibům.

V průběhu roku 1920 se pak Gándhímu postupně podařilo přesvědčit vedení Indického národního kongresu, že nastává čas k zahájení celoindické kampaně odpírání spolupráce s britskou správou a že v zájmu „jednoty hinduistů a muslimů“ je třeba podpořit i věc chalífátu. V září 1920 INC na svém mimořádném sjezdu Gándhího program schválil, byť jen asi dvoutřetinovou většinou hlasů. O několik týdnů později Gándhí v novinovém článku svým stoupcům slíbil „svarádž do jednoho roku“, a totéž potom 16. října prohlásil na veřejném shromáždění v Lakhnaú; splnění tohoto cíle ovšem podmínil tím, že se Indové budou zcela důsledně držet zásady nespolečné spolupráce s Brity. Výroční sjezd INC, který se konal koncem pro-

since v Nágpuru, pak potvrdil, tentokrát skoro jednomyslně, usnesení sjezdu kalkatského. Nový Zákon o správě Indie (*Government of India Act*), který byl 23. prosince 1919 schválen britským parlamentem a vstoupil v platnost k 1. lednu 1921, se na pozadí tohoto vývoje jevil mnoha Indům jako zcela podružná záležitost.

5.1. MONTAGUOVY-CHELMSFORDOVY REFORMY

O přípravě nového reformního zákona se Britové začali častěji zmiňovat už v roce 1916. Po nástupu Edwina Montagu do funkce ministra pro Indii v červenci 1917 vznikla na ministerstvu pracovní skupina, která se na tuto otázku soustředila a jednala pak v intencích Montaguova srpnového prohlášení ohledně „postupného ustavení odpovědné vlády“. Plánovaná reforma měla být jen prvním krokem k naplnění tohoto cíle. Přijetí jejího konceptu silně napomohla „soukromá“ iniciativa Lionela Curtise (1872–1955), člena (dnes bychom řekli lobbisty) vlivového uskupení soustředěného kolem časopisu *Round Table* (Kulatý stůl). Curtis patřil k zastáncům přeměny britského impéria na federální svaz, což byla idea, která se tehdy promítala do postupného nahrazování výrazu „Britská říše“ termínem „Britské společenství národů“. V letech 1916 a 1917 pobýval v Indii, jednal se zástupci britské koloniální správy i s představiteli různých skupin domácího obyvatelstva a snažil se najít způsob, jak Indii zapojit do globálního projektu. Potvrdil si názor, že je nutné, aby se Indie nejdříve svým vnitřním uspořádáním začala co nejvíce podobat tehdejší samosprávným dominiím. Podpořil proto Montaguovo srpnové prohlášení a totéž pak z jeho iniciativy v listopadu 1917 ve společném podání místokráli a ministru pro Indii učinilo i 64 evropských a 90 indických osobností.¹⁵⁰ Curtis tím prokázal, že existuje možnost shody na základních principech, jež by překlenula názorové rozdíly.

Od listopadu 1917 do dubna 1918 v Indii se svým pracovním týmem pobýval ministr Montagu. Výsledkem jeho spolupráce s místokrálem Chelmsfordem byla Zpráva o indických ústavních reformách (*Report on Indian Constitutional Reforms*), neoficiálně nazývaná Montaguovou-Chelmsfordovou zprávou. Stala se podkladem pro nový Zákon o správě Indie z roku 1919, pro jehož inovace se ujalo označení Montaguovy-Chelmsfordovy reformy.

Ještě než se dostaneme k obsahové stránce nového zákona, věnujme pozornost jedné významné terminologické nuanci. Indové v lachnaúském projektu požadovali samosprávu (*self-government*, případně *home rule*), kdežto Britové (respektive Montagu) přislíbili pos-

¹⁵⁰ A Joint Address from Europeans and Indians to His Excellency the Viceroy and Governor-General and the Right Honorable the Secretary of State for India. In: Curtis, Lionel, *Letters to the People of India on Responsible Government*. Macmillan and Co., London 1918, s. 186–210.

tupné zavádění „odpovědné vlády“ (*responsible government*). Tento termín byl tehdy takřka výhradně používán v kontextu britských dominií (čili královských „panství“) a znamenal vládu odpovědnou místnímu volenému zákonodárnému sboru. První takové vlády se ustavily ve čtyřicátých letech devatenáctého století, a to v tehdejších provinciích Kanada, Nové Skotsko a Nový Brunšvik.¹⁵¹ Jednalo se o dominia samosprávná, ve výsledku by tudíž mezi „samosprávou“ a „odpovědnou vládou“ neměl být rozdíl.

Curtis vysvětloval volbu termínu „odpovědná vláda“ v prvé řadě tím, že v tehdejší Indii si pod pojmem samospráva každý představoval něco jiného a skoro nikdo vládu „odpovědnou“. Jako příklad uvedl čtyři podle jeho názoru nejrozšířenější významy tohoto slova: Pro část britských úředníků prý zavedení samosprávy „znamenalo pouhé oprostění indické vlády od kontroly ze strany parlamentu a ministra pro Indii, doplněné o postoupení určitých pravomocí a daňových příjmů provinčním vládám“. Další si pod tímto pojmem představovali rozporcování Britské Indie na „domorodé státy“; v tomto pojetí byl mahárádža, naváb či jinak titulovaný autokrat jakýmsi vrchním samosprávcem. Podle některých Indů i Britů prosazení samosprávy znamenalo „postupnou náhradu britských úředníků úředníky indickými“, zatímco další se domnívali, že „výkonní úředníci mohou, tak jako dnes, zůstat zodpovědnými ministru pro Indii, přesto však při výkonu své moci mohou být uvedeni i v závislost na indických elektorátech a volených legislaturách“. Poslední uvedenou alternativu měl Curtis za „logický důsledek Morleyových-Mintoových reforem“¹⁵² a ze zásady ji odmítal.

Už při tehdejšímu způsobu sestavování zákonodárných rad bylo totiž zajišťování vládní většiny (čili především nominovaných členů) zejména v provinciích skoro na hraně, zatímco volení členové zákonodárných sborů (čili především Indové) mohli vládu jen kritizovat, avšak nikoli odvolat. To u nich vyvolávalo pocit frustrace, což ve svém důsledku způsobovalo prohlubování „rasových rozporů“ a v rostoucí míře i odmítání veškerých vládních iniciativ. Jakékoli navýšení indického zastoupení v zákonodárných radách při zachování principu neodvolatelnosti exekutivy by pak podle Curtise indické nacionalisty utvrzovalo v obstrukčním postoji, který by jim umožňoval „svázat exekutivě ruce, aniž by nesli jakoukoli odpovědnost za její nečinnost“¹⁵³ Právě k tomu by podle Curtise v praxi vedlo uplatnění lakhnaúského projektu Ligy a Kongresu, a Curtis jej proto odmítl s tím, že hrozící zablokování celého ústavního systému by mohlo mít katastrofální následky.

¹⁵¹ Srov. Keith, Arthur Berriedale, *Responsible Governments in the Dominions*. Clarendon Press, Oxford 1912, vol. I, s. 13–20.

¹⁵² Curtis, Lionel, *Letters to the People of India on Responsible Government*. Macmillan and Co., London 1918, s. 2.

¹⁵³ *Tamtéž*, s. 24.

Východisko ze slepé uličky Curtis spatřoval stejně jako Montagu v postupném ustavení „odpovědné vlády“. Při postupu k tomuto cíli navrhoval začít v provinciích, kde měly vzniknout „vlády odpovědné elektorátům“, na něž by byly přeneseny určité funkce a daňové příjmy. Za „jádro problému“ přitom považoval „vytvoření kompetentního elektorátu“, schopného „unést celé břímě vlády“.¹⁵⁴ Jeho úvahy se tak odvíjely zcela v duchu britské liberální tradice a jejího pojetí „zastupitelské“ či „reprezentativní“ vlády (*representative government*), které mělo tento typ vlády za vhodný jen pro společnosti, jež k tomu mají náležité sociální předpoklady.¹⁵⁵ I v samotné Velké Británii, jak v poněkud jiné souvislosti podotýká David Washbrook, byl v průběhu devatenáctého století vývoj takové formy vládnutí „pomalým procesem, během něhož vládnoucí elity postupně koptovaly k řízení státu jednotlivé vrstvy ‘subelit’, které musely prokázat svou ‘odpovědnost’“.¹⁵⁶ Přeneseno do indických podmínek to znamenalo, že volební právo je třeba rozšiřovat jen pozvolna a pokud možno jen na „kompetentní“ skupiny obyvatel.

V modelu, který Curtis navrhl pro počátek přechodu k „odpovědné vládě“, měl vybraný elektorát zvolit část členů provinčních zákonodárných rad. Z nich by vzešli ministři, kteří by se v provinčních vládách ujali méně významných resortů, jež by byly plně postoupeny (*transferred*) do jejich kompetence. Klíčové resorty by zůstaly vyhrazeny (*reserved*) exekutivcům, jejichž jmenování by zůstalo ve výhradní pravomoci guvernérů. Volení ministři (a potažmo i „kompetentní elektorát“ a jím zvolení legislativci) by se na „postoupených“ záležitostech učili „odpovědnému“ vládnutí, a až by v tomto umění pokročili, převzali by na svá bedra i záležitosti do té doby vyhrazené nominovaným úředníkům. V dopise z 6. dubna 1917, jehož adresátem byl člen indické zákonodárné rady Bhúpendranáth Basu (1859–1924),¹⁵⁷ použil Curtis pro pojmenování takového systému poprvé termín „diarchie“ (duální vláda), který mu navrhl člen místokrálovy výkonné rady William Meyer (1860–1922).¹⁵⁸

Montaguova-Chelmsfordova zpráva z roku 1918 Curtisův model v podstatě akceptovala, třebaže v ní výraz „diarchie“ nikde není použit. Lakhnaúský projekt Ligy a Kongresu

¹⁵⁴ *Tamtéž*, s. 82.

¹⁵⁵ Srov. Mill, John Stuart, *Considerations on Representative Government*. Parker, Son, and Bourn, West Strand, London 1861, s. 70–86.

¹⁵⁶ Washbrook, David, *The Rhetoric of Democracy and Development in Late Colonial India*. In: Bose, Sugata – Jalal, Ayesha (eds.), *Nationalism, Democracy and Development: State and Politics in India*. Oxford University Press, Delhi etc. 1998, s. 38.

¹⁵⁷ *Papers relating to the application of the principle of Dyarchy to the Government of India, to which are appended the Report of the Joint Select Committee and the Government of India Act, 1919, with an introduction by L. Curtis*. Oxford University Press, Oxford 1920, s. 96–200.

¹⁵⁸ *Tamtéž*, s. xxxi–xxxii.

autoři zprávy jako celek odmítli s tím, že by mohl být funkční pouze za nereálného předpokladu okamžitého utvoření „zdravého volebního systému a skutečně reprezentativních shromáždění“.¹⁵⁹ Ve své zprávě navrhli, aby se indická vláda odhodlala k postoupení (*devolution*) řady svých finančních, legislativních a administrativních pravomocí provinciím.¹⁶⁰ Provinční vlády se měly stejně jako v Curtisově modelu skládat z ministrů, v jejichž kompetenci by byly „postoupené záležitosti“ (*transferred subjects*), a z nominovaných úředníků, majících na starosti „záležitosti vyhrazené“ (*reserved subjects*).¹⁶¹ Komunitní (náboženské) volební kurie autoři zprávy obecně považovali za „velmi závažnou překážku rozvoji samosprávného principu“, jelikož zpomalovaly utváření „společného občanství“, avšak s ohledem na sliby dřívějších místokráľů je v případě muslimů doporučili zachovat.¹⁶² Jelikož navrhované ústavní uspořádání bylo považováno za přechodné, měla být po deseti letech jmenována komise, jež by navrhla další změny.

Část Montaguovy-Chelmsfordovy zprávy se zabývá otázkou knížecích států, které při volném pohybu lidí i zboží přes jejich hranice nemohly zůstat zcela stranou vývoje v provinciích Britské Indie. Autoři zprávy konstatovali, že některá knížata „sama vznesla otázku své účasti v jakémkoli reformním projektu“, kdežto jiní vládcí chtějí nechat vše při starém.¹⁶³ Svou vizi časově nespecifikovaného vývoje vztahů mezi knížecími státy a indickou vládou pak Montagu a Chelmsford předestřeli následujícími slovy: „Při výhledu do budoucna si Indii dokážeme představit jen jako celek vnějškově připomínající nějakou formu ‘federace’. Provincie se nakonec stanou samosprávnými jednotkami, které bude spojovat centrální vláda, jež se bude zabývat výhradně záležitostmi jejich společného zájmu. Věci společné britským provinciím – obrana, cla, měna, opium, sůl, železnice a pošty a telegrafy – jsou ale ve velké míře také záležitostmi, na nichž mají zájem i domorodé státy. Postupné soustředování indické vlády na tyto záležitosti proto těmto státům při zachování autonomie, již mají ve vnitřních věcech, usnadní navázat těsnější spolupráci s ústřední vládou, pokud si tak budou přát. Ačkoli nikterak nepochybujeme o možnosti takového vývoje, poslední věcí, o kterou bychom se chtěli pokoušet, je urychlení jeho tempa. Není třeba jej uměle podporovat. Jediné, co je třeba, nebo co můžeme učinit, je uvolnit cestu budoucímu přirozenému vývoji.“¹⁶⁴ Tyto formulace

¹⁵⁹ *Report on Indian Constitutional Reforms*. His Majesty's Stationery Office, London 1918, čl. 173, s. 143.

¹⁶⁰ Srov. *tamtěž*, čl. 200–213, s. 164–175.

¹⁶¹ Srov. *tamtěž*, čl. 218, s. 179.

¹⁶² *Tamtěž*, čl. 231, s. 188.

¹⁶³ *Tamtěž*, čl. 300, s. 240.

¹⁶⁴ *Tamtěž*, s. 240–241.

naprosto přesně vystihují podstatu politiky, které se pak Britové drželi po celý zbytek koloniálního období: knížata neměla být k ničemu nucena, do těsnějších vztahů s provinciemi Britské Indie měla vstupovat, jen pokud by si to sama přála. Montagu a Chelmsford se ve své zprávě proto za účelem usnadnění „přirozeného vývoje“ omezili pouze na návrh, aby byla jako stálý orgán zřízena „rada knížat“, jež by nahradila jejich dosavadní nepravidelné „konference“ a měla konzultativní funkci pro vztahy mezi knížaty a indickou vládou, jakož i pro vztahy mezi knížaty samotnými.¹⁶⁵ Tento návrh se zanedlouho dočkal svého uskutečnění: v roce 1921 byla ustavena Komora knížat (*Chamber of Princes*) se sídlem v Dillí.

Hlavní doporučení Montaguovy-Chelmsfordovy zprávy, jež se týkala provincií a vlády Britské Indie, byla s nevelkými modifikacemi vtělena do již zmiňovaného Zákona o správě Indie z roku 1919 (*Government of India Act, 1919*),¹⁶⁶ případně do jeho prováděcích vyhlášek. Ústřední (imperální) zákonodárnou radu nový zákon transformoval v Indickou legislaturu (*Indian Legislature*) „sestavající z generálního guvernéra a dvou komor“ (článek 17 zákona), a to ze Zákonodárského shromáždění (*Legislative Assembly*; dolní komora) a Státní rady (*Council of State*; horní komora). Od roku 1927 obě komory společně s Komorou princů sídlily ve stejné budově jako dnešní indický parlament. Počet členů Zákonodárského shromáždění byl stanoven na 140, z toho rovných sto bylo členy volenými. V případě budoucího rozrůstání tohoto sboru měl podíl volených členů nadále činit nejméně pět sedmin z celkového počtu (čl. 19 odst. 2). Jeho funkční období bylo stanoveno na tři roky. Státní rada měla 60 členů, její funkční období bylo pětileté. Oběma komorám předsedali předsedové (*presidents*), tedy na rozdíl od dřívějšíka už ne místokrál. Pro případ, že by Indická legislatura nějaký zákon navrhovaný místokrálem neschválila, směl jej místokrál uvést v platnost svým podpisem. Zvrátit toto rozhodnutí mohl jen britský parlament (čl. 26).

Provinciím reformy poskytly v některých záležitostech jistou autonomii. Věci jako armáda, zahraniční vztahy, daň z příjmu, měna, spoje či trestní právo zůstaly hájemstvím ústřední vlády, avšak například záležitosti jako místní samospráva, veřejné zdravotnictví, školství, zemědělství, rybolov, lesnictví, správa pozemkové daně či „zákon a pořádek“ byly přeneseny do provinční kompetence.¹⁶⁷ V rámci provincií pak mezi „vyhrazené záležitosti“ patřilo zavlažování, správa pozemkové daně, policie, soudnictví, vězeňství a dozor nad

¹⁶⁵ Srov. *tamtéž*, čl. 306, s. 244–245.

¹⁶⁶ Text zákona viz např. *Papers relating to the application of the principle of Dyarchy to the Government of India, to which are appended the Report of the Joint Select Committee and the Government of India Act, 1919, with an introduction by L. Curtis*. Oxford University Press, Oxford 1920, Appendix B, s. 573–598.

¹⁶⁷ Seznam provinčních záležitostí v Devoluční směrnici (*Devolution Rules*) měl celkem 52 položek.

tiskem, zatímco k „postoupeným záležitostem“ patřilo zemědělství, veřejné práce, školství a místní samospráva.“

Nový zákon navýšil počet členů provinčních zákonodárných rad a stanovil, že nejméně 70 procent z nich musí být členy volenými (čl. 7, odst. 2). V tomto ohledu tedy skoro vyhověl požadavkům vzneseným v lachnauském projektu Muslimské ligy a Kongresu, podle nichž měl být tento podíl jen o deset procent vyšší. Funkční období provinčních zákonodárných rad bylo tříleté, předsedali jim už nikoli guvernéri, ale volení předsedové. Guvernérům ale obdobně jako místokráli zůstalo právo schvalovat zákony proti vůli legislatur pouhým svým podpisem. Rozdíl spočíval jen v tom, že se takový zákon musel týkat „vyhrazených záležitostí“ (čl. 13).

Volební systém a rozsah volebního práva upravovaly speciální předpisy, podrobnosti upřesňovaly provinční vyhlášky, a systém proto nebyl zcela uniformní. Volební právo bylo podmíněno majetkem, respektive platbou roční daně nebo pronájmu ve stanovené minimální výši, jež se lišila podle lokality. Stačilo i vzdělání, minimálně středoškolské. Volební právo měli všichni vysloužilí vojáci. Od roku 1923 mohly volit i ženy, pokud splňovaly ostatní kritéria. Oproti dřívějšímu se počet oprávněných voličů zmnohonásobil, přesto ale nadále tvořili jen malý zlomek obyvatelstva. Členy provinčních rad bylo nyní oprávněno volit zhruba pět milionů Indů (necelá tři procenta dospělé populace Britské Indie bez Barmy), členy ústředního Zákonodárného shromáždění mohl volit asi jeden milion Indů. Rozvržení míst v provinčních zákonodárných radách podle kvót pro nominované členy a podle jednotlivých volebních kurií po menších úpravách na začátku dvacátých let ukazuje následující tabulka:

TABULKA 2: SLOŽENÍ PROVINČNÍCH ZÁKONODÁRNÝCH RAD PO ROCE 1921

Provincie	Nominovaní	Všeobecné kurie					Zvláštní kurie	Celkem
		Nemuslimové		Muslimové		Ostatní		
		Venkov	Město	Venkov	Město			
Madrás	34	56	9	11	2	7	13	132
Bombaj	28	35	11	22	5	2	11	114
Bengálsko	26	35	11	33	6	7	22	140
Spojené provincie	23	52	8	25	4	1	10	123
Paňdžáb	23	13	7	27	5	12	7	94
Bihár a Urísa	27	42	6	15	3	1	9	103
Centrální provincie	18	32	9	6	1	0	7	73
Ásám	14	20	0	12	0	1	6	53

Poznámka: V rámci kvót pro nominované členy existovala místa pro Angloindy, indické křesťany, nejnižší kasty aj. Kategorie „ostatní“ zahrnuje volební obvody pro sikhy (v Paňdžábu), Angloindy, indické křesťany a Evropany. V Ásámu je do této skupiny zařazen jeden nekomunitní městský volební obvod. V Madrásu v rámci nemuslimské kurie existovaly kvóty pro nebráhmany. Zvláštní kurie měli pozemkoví vlastníci, univerzity, obchodní a průmyslové komory aj.

Zdroj: *Report of the Indian Statutory Commission*. His Majesty's Stationery Office, London 1930, Vol. I, s. 114–115. (zjednodušeno).

Už v rámci platnosti zákona z roku 1919, čili do poloviny třicátých let, počet členů provinčních rad postupně narůstal. Systém kurií se ale v ničem zásadním neměnil a tak tomu zůstalo až do konce koloniální éry. Indický národní kongres jej sice ze zásady deklarativně odmítal, v praxi se mu ale pořizoval. Při každé vhodné příležitosti se ovšem indické strany za přímé či nepřímé britské asistence snažily změnit procentuální poměr přidělených kvót ve prospěch či neprospěch té či oné komunity. Počátkem třicátých let strukturu volebních kurií centrálně specifikoval tehdejší britský premiér Ramsay MacDonald (1866–1937), a to ve svém „komunitním výměru“ (*Communal Award*, oficiálně *Communal Decision*), který byl vydán 16. srpna 1932 a měl vstoupit v platnost po schválení nového zákona o správě Indie. Způsobil přitom jedinou opravdu vážnou krizi, která kolem otázky volebních kurií v koloniální Indii kdy vznikla. Výměr totiž zaváděl separátní volební kurii pro „nedotýkatelné“ kasty, v dobové oficiální terminologii nazývané „utlačovanými třídami“ (*depressed classes*), což mohlo být interpretováno tak, že jim přiznal statut náboženské obce, odlišné od (ostatních) hinduistů. Gándhí si tehdy široce medializovanou hladovkou vynutil kompromisní dohodu, známou jako „púnský pakt“ z 24. září 1932, v níž se nedotýkatelní zastupovaní Ambédkarem vzdali nároku na separátní volební kurii výměnou za rezervaci určitého počtu mandátů v rámci kurie společné s ostatními hinduisty.

Diarchický¹⁶⁸ systém, který Britové v Britské Indii po roce 1920 zavedli, svěřil některé záležitosti do pravomoci provincií. Koexistovaly v něm provinční vlády s vládou centrální, jakož i dva stupně částečně demokraticky volených zákonodárných sborů. Nabízí se otázka kam tento systém zařadit v rámci dichotomie *unitární* a *federální*. Logicky správná odpověď zní: nikam. Indický diarchický systém nevykazoval ideální rysy žádného z těchto pólů, v tomto smyslu nebyl ani unitární, ani federální. A záleží na úhlu pohledu, zda jej označíme za „skoro unitární“, „polounitární“ nebo za „polofederální“. Jakmile byl diarchický systém zaveden, provázal směřování k „odpovědné vládě“ s částečnou provinční autonomií. Pokud mělo pokročit jedno, muselo pokročit i druhé. Další rozvíjení „odpovědné vlády“ v provinciích s sebou tudíž muselo nést federalizaci vztahů s centrem.

Britové se pomocí diarchie chtěli vyhnout nástrahám, které v sobě, podle jejich názoru (či tvrzení), skrýval lachnaúský projekt Kongresu a Muslimské ligy. Jejich argument, že uskutečnění tohoto projektu by vedlo k zablokování ústavního systému Britské Indie, můžeme ale

¹⁶⁸ V Zákoně o indických radách z roku 1919, stejně jako v Montaguově-Chelmsfordově zprávě, slovo „diarchie“ (nebo „diarchický“) nenajdeme. Nicméně už i ministr Montagu tento termín používal. Objevuje se například v záznamu jeho projevu v Dolní sněmovně před druhým čtením zmíněného zákona dne 5. června 1919. Viz <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1919/jun/05/government-of-india-bill> (20.2.2010).

celkem snadno zpochybnit. Pojistky proti obstrukcím ze strany zákonodárných sborů, které zabudovali do zákona z roku 1919, mohli v té či oné podobě vložit i do jakéhokoli jiného reformního schématu. Lakhnaúský projekt ovšem předpokládal mnohem vyšší dynamiku přeměn, než jakou byli Britové ochotni připustit. Svými paternalistickými protiargumenty tehdy Indům v podstatě znovu sdělili: „Nejste zralí pro *svarádž*, neuměli byste si vládnout, nedohodli byste se mezi sebou, nejste kompetentní, učte se, moc pospícháte.“

Řadě požadavků lakhnaúského projektu nicméně vyšli vstříc a některé z nich, například návrh na výrazné zvýšení podílu volených členů zákonodárných rad, v zásadě akceptovali. A co je nejdůležitější: připustili i oprávněnost indického nároku na „vlastní vládu“. V tomto ohledu představovaly Montaguovy-Chelmsfordovy reformy (navazující na ministrovo „srpnové prohlášení“) zásadní přelom, který pak v britské politice vůči Indii neměl až do roku 1947 období. Reformní tempo, které Britové nasadili, ale většinu indických nacionalistů neuspokojovalo.

5.2. INDICKÁ SCÉNA

Gándhího „masová“ kampaň odpírání spolupráce dosáhla vrcholu v roce 1921. Jeho strategie přitom spočívala ve výzvě k bojkotu všeho zboží vyrobeného v Británii, k bojkotu britských škol, soudců, titulů a vyznamenání, voleb a volených funkcí a v nouzovém případě i k bojkotu britských daňových výběrčích. Podle Gándhího představy by přerušení veškeré indické spolupráce paralyzovalo mašinerii koloniálního státu a Britům by nezbylo než poskytnout Indii *svarádž*. Součástí kampaně byly četné mítinky a demonstrace, jež měly mít výhradně pokojnou povahu. Po známém incidentu, při němž 5. února 1922 demonstranti ve vesnici Čaurí Čaura nedaleko Górahpuru ve Spojených provinciích vypálili strážnici, v níž uhořelo 22 zabarikádovaných policistů, se Gándhí rozhodl kampaň zastavit. Odůvodnil to argumentem, že jím vedené hnutí nesmí ani na okamžik ztratit nenásilný charakter, a prohlásil, že se dopustil „chyby himálajských rozměrů“, když zahájil *satjágrahu* bez dostatečného „očistění duší“ indických mas. O měsíc později byl zatčen, shledán vinným z „šíření nepřátelství“ vůči britskému *rádži* a odsouzen k šestiletému vězení, z něhož byl po dvou letech po operaci slepého střeva předčasně propuštěn. Mezitím pozbylo motivu i hnutí chiláfatské, jelikož nový turecký vládce Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938) ve své zemi v roce 1922 zrušil sultanát a v roce 1924 i chalífát. Předáci chiláfatského hnutí nicméně v roce 1922 vnímali Gándhího rozhodnutí zastavit masovou kampaň nespoupráce jako politický faul. Éra lakhnaúského paktu z roku 1916 tím pro ně definitivně skončila. Iluze jednoty nacionalistické agitace se rozplynula. Indický národní kongres a Muslimská liga se znovu ocitly v otevřeném sporu.

Gándhího hnutí nespolupráce nicméně vtáhlo do politiky miliony lidí z různých částí Britské Indie, a to i z regionů, které do té doby stály poněkud stranou, dokázalo „mobilizovat“ i venkovské obyvatelstvo a prokázalo, že „zájmy provincií i menších lokalit, různých komunit a velmi rozličných sociálních a ekonomických skupin mohou být synchronizovány a spojeny v kampani národního rozsahu.“¹⁶⁹ Novost situace přitom například podle Judith Brownové spočívala právě v oné synchronizaci, a nikoli v proměně zmíněných zájmů.¹⁷⁰ Indický národní kongres nabyl v průběhu kampaně rysů politické strany s početnou členskou základnou, poměrně rozvinutou organizační strukturou a stálými orgány, jejíž vliv Britové nemohli ve své indické politice přehlížet.

Mezitím ale po zastavení kampaně rychle vystoupily na povrch vnitřní rozpory mezi kongresovými politiky. Počátkem roku 1923 založil iláhábádský právník Mótílál Néhrú (1861–1931) v rámci Kongresu novou „stranu“, Stranu svarádže (*Swaraj Party*), o jejíž vedení se s ním dělil bengálský předák Čitta Raňdžan Dás (Chitta Ranjan Das; 1870–1925). Členové tohoto uskupení, nazývaní *svarádžisty*, se vzepřeli rozhodnutí výročního sjezdu Kongresu v Gaji, jehož delegáti se koncem prosince 1922 většinou hlasů vyslovili proti účasti na činnosti zákonodárných sborů. Svarádžisté se do nich naopak rozhodli vstoupit, a odůvodňovali to tím, že pak budou moci s Brity nespolupracovat „zevnitř“. Jejich postoj nepochybně napomohl zvýšení podílu aktivních voličů. Zatímco v roce 1920, kdy se poprvé volilo do nových rad, se k urnám v průběhu Gándhího kampaně dostavilo jen 29 procent oprávněných voličů osmi guvernérských provincií Britské Indie, potom v roce 1923 tento podíl stoupl na téměř 40 procent, a to jej relativně snížila nízká účast žen, které se tehdy voleb poprvé směly účastnit. V roce 1926 se volební účast zvýšila na necelých 43 procent¹⁷¹ a přibližně v této výši se potom pohybovala v dalších letech.

V roce 1923 se svarádžistům podařilo získat více než 40 křesel v ústředním Zákonodárném shromáždění. V provinčních radách v Bengálsku a v Centrálních provinciích byli dokonce schopni dát dohromady poslaneckou většinu, a místní guvernéři zde proto nejednou využili svého práva prosadit zákon proti vůli legislativců. Svarádžisté pak mohli prohlašovat, že zákonodárné rady jsou pouhou napodobeninou demokratických legislativních sborů, a demonstrovat tak oprávněnost svého nekooperativního postoje. Na druhou stranu ale členové legislatur přece jen disponovali jistou reálnou mocí a mohli, především ve sféře „postoupených zále-

¹⁶⁹ Brown, Judith M., *Modern India: The Origins of an Asian Democracy*. Oxford University Press, Oxford 1994 (second edition), s. 227.

¹⁷⁰ Srov. *tamtéž*, s. 227–228.

¹⁷¹ *Report of the Indian Statutory Commission*. His Majesty's Stationery Office, London 1930, Vol. I, s. 197.

žitostí“, výrazně ovlivnit výslednou podobu zákonodárství, a to i ve prospěch různých zájmových skupin (například místních průmyslníků). V tomto směru se před členy zákonodárných rad (včetně svarádžistů) otevíralo nové pole působnosti a mnoho z nich neodolalo svodům pletich, klientelismu a politikaření, které v Indii už dlouho předtím bujelo na úrovni městské a distriktní samosprávy a které je „normální“ součástí fungování „standardních“ demokracií. Členové rad tak byli i touto cestou kooptováni do diarchického systému, který pro ně Britové uchystali, osvojovali si parlamentní zvyklosti i zlozvyky a můžeme i bez ironie konstatovat, že se přitom v souladu s britským záměrem učili základům „odpovědného“ vládnutí. V rámci Kongresu se přitom formovaly politické proudy, které v nemalé míře kopírovaly evropské vzory. Už v první polovině dvacátých let se v Indii zrodilo i komunistické hnutí.

Rozsah Gándhího kampaně odpírání spolupráce svědčil o síle myšlenky indického nacionalismu, bez něhož by nebylo indického federalismu. Nicméně sami Indové (respektive sekulární nacionalisté) pak ještě po řadu desetiletí zdůrazňovali, že jsou národem „ve vývinu“ (*nation-in-the-making*), a vytvořili si pojmový aparát zahrnující formulky typu „kompozitní kultura“ (*composite culture*), „základní jednota“ (*fundamental unity*) či „podkladová jednota“ (*underlying unity*) indického národa, jež se posléze staly ideologickými klišé. Reálnost představy indického národa začali ve větší míře připouštět i Britové a počátkem dvacátých let ji podpořili symbolickými gesty: v roce 1920 bylo v Londýně otevřeno indické diplomatické zastupitelství (vysoké komisařství), v tomtéž roce se Indie stala zakládajícím členem ženevské Společnosti národů.

Vedle civilního (či sekulárního) proudu indického nacionalismu, ale ve dvacátých letech sílil i jeho proudy motivované nábožensky, a dále se tudíž profiloval jak nacionalismus muslimský (který se v kongresové optice začínal jevit jako separatismus), tak i nacionalismus hinduistický. V první polovině dvacátých let pro něj Vinájak Dámódar Sávarkar (1883–1966), nazývaný též Vír (Hrdina) Sávarkar, zformuloval ideologickou koncepci *hindutvy*. Tento termín můžeme z hindštiny (nebo ze Sávarkarovy rodné maráthštiny) přeložit jako abstraktní příslušnost k hinduismu, čili jako „hinduistickost“ (anglicky *Hinduness*), nebo i jako příslušnost k Indii, „indickost“, „indství“. Potíže s překladem pramení z neúplné jednoznačnosti výrazu *hindū* (anglicky *Hindu*), který byl dlouho používán především v geografickém smyslu jako souhrnné pojmenování obyvatel indického subkontinentu (obdobně jako české Hind) a svého náboženského významu (hinduista) definitivně nabyt až v průběhu devatenáctého století. Sávarkar svou koncepci vyložil ve spisu *Hindutva*, poprvé publikovaném v roce 1923. Za „hindúa“ (či Hindúa) Sávarkar definoval toho, „kdo považuje tuto zemi... od Indu k mořím,

za svou otčinu (*pitṛbhūmi*) i za svou svatou zemi (*punyabhūmi*)“.¹⁷² Sloučil tak příslušnost k náboženství a k území, respektive k národu, do něhož vedle samotných hinduistů zahrnul i buddhisty, džinisty a sikhy, a z něhož naopak zcela evidentně vyloučil křesťany a muslimy. Tento „národ“ má podle Sávarkara právo usilovat o svůj stát pojímaný jako *hindū rāṣṭr*, stát hindůů, v němž by muslimové a křesťané, kteří „nemohou být uznáni za hindúy“, protože jejich „svatá země je v daleké Arábii nebo Palestině“,¹⁷³ zaujali pozici trpěné menšiny.

Tato vize pochopitelně už ve dvacátých letech vyvolávala znepokojení a obranné reakce v muslimském táboře, a to tím spíše, že se tehdy k Sávarkarově koncepci hindutvy přihlásila nová hinduistická organizace, a to disciplinovaný, polovojensky a vůdcovsky uspořádaný *Ráṣṭrīj svajamsévak sangh* (RSS; Národní svaz dobrovolníků), který v září 1925 v Nágpuru založil Kéšav Balirám Hédgévar (1889–1940) a který je v Indii (na rozdíl od Hindú mahásabhy) dodnes velmi vlivnou politickou silou.

Jak jsme na předchozích stránkách naznačovali, významným aspektem politického dění v Indii dvacátých let byl vzestup aktivity v regionech. Tento trend navazoval na předchozí vývoj a částečná autonomie, která byl provinciím poskytnuta v rámci diarchické soustavy, jej dále stimulovala. Promítl se i do činnosti Indického národního kongresu, který si po svém nágpurském sjezdu vytvořil soustavu jedenadvaceti kongresových *pradéšů*, neboli jakýchsi kvaziprovincií, jež se jen zčásti kryly s tehdejšími provinciemi administrativními. V jejich rámci pak fungovaly kongresové regionální struktury, které byly z praktických důvodů v nejednom případě definovány jazykově, a předznamenaly tak pozdější překreslení vnitřních indických hranic podle jazykových izoglos.

Kromě Kongresu a Muslimské ligy tehdy v provinciích už působily nebo začínaly působit i regionální strany. Od roku 1917 mezi ně patřila madraská Strana spravedlnosti (*Justice Party*). Vycházela z tradic tzv. nebráhmanského hnutí a jejími nástupci jsou regionální strany, které se dlouhodobě střídají u moci v dnešním indickém státě Tamilnádu. Ze stejných zdrojů tu v roce 1925 vzešlo tzv. hnutí za sebeúctu (*Self-Respect Movement*), jehož iniciátorem byl Íródu Vénkata Rámasvámí Nájakkar (Erode Venkata Ramasami Naicker; 1879–1973), zvaný též Perijár (Periyar; „Velikán“). V Paňdžábu mezitím už působila (dodnes existující) sikhská *Akálí dal* (Strana vyznavačů Věčného, tj. Boha), ustavená v roce 1919, a nemalý vlivu tu začínala mít místní Unionistická strana (*Unionist Party*).

¹⁷² Savarkar, V. D., *Hindutva*. Veer Savarkar Prakashan, Bombay 1989 (6th edition), titulní strana.

¹⁷³ *Tamtěž*, s. 113.

6. FEDERÁLNÍ PRINCIP (1928–1939)

Na základě různých pramenů lze doložit, že přinejmenším od počátku dvacátého století se v úvahách o budoucnosti Indie jako jedna z perspektivních možností vyskytovala představa jejího federálního uspořádání. Vybízela k ní už samotná rozloha Indie, jakož i povaha jejího územně správního systému v rámci britského impéria a kulturní rozmanitost jejího obyvatelstva. A tak například už v roce 1904 koloniální úředník Henry Cotton (1845–1915; v letech 1896–1902 hlavní komisař Ásámu), který tehdy předsedal výročnímu sjezdu Indického národního kongresu v Bombaji, vyslovil ve svém předsednickém projevu názor, že „ideálem indického vlastence je ustavení federace svobodných a separátních států, Spojených států indických“, jež by byly spojeny „pod záštitou Velké Británie“.¹⁷⁴ K podobnému závěru pak ve své předsednické řeči na sjezdu INC v Madrásu v roce 1914 dospěl Bhúpendranáth Basu: „Vzhledem k samotné velikosti Indie a rozmanitosti jejího obyvatelstva musíme mít vládní systém utvořený podle vzoru Australského společenství nebo Spojených států amerických a přizpůsobený indickým podmínkám, jemuž by předsedal představitel našeho panovníka.“¹⁷⁵ A jak jsme viděli, i Montaguova-Chelmsfordova zpráva nastínila vzdálenou vizi „nějaké formy ‘federace’“.¹⁷⁶

Tyto představy směřované do vzdáleného budoucna začaly ve dvacátých letech vzhledem k částečné autonomii provincií Britské Indie rychle nabývat na aktuálnosti. Indický národní kongres se k nim jakožto zastávce „monolitické“ verze indického nacionalismu dlouho stavěl laxně. Ne tak Muslimská liga, která už na jaře roku 1924 na svém zasedání v Láhauru, jemuž předsedal M. A. Džinnáh, přijala usnesení, jež mimo jiné deklarovalo, že „indické provincie budou spojeny pod společnou vládou na federálním základě tak, že každá z nich bude mít plnou a naprostou provinční autonomii, a funkce ústřední vlády budou omezeny pouze na záležitosti obecného a společného zájmu“.¹⁷⁷ Reginald Coupland v této souvislosti uvádí, že se jednalo o první jasnou indickou odpověď na hypotetický návrh obsažený v Montaguově-Chelmsfordově zprávě a že muslimové v ní dali najevo své pochopení „významu federálního principu pro řešení problémů menšin“: „Pokud by vláda přestala být unitární a zabývala se jen federálními záležitostmi, vliv hinduistické většiny v centru by byl oslaben. Na druhé straně,

¹⁷⁴ Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume II (1858–1917), s. 203.

¹⁷⁵ *Tamtéž*, s. 287.

¹⁷⁶ Viz s. 75 této studie.

¹⁷⁷ Citováno podle Coupland, Reginald, *India: A Restatement*. Oxford University Press, London 1945, s. 74.

širší provinční pravomoci by posílily postavení muslimů ve třech provinciích, v nichž měli většinu.¹⁷⁸ Ve zpětném pohledu můžeme konstatovat, že přesně této logiky se Muslimská liga později držela při jednáních, jež v roce 1947 skončily rozdělením Britské Indie.

O aktuálnosti federální otázky v první polovině dvacátých let svědčí zpráva vládního Výboru pro průzkum reforem (*Reforms Enquiry Committee*; též Muddimanův výbor) z roku 1925, v níž se konstatuje, že většina indických respondentů „se přimlouvala za okamžité poskytnutí provinční autonomie provinciím a zavedení určité míry odpovědnosti v legislatuře ústřední vlády“.¹⁷⁹ Za zmínku pak v této souvislosti stojí i skutečnost, že předseda indického Zákonomárného shromáždění z let 1920 až 1925 sir Frederick Whyte (1883–1970) vypracoval v roce 1926 na žádost indické vlády monografii *India, a Federation?*, jež měla poskytnout studijní materiál „zájemcům o indickou ústavní reformu“.¹⁸⁰ Autor se v ní po entrée o poměrech v tehdejší Indii soustředil na popis ústavního uspořádání ve Spojených státech, Kanadě, Austrálii, Jižní Africe, Německu a Švýcarsku, a hodně přitom čerpal z knížek Jamese Bryce.

Koncem roku 1927 se situace v Indii začala znovu zauzlovat a předmětem sporu se opět staly ústavní reformy, a to nejenom jejich tempo, ale i jejich podoba. V listopadu 1927 britská vláda sestavila Indickou statutární komisi (*Indian Statutory Commission*), jež podle ustanovení Zákona o správě Indie z roku 1919 měla být jmenována za deset let od jeho vstupu v platnost, aby posoudila možnosti dalších reforem. Komise tedy byla ustavena s tříletým časovým předstihem, což Britové pojímali jako vstřícný krok. Byla sedmičlenná, tvořili ji zástupci tří britských parlamentních stran, do jejího čela byl jmenován liberál John Simon (1873–1954), jedním z jejích členů byl budoucí britský labouristický premiér Clement Attlee (1883–1967). Mezi členy komise tudíž nebyl ani jeden Ind, což – jak připomínají snad všechny učebnice dějin jižní Asie – bylo v Indii pocíťováno jako záměrná urážka. Většina indických politických stran, včetně tehdejší Džinnáhovy frakce Muslimské ligy, se proto rozhodla Simonovu komisi bojkotovat.

Výroční sjezd Indického národního kongresu, který proběhl v prosinci 1927 v Madrásu, pověřil kongresový pracovní výbor (tj. stálý výkonný orgán INC) aby svolal „konferenci všech stran“ (*All-Parties' Conference*), a to za účelem vypracování návrhu ústavy, jež by byla přijatelná pro všechny zúčastněné. V součinnosti s Džinnáhovým křídlem Muslimské ligy se

¹⁷⁸ Coupland, Reginald, *cit. dílo*, s. 74–75.

¹⁷⁹ Citováno podle Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967, s. 121.

¹⁸⁰ Whyte, Frederick, *India, a Federation? Being a Survey of the Principal Federal Constitutions of the World, with Special Reference to the Relations of the Central to the Local Governments in India*. Government of India Press, Simla 1926, s. 2.

takovou konferenci svolat zdařilo a několik jejích prvních zasedání proběhlo v únoru a březnu 1928 v Dillí a následně v květnu téhož roku v Bombaji. Účastnili se jich zástupci několika desítek politických stran, náboženských organizací, zájmových skupin i obchodních sdružení. V květnu ze svých řad zvolili výbor v čele s Mótílálem Néhrúem a pověřili jej vypracováním ústavního návrhu. Výbor jej v srpnu 1928 zveřejnil ve formě dokumentu, pro nějž se vžilo označení Néhrúova zpráva (*Nehru Report*). Projekt požadoval pro Britskou Indii dominiální statut. Dominion se mělo jmenovat Indické společenství (*Commonwealth of India*), volit se mělo na základě všeobecného volebního práva (mužů i žen). Výbor se snažil najít kompromis mezi požadavky hinduistických a muslimských nacionalistů, a proto na jedné straně navrhl zrušit kuriální systém, na druhé straně ale předpokládal zavedení kvót minimálního zastoupení muslimů v zákonodárných radách provincií, v nichž tato náboženská komunita tvořila menšinu obyvatel. V Bengálsku a Paňdžábu, kde byli muslimové ve většině, ale s žádnými menšinovými kvótami napočítal.¹⁸¹

Provinciím by podle navrhované ústavy zůstala autonomie, dominovalo by jim ale silné centrum, jemuž by připadly zbytkové (reziduální) pravomoci a které by v případě potřeby mohlo uplatnit pravomoci výjimečné. Z toho důvodu řada autorů v souladu s rigidním „americkým“ pojetím federalismu označuje projekt za unitaristický či v zásadě unitaristický,¹⁸² třebaže v tomto směru připomínal dnešní indickou ústavu. Néhrúova zpráva se dotkla i otázky knížecích států, což bývá opomíjeno. Předpokládala, že vláda navrhovaného dominia převezme roli stávající koloniální vlády ve vztahu k těmto státům,¹⁸³ a formulovala některé myšlenky, které se knížatům nemohly zamlouvat. Představu, že by se knížecí státy „připojili k federaci, aby svými hlasy nebo jinak ovlivňovali politiku a zákonodárství indické legislatury, aniž by se schváleným zákonům podřizovali“, označili autoři zprávy za „travestii federální ideje“. V souladu s tímto svým názorem pak podotkli, že případné připojení knížecích států k federaci „by si nutně vyžádalo, možná v různé míře, změnu vlády a správy na jejich územích“.¹⁸⁴

Zasedání „všech stran“, které se sešlo po zveřejnění Néhrúovy zprávy v Lakhnaú, se k jejímu schválení nedopracovalo. Na následném jednání v prosinci 1928 v Kalkatě vystoupil

¹⁸¹ Výňatky z textu Néhrúovy zprávy viz Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (revised third edition), Volume III (1917–1935), s. 201–207.

¹⁸² Srov. např. Moore, R. J., *The Making of India's Paper Federation, 1927–1935*. In: Philips, C. H. – Wainwright, Mary Doreen (eds.), *The Partition of India: Policies and Perspectives, 1935–1947*. George Allen and Unwin Ltd., London 1970, s. 56.

¹⁸³ *Tamtéž*, s. 57.

¹⁸⁴ Citováno podle Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967, s. 154.

M. A. Džinnáh s pozměňovacími návrhy, jež požadovaly nejméně třetinové zastoupení muslimů v ústřední legislatuře a především přesun zbytkových pravomocí z centra na provincie. Návrhy nebyly schváleny, Džinnáh se svou frakcí Muslimské ligy se z dalšího jednání stáhl, v lednu 1929 byla v Dillí na „muslimské konferenci všech stran“ (*All-Parties Muslim Conference*) Néhrúova zpráva kompletně odmítnuta, v březnu 1929 Džinnáh své prosincové návrhy zahrnul do „čtrnácti bodů“, bez jejichž splnění nebyl ochoten akceptovat žádný ústavní projekt. A Britové mohli (s povděkem?) kvitovat, že se Indové zas jednou na ničem nedohodli.

Mezitím se Néhrúově zprávě dostalo i z druhé strany. Na sjezdu Kongresu v Kalkatě v prosinci 1928 označila radikální skupina, kterou vedli Subháš Čandra Basu (Bose; 1897–1945) a Mótílálův syn Džaváharlál Néhrú (1889–1964), požadavek dominiálního statutu obsažený v Néhrúově zprávě za nedostatečný, a třebaže tento statut po Balfourově deklaraci z roku 1926 už neobnášel žádnou podřízenost Velké Británii, vystoupili s požadavkem, aby Kongres za cíl své politiky vyhlásil „plný svarádž“ (*púrna svarádž*). Kompromisní rezoluce pak dala Britům rok na to, aby akceptovali původní dominiální požadavek. Pokud by se tak nestalo, měl se Kongres k cíli „plného svarádže“ přihlásit a navíc měl zahájit novou kampaň občanské neposlušnosti za účelem jeho dosažení.

6.1. ZPRÁVA SIMONOVY KOMISE A LONDÝNSKÉ KONFERENCE U KULATÉHO STOLU

Britové na nový postoj Indického národního kongresu dlouho oficiálně nereagovali. Teprve 31. října 1929 vydal místokrál Irwin¹⁸⁵ (1881–1959; v úřadě 1926–1931) po konzultacích s Whitehallem prohlášení „jménem vlády Jeho Veličenstva“, v němž mimo jiné stálo, že „přirozeným vyústěním indického ústavního vývoje“ bude „dosažení dominiálního statutu“.¹⁸⁶ Oznámil v něm také, že poté, co Simonova komise předloží svou zprávu, bude v Londýně uspořádána konference indických a britských zástupců, aby projednala návrhy ústavních reforem. Irwinovo prohlášení vyvolalo smíšené reakce, a to i ve Velké Británii, kde proti němu na parlamentní půdě ostře vystoupili konzervativní i někteří liberální poslanci. Indický národní kongres na něj zareagoval požadavkem, aby britská strana jednoznačně prohlásila, že účelem plánované konference bude vypracování předlohy dominiální ústavy, a nikoli projednávání nějakých dílčích opatření, které by poskytnutí dominiálního statutu odkládaly na neurčito. Místokrál Irwin však zástupcům hlavních indických stran, s nimiž se sešel 23. prosince

¹⁸⁵ Edward Frederick Lindley Wood, 1925–1934 baron Irwin, 1934–1944 vikomt Halifax, od 1944 hrabě Halifax; 1938–1940 byl britským ministrem zahraničních věcí.

¹⁸⁶ Citováno podle Menon, V. P., *The Transfer of Power in India*. Princeton University Press, Princeton 1957, s. 38.

1929, sdělil, že jim žádné takové záruky nemůže poskytnout.¹⁸⁷ Kongres proto koncem měsíce na svém sjezdu v Láhauru rozhodl, že se jeho představitelé londýnské konference nezúčastní, a dne 31. prosince 1929 přijal usnesení, jež za cíl národního hnutí označilo dosažení „plného svarádže“, čili „plné nezávislosti“. Od následujícího roku pak byl 26. leden symbolicky (zejména vztyčováním tehdejších kongresových vlajek) slaven jako Den (budoucí) nezávislosti. Kongres na svém láhaurském sjezdu současně vyzval Indy, aby se začali připravovat na novou kampaň občanské neposlušnosti, kterou pak Gándhí 12. března 1930 spustil svým proslulým „solným pochodem“. Vězeňské cely po celé zemi se rychle začaly plnit a v jedné z nich v květnu skončil i Gándhí.

Britové mezitím pokračovali v přípravách na londýnskou konferenci, kterou byli rozhodnutí svolat nehledě na její bojkot ze strany Kongresu. Neobvykle velký zájem o ni přitom projevila indická knížata. R. J. Moore ve své materiálové studii,¹⁸⁸ jež se průběhem londýnských konferencí u kulatého stolu zabývá, dokládá, že knížata začala v tomto směru vyvíjet aktivitu už v průběhu roku 1929. V tomto roce byla zveřejněna zpráva vládního Výboru pro indické státy (*Indian States Committee*), podle svého předsedy Harcourta Butlera (1869–1938) nazývaného Butlerovým výborem. Zřízení tohoto výboru v roce 1927 iniciovala sama knížata v očekávání, že rozbor právních argumentů, které mu předložila, posílí jejich postavení ve vztahu k britské koruně, a potažmo i k indické vládě. Jejích očekávání se naplnilo jen částečně. Butlerův výbor ve své zprávě deklaroval, že „nejvyšší moc musí být nadále nejvyšší“.¹⁸⁹ Přeloženo do srozumitelnějšího jazyka to znamenalo, že britský panovník zůstává v plném rozsahu suzerénem indických knížat. Na druhou stranu ovšem zpráva dospěla k závěru, že „vzhledem k historické povaze vztahů mezi nejvyšší mocí a knížaty by knížata bez svého souhlasu neměla být převedena do vztahu k nové indické vládě, odpovědné indické legislatuře“.¹⁹⁰ Tento výklad stavěl indická knížata do silné vyjednávací pozice pro jakákoli budoucí vyjednávání o celoidické federaci.

Knížata, znepokojená implikacemi Néhrúovy zprávy, jež by skýtaly prostor pro mnohem tvrdší postup případné budoucí indické vlády, se po poradách na půdě Komory knížat rozhodla neponechat nic náhodě. Během léta roku 1929 si předjedнала účast na případné

¹⁸⁷ Srov. např. *tamtéž*, s. 41–42.

¹⁸⁸ Moore, R. J., *The Making of India's Paper Federation, 1927–1935*. In: Philips, C. H. – Wainwright, Mary Doreen (eds.), *The Partition of India: Policies and Perspectives, 1935–1947*. George Allen and Unwin Ltd., London 1970.

¹⁸⁹ „Paramountcy must continue to be paramount.“ Citováno podle Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967, s. 152.

¹⁹⁰ *Tamtéž*, s. 153.

budoucí konferenci, a v říjnu pak John Simon dostal od britské vlády souhlas, aby působnost zprávy své komise rozšířil i na knížecí státy, ačkoli podle původního zadání se komise měla zabývat jen ústavními reformami v Britské Indii.¹⁹¹

Simonova komise svou devatenáctisvazkovou zprávu předložila v květnu 1930. Komise doporučila zrušit diarchii v provinciích a „poskytnout jim maximum provinční autonomie“, jež by bylo slučitelné se „společnými zájmy Indie jako celku“.¹⁹² Navrhla, aby provinční vlády byly jako celek odpovědné místním legislaturám, voleným na základě rozšířeného volebního práva.¹⁹³ Guvernérům ovšem mělo zůstat právo veta.¹⁹⁴ Komise též konstatovala potřebu reorganizace provincií, a to případně i s přihlédnutím k jazykovému faktoru. Jako první krok tímto směrem navrhla ustavení Sindhu a Urísy coby separátních provincií.¹⁹⁵

V souvislosti s otázkou knížecích států komise vyjádřila názor, že „definitivní Indická ústava musí být federální, jelikož pouze federální ústava může spojit dohromady jednotky tak odlišné co do svého uspořádání jako provincie a státy při zachování jejich vnitřní autonomie.“¹⁹⁶ Z pohledu autorů Néhrúovy zprávy se tak vskutku dopustila „travestie“ federálního principu, který ve všech moderních federacích (kromě bismarckovského Německa) naopak předpokládal systémovou stejnorodost jejich součástí. Federální perspektiva ovšem měla být na plánované konferenci předložena jen jako věc k diskuzi s tím, že tohoto cíle lze dosáhnout cestou „reorganizace indické ústavy takovým způsobem, aby jednotlivé státy nebo skupiny států měly možnost přistoupit, jakmile si to budou přát“.¹⁹⁷ Komise nicméně vzhledem k rozloze země a rozmanitosti jejího obyvatelstva shledala „pádne důvody“ i k federalizaci samotné Britské Indie.¹⁹⁸ Budoucí centrální legislatura měla být podle názoru Simonovy komise sestavována na „striktně federálním základě“, měly v ní být zastoupeny součásti federace a její členové měli být převážně z technických důvodů voleni v nepřímých volbách provinčními zákonodárnými sbory podle systému poměrného zastoupení.¹⁹⁹ Ústřední vládě měly zůstat výjimečné pravomoci pro případy obrany, zajištění vnitřní bezpečnosti a ochrany menšin.²⁰⁰

¹⁹¹ Srov. Moore, R. J., *cit. dílo*, s. 57–58.

¹⁹² *Report of the Indian Statutory Commission*. His Majesty's Stationery Office, London 1930, Volume II, článek 27, s. 16.

¹⁹³ *Tamtéž*, čl. 28, s. 17.

¹⁹⁴ *Tamtéž*, čl. 49, s. 35–36.

¹⁹⁵ *Tamtéž*, čl. 38, s. 24–25.

¹⁹⁶ *Tamtéž*, čl. 21, s. 13.

¹⁹⁷ *Tamtéž*, čl. 22, s. 13.

¹⁹⁸ *Tamtéž*, čl. 23, s. 14.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, čl. 30, s. 18–19.

²⁰⁰ *Tamtéž*, čl. 33–36, s. 21–23.

Zpráva Simonovy komise neobsahovala žádný návrh, jenž by na způsob provinční diarchie alespoň částečně uplatnil princip „odpovědné vlády“ v centru, ponechávala na vůli místokrále, koho si vybere do svého kabinetu, a navíc se v rozporu s Irwinovým prohlášením z října 1929 vůbec nezmiňovala o možném budoucím dominiálním statutu. Dobovým tiskem proto bývala označována za „mrtvě narozené dítě“. Její „zpátečnický“ postoj nicméně britské delegaci na londýnské konferenci poskytl dodatečný prostor pro zdánlivé či skutečné ústupky.

První londýnská konference u kulatého stolu byla zahájena 12. listopadu 1930, k pracovnímu jednání se poprvé sešla 17. listopadu, skončila 19. ledna 1931. Předsedal jí britský premiér Ramsay MacDonald. Zúčastnilo se jí 58 delegátů z Britské Indie, 16 delegátů zastupujících knížecí státy a 16 zástupců britských politických stran.²⁰¹ Všechny zástupce Britské Indie na konferenci podle svého uvážení jmenoval místokrál Irwin. Indický národní kongres ji bojkotoval. Džinnáh a Ágha Chán III. vedli delegaci muslimů. Dále na ní za Britskou Indii byly zastoupeny různé menší strany, křesťané, sikhové, nedotýkatelní, Angloindové i indiští Evropané. Jednání probíhala v Paláci sv. Jakuba (*St. James Palace*), účastníci si rozdělili práci do devíti podvýborů. Podvýbor pro federální strukturu měl pořadové číslo jedna, další podvýbory řešily otázky týkající se provinčního uspořádání, menšin, Barmy, Severozápadní pohraniční provincie, volebního práva, obrany, státních služeb a Sindhu. Podvýbory vypracovaly závěrečné zprávy, jež měly být podkladem pro další kolo jednání. Ze záznamů z plenárních jednání je patrná různorodost názorů, kterou konstatují i zprávy podvýborů, jež v řadě bodů nedospěly k dohodě. Zástupci britské strany a knížecích států nicméně vystupovali jako dva jasně definované bloky a jejich zájmy se zcela očividně překrývaly.

Častým požadavkem zástupců Britské Indie bylo ustavení „odpovědné“ ústřední vlády, nosným tématem se stala otázka federálního charakteru budoucí ústavy. Britský postoj zkritizoval už první řečník prvního pracovního dne jednání, indický liberál Tédž Bahádur Saprú (1875–1949), který zároveň vyzval knížata, aby se vyjádřili, „zda jsou připraveni se připojit k všeindické federaci“.²⁰² A mahárádža z Bikanéru, který se hned po něm ujal slova, mu ve vlastenecky exaltovaném projevu odvětil slovy, jež se pro knížata měla stát typická: „[K]nížata a státy si uvědomují, že všeindická federace se patrně ukáže jako jediné uspokojivé řešení indického problému... Indická knížata vstoupí do federace jen o své vlastní vůli, za podmínek, které zajistí zákonná práva jejich států a poddaných.“²⁰³ Přes veškeré neshody

²⁰¹ *Indian Round Table Conference, 12th November, 1930 – 19th January, 1931, Proceedings*. Government of India Central Publication Branch, Calcutta 1931, s. 5–8.

²⁰² *Tamtéž*, s. 24.

²⁰³ *Tamtéž*, s. 32.

z konference nakonec vzešel určitý konsensus ohledně „odpovědné“ vlády v provinciích a principu federativního uspořádání zahrnujícího i knížecí státy. Na závěr jednání konference schválila rezoluci v délce jednoho odstavce, v níž vyjádřila přesvědčení, že zprávy podvýborů představují „velmi hodnotný materiál pro koncipování indické ústavy“, do níž je třeba zapracovat „odpovídající záruky pro muslimy, utlačované třídy, sikhy a další důležité menšiny“.²⁰⁴ Premiér MacDonald pak ve svém závěrečném vystoupení deklaroval: „Pokud vznikne legislatura ustavená na federálním základě, bude vláda Jeho Veličenstva připravena uznat zásadu odpovědnosti exekutivy vůči této legislatuře.“²⁰⁵ Jak však podotýká R. J. Moore, skrývala se v takové provázanosti léčka, kterou tehdy Indům uchystal John Simon společně s ministrem pro Indii Samuelem Hoarem (1880–1959; ministr 1931–1935), a otálení knížat s připojením k federaci později blokovalo ústavní vývoj v Britské Indii.²⁰⁶

V Indii se mezitím stále ještě pokračovala kampaň občanské neposlušnosti, vedená Mahátmou Gándhím. Dne 26. ledna 1931 vláda přesto propustila Gándhího z vězení a začala s ním vyjednávat. Dne 5. března 1931 pak uzavřel místokrál Irwin s Gándhím dohodu, označovanou za Gándhího-Irwinův pakt či za dillíský pakt. Indický národní kongres (INC) na jejím základě ukončil téměř rok trvající kampaň, vláda odvolala platnost mimořádných vyhlášek a slíbila propustit uvězněné účastníky kampaně. Kongresu, jehož kampaň se už beztak vyčerpávala, dohoda nepřinesla prakticky žádné ústupky britské strany, Gándhí ji nicméně označil za „morální vítězství“. Britům umožnila ve zklidněné atmosféře pokračovat v přípravách reformy, jejíhož dalšího projednávání v Londýně se Gándhí slíbil zúčastnit.

Druhá konference u kulatého stolu byla v Londýně zahájena 7. září 1931, skončila 1. prosince. Na základě dillíského paktu se jí zúčastnil i Gándhí, byl na ní ale (na vlastní žádost) jediným zástupcem INC. V době konání konference proběhly v Británii předčasné parlamentní volby, v nichž drtivě zvítězili konzervativci, kteří byli nejméně ze všech britských politických stran ochotni Indům vycházet v čemkoli vstříc, což se promítlo už do chodu konference, a v dalších letech pak silně ovlivnilo koncipování nového Zákona o správě Indie, který byl schválen v roce 1935.

Muslimští zástupci se na konferenci prakticky *en bloc* drželi Džinnáhových „čtrnácti bodů“, a bazírovali proto na „ochraně menšin“, což se už „tradičně“ promítalo do sporů ohledně zastoupení různých komunit v zákonodárných sborech. Představitelé knížecích států vzhledem ke zklidnění situace v Britské Indii pozbyli pocitu bezprostředního ohrožení, a o to

²⁰⁴ *Tamtéž*, s. 473.

²⁰⁵ *Tamtéž*, s. 484.

²⁰⁶ Srov. Moore, R. J., *cit. dílo*, s. 62.

víc pak na konferenci prezentovali svůj typický postoj, že se k případné budoucí federaci připojí, až to uznají za vhodné. Nahrávali tím muslimským zástupcům, kteří trvali na tom, že všechny součásti budoucí federace musejí mít stejnou míru autonomie, což vzhledem k postoji knížecích států implikovalo model slabého centra stojícího nad provinciemi se širokými pravomocemi, včetně pravomocí zbytkových. Taková představa se ovšem přičila zástupcům hinduistickým.

Nejdůležitější otázky byly projednávány na půdě dvou hlavních výborů, a to Výboru pro federální strukturu (*Federal Structure Committee*) a Výboru pro otázku menšin (*Minorities Committee*). Vzhledem k nekompromisním postojům hlavních stran ale jednání nevedla k dohodě. Z jejich záznamů je sice patrné, že se účastníci jednání snažili jít více do hloubky a zabývat se konkrétními detaily,²⁰⁷ ve výsledku ale konference nic zásadně nového nepřinesla.

Když se Gándhí, který chod konference ovlivňoval spíše svojí přítomností, než přímými zásahy do jednání, koncem prosince 1931 vrátil do Indie, čekalo jej tam nepříjemné překvapení v podobě mimořádných opatření, které vláda zavedla vzhledem k neklidu v Bengálsku, Spojených provinciích a v Severozápadní pohraniční provincii. Okamžitě se pokusil kontaktovat nového místokrále Willingdona (1866–1941; ve funkci 1931–1936) a pohrozil přitom, že pokud vláda svou politiku v těchto provinciích nezmění, ztratí dillíský pakt platnost a INC obnoví kampaň občanské neposlušnosti. Willingdon podmínil jakékoli jednání o této věci tím, že se Kongres zřekne lokálních projevů občanské neposlušnosti. Když Gándhí tento požadavek odmítl, dal Willingdon 4. ledna 1932 celé vedení Kongresu včetně Gándhího pozatýkat a řídicí orgány INC postavil mimo zákon. Nová kampaň občanské neposlušnosti se přesto rozběhla, ničeho ale nedosáhla a od poloviny roku její intenzita začala (vzhledem k dezorganizaci a zastavení podpory ze strany bombajských magnátů) nezadržitelně slábnout. V červnu 1933 ji Kongres formálně odvolal.

Mezitím se Britové zaměřili na získávání spojenců pro své záměry mezi muslimy a dalšími menšinami. Už v březnu 1932 Willingdon prohlásil, že vláda vydá vyhlášku, v níž rozhodne o parametrech kuriálního volebního systému. Koloniální správa tak hodlala z pozice vrchnosti rozhodnout v záležitosti, na níž se Indové nebyli s to sami dohodnout, a bylo jasné, komu bude stranit. V létě tento záměr ministr Hoare prosadil v britské vládě.²⁰⁸ Následně premiér MacDonald vydal svůj „komunitní výměr“, proti němuž se kvůli separátní volební

²⁰⁷ Srov. např. *Indian Round Table Conference (Second Session), 7th September, 1931 – 1st December, 1931, Proceedings of Federal Structure Committee and Minorities Committee (Volume I)*. Government of India Central Publication Branch, Calcutta 1932.

²⁰⁸ Srov. Moore, R. J., *cit. dílo*, s. 70–71.

kurii pro „nedotýkatelné“ postavil Gándhí. Z této konfrontace pak vzešel „púnský pakt“, o němž jsme se v této studii již zmiňovali (na stránce 78). Poslední, třetí londýnská konference u kulatého stolu, která se konala od 17. listopadu do 24. prosince 1932, a to opět bez účasti zástupců Indického národního kongresu, vzala púnský pakt na vědomí a zaměřila se na projednávání druhořadých podrobností reformního schématu, navrženého Simonovou zprávou. Poté, co tato konference skončila, převzala další reformní přípravy do plně do svých rukou britská vláda a následně britský parlament.

6.2. ZÁKON O SPRÁVĚ INDIE (1935) A PROVINČNÍ VLÁDY

Ústavní Zákon o správě Indie (*Government of India Act*), který londýnský parlament schválil 2. srpna 1935 a jehož platnost o dva dny později svým podpisem ztvdil král Jiří V., byl produktem nejméně sedmi let převážně úřednické práce. Nicméně rozsah zapojení indických zástupců do jeho příprav daleko předčil míru účasti Indů na předchozích ústavních reformách. Po ukončení poslední konference u kulatého stolu vydala britská vláda v březnu 1933 jeho předlohu formou *Bílé knihy*. Asi rok a půl potom návrh zákona projednával parlamentní Smíšený výbor pro indickou ústavní reformu (*Joint Committee on Indian Constitutional Reform*),²⁰⁹ který na svá slyšení opět zval i indické zástupce a na podzim roku 1934 předložil svou zprávu. Od prosince 1934 předlohu zákona projednávala Dolní sněmovna.

Nový zákon²¹⁰ měl bezprostředně po svém schválení 478 článků a 16 příloh (*schedules*). Z toho se ovšem asi 160 článků a šest příloh vztahovalo k Barmě, která byla od Britské Indie k 1. dubnu 1937 administrativně oddělena a nabyla statutu separátní korunní kolonie. Zákon se nikde nezmiňoval o dominiálním statutu, který měl být podle prohlášení místokrále Irwina z roku 1929 výhledovým cílem britské politiky v zemi. Předpokládal vytvoření Indické federace (*Federation of India*), sestávající z provincií a knížecích států. Mohl ji vyhlásit britský král poté, co by panovníci knížecích států, představujících alespoň polovinu obyvatelstva všech těchto indických států, podepsali akty o přistoupení (*Instrument of Accession*), a navíc by podle pravidel, upravujících (v první příloze zákona) obsazování míst ve Státní Radě (*Council of State*), horní komoře Federální legislatury, byli oprávněni obsadit alespoň 52 křesel v této radě, to znamená nejméně polovinu z celkového počtu míst vyčleněných v této radě pro zástupce všech indických knížecích států (články 5 a 6 zákona). Rada států měla mít 165

²⁰⁹ *Joint Committee on Indian Constitutional Reform (Session 1933–34), Report*. His Majesty's Stationery Office, London 1934.

²¹⁰ *The Government of India Act, 1935*. Manager of Publications, Government of India Press, New Delhi 1935.

míst pro zástupce Britské Indie a maximálně 104 místa pro zástupce indických států. Federální shromáždění (*Federal Assembly*), čili dolní komora legislatury, mělo mít 250 křesel pro zástupce Britské Indie a maximálně 125 křesel pro zástupce knížecích států. V Radě států se mělo každé tři roky měnit obsazení jedné třetiny míst, řádné funkční období Federálního shromáždění mělo být pětileté (článek 18). Vzhledem k tomu, že přistoupení indických států bylo dobrovolné, knížata s ním otálela. Po vypuknutí druhé světové války v roce 1939 pak místokrál Linlithgow (1887–1952; ve funkci 1936–1943) s poukazem na válečný stav zdlouhavá jednání s knížaty přerušil na neurčito. Federální část indické ústavy z roku 1935 proto až do roku 1947 zůstala jen na papíře.

V čele země stál podle zákona nadále generální guvernér (tj. místokrál), který se řídil pokyny britského ministra pro Indii. Byly mu zachovány zvláštní pravomoci pro případ výjimečných situací (články 42 až 45), v jeho výhradní pravomoci zůstaly zahraniční vztahy a obrana (článek 11). Jmenoval, podle svého uvážení, členy nejvýše desetičlenné rady ministrů (vlády). Ministr musel být nebo se do šesti měsíců od nástupu do funkce musel stát členem jedné z komor ústřední legislatury (články 9 a 10). V tomto ohledu se centrální exekutiva podobala provinčním vládám z předchozích let, a říká se proto, že nový zákon zavedl v centru diarchický systém. Složení centrální legislatury, se vzhledem k tomu, že federální články ústavy z roku 1935 nevstoupily v platnost, oproti dřívějšímu nezměnilo. Systém přímých voleb do tohoto sboru byl ale, jako doporučila Simonova komise, nahrazen systémem voleb nepřímých (první příloha zákona).

V provinciích, v souladu s koncepcí postupného zavádění „odpovědné vlády“, zákon diarchický systém zrušil. Britové se jakoby stáhli do centra, kde se ovšem důkladně opevnili. V čele provincií i nadále stáli guvernéři, místo dřívějších částečně úřednických výkonných rad ale nyní jmenovali provinční rady ministrů, jejichž členové museli být nebo se do šesti měsíců od nástupu do funkce museli stát členy provinčních legislatur, jež byly v šesti provinciích dvoukomorové a sestávaly ze zákonodárných rad a zákonodárných shromáždění, zatímco v ostatních provinciích pouze ze zákonodárných shromáždění (články 48 až 60). V případě „selhání ústavní mašinerie“²¹¹ mohli guvernéři nicméně ve svých provinciích zavést úřednický režim a chopit se všech výkonných i zákonodárných pravomocí (článek 93, odst. 1). Systém přímých, avšak kuriálních voleb zůstal v provinciích zachován, část členů provinčních zákonodárných sborů byla i nadále jmenována. Volební právo bylo poněkud rozšířeno (zejména díky snížení majetkového censu) a mělo je nyní asi 12 % dospělé populace Britské Indie.

²¹¹ *Tamtéž*, část III, kapitola VI, článek 93, s. 60–62.

Nová ústava poskytla provinciím Britské Indie, od níž byla k 1. dubnu 1937 administrativně oddělena Barma, poměrně širokou autonomií. Pokud nepočítáme některá menší nebo zvláštní útvary (Adžmér-Mérvar, Kodagu, Britský Balúčistán, Dillí) bylo jich po rozdělení „Biháru a Urísy“ na dvě provincie a po oddělení Sindhu od Bombaj (obojí k 1. dubnu 1936) celkem jedenáct. Sedmá příloha (*schedule*) zákona ve třech seznamech určovala, jaké záležitosti jsou ve výhradní kompetenci centra (59 položek), jaké v kompetenci provincií (54 položek) a jaké v kompetenci společné či souběžné (*concurrent*; 36 položek). Toto rozdělení členění později v zásadě převzala současná indická ústava.

Indický národní kongres na svém sjezdu v Lakhnaú v roce 1936 zákon odmítl „jako celek“ a vyhlásil, že uzná pouze takovou konstituci, kterou přijme ústavodárné shromáždění složené z Indů. Voleb do provinčních legislatur v roce 1937 se nicméně zúčastnil. V Biháru, Centrálních provinciích, Madrásu, Spojených provinciích a Uríse získal absolutní většinu křesel, v Ásámu, Bengálsku, Bombaji a Severozápadní pohraniční provincii měl nejpočetnější parlamentní frakce a pouze v Paňdžábu a Sindhu neuspěl. Hlavním rivalem mu přitom nebyla Muslimská liga, která ve většině provincií propadla, ale různé místní strany. V sedmi provinciích byly ustaveny kongresové vlády. V Paňdžábu se vlády chopila místní Unionistická strana, jež měla volební základnu hlavně na venkově a kterou vedl umírněný muslimský politik Sikandar Haját Chán (1892–1942). V Bengálsku vládu tvořila převážně muslimská koalice vedená stranou *Krišak prádža dal* (Rolnická lidová strana), koaliční nekongresové vlády vznikly též v Ásámu a Sindhu.

Indický národní kongres nyní poprvé okusil skutečnou moc a jeho předáci stáli před volbou, jakou vládní politiku mají uplatňovat vůči vlastnímu národu. V tomto ohledu se tehdy ve vedení INC ve velké míře prosadily názory jeho levicového křídla, které představovali zejména Džaváharlál Néhrú a Subháš Čandra Basu. Kongres proto na svých sjezdech v letech 1936–1938 schválil několik relativně radikálních projektů, týkajících se agrárních reforem a vzdělávací soustavy, a Néhrú se stal předsedou Národní plánovací komise, jež měla vypracovat projekt budoucí ekonomické politiky. Kongresovým vládám se podařilo prosadit některá progresivní opatření ve školství, v sociálním zákonodárství a v oblasti politických práv a svobody tisku, některé z nich – zejména ve Spojených provinciích a Biháru – se ale dopustily závažných chyb ve vztahu k muslimům. Ve Spojených provinciích Kongres s triumfalistickou arogancí vítěze znemožnil Muslimské lize účast ve vládě, v hindsky (respektive hindustánsky) mluvících oblastech se opět vynořily snahy zcela vytlačit urdštinu z pozice jazyka úředních dokumentů. Mnozí muslimové tu (v některých případech zcela oprávněně) nabyli pocitu příslušníků šikanované menšiny. Když místokrál Linlithgow po vypuknutí druhé světové války

prohlásil Indii bez konzultace s INC za válčící stranu, kongresové provinční vlády po několika pokusech o vyjednání nějaké uspokojivé kompenzace ze strany Britů na protest odstoupily a byly nahrazeny vládami úřednickými. V Sindhu, Paňdžábu, Bengálsku a Ásámu byly za války u moci nekongresové koalice.

6.3. TEORIE DVOU NÁRODŮ

Třebaže ústava z roku 1945 nic nezměnila na indické koloniální podřízenosti vůči Velké Británii, nebylo pochyb o tom, že éra britské nadvlády se chýlí ke svému konci. Stále aktuálnější se přitom stávala otázka, komu a za jakých podmínek Britové svou moc předají, a v souvislosti s tím v Indii zákonitě narůstalo vnitřní napětí mezi oběma hlavními náboženskými komunitami.

Hinduističtí nacionalisté mohli už od začátku dvacátých let vzhlížet k Sávarkarově vizi hinduistického státu, v němž by byli „státotvorným“ národem. Muslimská reakce na sebe nenechala dlouho čekat a nejpozději od druhé poloviny dvacátých let se část indických muslimů začala zaobírat myšlenkou státu pro svou komunitu. Muslimové tvořili většinu obyvatelstva v severozápadní části země a ve východní polovině Bengálska a představovali nemalou část městské populace ve Spojených provinciích a knížectví Haidarábád. V prosinci 1930 urdský básník Muhammad Ikbál (1877–1938), který tehdy předsedal výročnímu zasedání Muslimské ligy v Iláhábádu, vyslovil ve svém předsednickém projevu názor, že „konečným údělem“ indických muslimů bude „severozápadní indický muslimský stát“. Třebaže jej nenazval Pákistánem, jeho vize zahrnovala území, která později tomuto státu připadla – Paňdžáb, Sindh, Severozápadní pohraniční provincii a Balúčistán. Džinnáh, Ágha Chán III. a další významní muslimští předáci se ale v této době účastnili první konference u kulatého stolu v Londýně, kde se přihlásili k federativnímu modelu, který předložila Simonova komise. Oddělené volební kurie, zákaz majorizace v záležitostech týkajících citlivých náboženských otázek a záruky autonomie provincií s muslimskou většinou měly stačit k odvrácení potřeby politického rozdělení země.

V lednu 1933 skupina indických muslimských studentů v Cambridgi, kterou vedl Čaudhurí Rahmat Alí (1897–1951), vydala leták, v němž proti federativnímu projektu protestovala. Muslimy severozápadní Indie označila za „odlišný národ“ a požadovala pro ně „separátní národní statut“. Pro jeho teritoriální vymezení přitom použila akronyma PAKSTAN (ještě bez „i“ uprostřed), který rozšířovala jako „Paňdžáb, Severozápadní pohraniční provincie (Afghánská provincie), Kašmír, Sindh a Balúčistán“. Rahmat Alí si později vymyslel ještě názvy „Bangislám“ (pro Bengálsko a Ásám) a „Usmánistán“ (pro Haidarábád). V letáku

z roku 1935 pak použil akronyma PAKISTAN, a to pro stát, který měl kromě severozápadní Indie zahrnovat i Afghánistán, Írán a část čínské a tehdejší sovětské centrální Asie.²¹² Jeho nápady tehdy málokdo bral vážně, název Pákistán, neboli „Země čistých“, se ale ujal.

O to, aby Pákistán přestal být pouhou chimérou, se posléze notným osobním dílem přičinil někdejší „velvyslanec jednoty hinduistů a muslimů“ Muhammad Alí Džinnáh, který po ukončení londýnských konferencí u kulatého stolu zůstal v Anglii, věnoval se zde právní praxi a vzbuzoval dojem, že už o politiku nemá zájem. V roce 1935 se ale do Indie vrátil, a stál zde pak až do své smrti v čele Muslimské ligy. Zpočátku přitom ještě vystupoval jako politik kompromisu, avšak po drtivé porážce Muslimské ligy v provinčních volbách v roce 1937 se jeho postoje k otázce vztahů náboženských komunit zradikalizovaly. Zcela světsky a evropsky založený Džinnáh se v této době přiklonil k teorii dvou indických „národů“ (muslimského a hinduistického) a po dohodě s předáky regionálních stran v Paňdžábu a Bengálsku si začal nárokovat roli „výhradního mluvčího“ indických muslimů.²¹³ Mnoho z nich tehdy začalo na kongresové provinční vlády pohlížet jako na „hinduistický rádž“, který je má za občany druhého řádu a který jim po odchodu Britů uchystá bídný úděl. V tomto přesvědčení je utvrzovaly některé křiklavé případy náboženské diskriminace, které Muslimská liga zdokumentovala a náležitě propagandisticky využila. Její popularita mezitím prudce narůstala, a Džinnáh, který si nyní nechával říkat *Káide azam* (Velký vůdce), se proto nakonec rozhodl dovést svou strategii do logického důsledku. Dne 23. března 1940 Muslimská liga na svém zasedání v Láhauru přijala na jeho popud rezoluci požadující vytvoření „nezávislých států“ v „oblastech“ s muslimskou většinou v „severozápadních a východních zónách“.²¹⁴ Tento dokument pak vstoupil do historie jako „pákistánská rezoluce“, třebaže slovo „Pákistán“ v něm ještě použito nebylo.

Vedení Indického národního kongresu, přestože mnoho členů strany inklinovalo k hinduistické verzi indického nacionalismu, se za této situace snažilo podporovat jeho sekulární variantu, založenou na představě jednoho národa zahrnujícího jak hinduisty, tak i muslimy a další náboženské komunity. O několik let později tuto vizi ve své knize *Discovery of India* (Objevení Indie) „kanonizoval“ Džaváharlál Néhrú, který věřil, že „mysl Indie se od úsvitu civilizace obírala snem o jednotě“. Indii vyličil jako „svět sám pro sebe“, jenž měl svou „kul-

²¹² Citace podle Coupland, Reginald, *The Constitutional Problem in India*. Oxford University Press, London 1944, Part II, s. 199.

²¹³ Podrobně viz Jalal, Ayesha, *The Sole Spokesman: Jinnah, the Muslim League and the Demand for Pakistan*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

²¹⁴ Citováno podle Menon, V. P., *The Transfer of Power in India*. Princeton University Press, Princeton 1957, s. 83.

туру a civilizaci, které vtiskly podobu všem věcem“, v němž „rozkladné tendence probouzely ihned snahu po syntéze“ a v jehož rámci platila „nejširší tolerance vyznání i zvyků a každá odlišnost se uznávala a dokonce povzbuzovala“.²¹⁵ Pokud by se mělo jednat jen o starověkou Indii, souhlasili by s touto představou i hinduističtí nacionalisté. Odmítli by ale Néhrúův názor, že tolerance, „sen o jednotě“ a snahy najít syntézu pokračovaly i po příchodu islámu na subkontinent: „Hinduisté a muslimové získali četné společné rysy, zvyky, způsoby i umělecký vkus... Žili v míru vedle sebe jako jeden národ [people]“.²¹⁶ A dokonce i muslimští vládci často podporovali tento trend: mughalský císař Akbar (vládl 1556–1605) vytvořil „pocit jednoty mezi nejrůznějšími elementy v severní a střední Indii“ a až jeho potomek Aurangzéb (vládl 1658–1707) „otočil kola dějin zpět“.²¹⁷

Néhrú byl tudíž pevně přesvědčen, že muslimové, kteří v koloniální Indii tvořili přes čtvrtinu obyvatel země, byli nedílnou součástí formujícího se indického národa. Měl za to, že muslimové obohatili indickou civilizaci o nové prvky, které byly vstřebány a staly se součástí indického kulturního dědictví. Když byl konfrontován se zjevným odcizením velké části muslimských politických elit, připouštěl, že se vedení Indického národního kongresu dopustilo chyb, současně ale poukazoval na „základní nesnáz – přítomnost a politiku britské vlády“. Podle Néhrúova názoru si Britové „pochopitelně nepřáli žádné skutečné řešení, které by posílilo politické a jim nepřátelské hnutí. Byl to jakýsi trojúhelník, v němž vláda zaujímalá postavení, které jí umožňovalo pobízet jednu stranu proti druhé... Kdykoli bylo urovnání už na dosah ruky, podnikla vláda nějaký krok, který zvrátil rovnováhu.“²¹⁸

²¹⁵ Nehru, Jawaharlal, *Discovery of India*. Signet Press, Calcutta 1947 (third edition), s. 40–41.

²¹⁶ *Tamtéž*, s. 219.

²¹⁷ *Tamtéž*, s. 221.

²¹⁸ *Tamtéž*, s. 320.

7. PŘEDÁNÍ MOCI (1940–1947)

O závěrečném období britské koloniální nadvlády v Indii bylo napsáno mnoho knih a nespočet článků. Jen publikované archivní materiály představují tisíce stran textů a umožňují podrobně rekonstruovat doslova každý krok hlavních aktérů a interpretovat jejich motivace. Na tomto místě se proto pokusíme jen o letmé shrnutí vývoje událostí, v němž se zaměříme na ty jeho stránky, které podstatnou měrou ovlivnily formování indického federalismu.

Nejdříve si shrňme výchozí situaci: Koncem třicátých let proti sobě v zemi zcela zjevně stály dvě koncepce indického nacionalismu. První z nich vycházela z představy indické „jednoty v rozmanitosti“ (*unity in diversity*), či snad přesněji „jednoty v mnohosti“ (*ek.tā mē anek.tā*), do níž byly zahrnovány všechny náboženské menšiny. V politické rovině tuto představu hájil především Indický národní kongres, který dbal na to, aby v jeho vedení byli zastoupeni muslimové i další menšiny: například funkci předsedy Kongresu v letech 1940–1946 zastával „nacionalistický muslim“ Maulána Abul Kalám Ázád (1888–1958). Do stínu vize „jednoty v mnohosti“ se ovšem mohli schovávat i hinduističtí nacionalisté z Hindú Mahásabhy se svou koncepcí *hindutvy*: i po vyřazení vyznavačů neautochtonních náboženství z řad „státotvorného národa“ v Indii zůstávalo víc než dost „mnohosti“. Na opačné straně stála „teorie dvou národů“, nově zastávaná i vedením Muslimské ligy, jež skýtala prostor pro myšlenku separátního národa indických muslimů. Tyto protichůdné koncepce se pak v průběhu posledních sedmi let britského rážže znovu a znovu promítaly do sporů o výslednou podobu indické nezávislosti a federálního uspořádání země.

Indický národní kongres v předchozích dvaceti letech nikdy neprosazoval myšlenku volné federace. Vzhledem k jeho panindické nacionalistické vizi by to za stávajících podmínek nedávalo valného smyslu. Navíc přinejmenším od konce dvacátých let jasně deklaroval svou vůli převzít moc v centru. Oproti tomu Muslimská liga nejpozději od svého láhaurského usnesení z roku 1924 vždy prosazovala co nejširší autonomii provincií s jasným cílem uchopení co největší moci v oblastech s muslimskou většinou obyvatelstva. Její „pákistánská rezoluce“ z roku 1940 na tuto linii logicky navazovala. A jelikož se tato linie od cílů Kongresu soustavně vzdalovala, vztahy mezi oběma stranami se sotva mohly zlepšovat a v průběhu let ubývalo šancí na dosažení kompromisního řešení.

V letech 1942 a 1946 Britové oběma stranám předložili dva návrhy na uspořádání vztahů mezi centrem a provinciemi, jež stály asi tak na tři čtvrtiny cesty mezi dosavadním centralismem a úplným rozdělením země na dvě, nebo i více částí, a pochopitelně proto vyhovovaly Muslimské lize mnohem více než Kongresu. Je ale otázkou, zda tím Britové

v těchto případech záměrně vyhrocovali vztahy mezi Kongresem a Muslimskou ligou v duchu zásady „rozděl a panuj“. Tyto vztahy byly už natolik špatné, že snad ani zhoršit nešly, což názorně ilustruje Džinnáhova reakce na demisi kongresových provinčních vlád: poté co tyto vlády na přelomu října a listopadu 1939 skutečně odstoupily, vyhlásil Džinnáh na 22. prosinec muslimský „den vysvobození“ (*deliverance day*) od „tyranie, útlaku a nespravedlnosti“ kongresových režimů. Britové se proto v této době posouvali do role arbitra, který sice odkládá řešení na dobu po ukončení války, nicméně už však z pozice odstupujícího vládce předkládá hlavním adeptům na nástupnictví předběžné návrhy na uspořádání budoucí vlády a nechává na nich, zda se dohodnou. Návrhy třetích stran, jako byl například návrh „nestranického“ Saprúova výboru z roku 1945,²¹⁹ neměly za této situace naději na širší uplatnění. A rovněž tak indická knížata vystupovala za těchto podmínek v úloze druhořadých hráčů.

Indický národní kongres se za války, vzhledem ke svému konfrontačnímu postoji, od Britů politicky vzdaloval, kdežto Muslimská liga se s nimi spíše sblížila. Kongres se přitom už svým trucovitým rozhodnutím odvolat provinční vlády z vlastní vůle odsoudil do politické izolace, vzdal se možnosti ovlivňovat vývoj další z pozice vládního insidera, a lze se domnívat, že tím své věci více uškodil, než prospěl. Počátkem července 1940 nicméně pracovní výbor INC ještě vyjádřil ochotu s Brity spolupracovat, pokud Londýn přislíbí Indii poválečnou samostatnost. Linlithgow na to 8. srpna zareagoval prohlášením, v němž zdůraznil ochotu britské vlády ustavit po válce „orgán zastupující hlavní složky indického národního života“, který by připravil návrh nové ústavy a „vydláždil tak cestu“ k tomu, aby Indie dosáhla „svobodného a rovného v rámci Britského společenství“.²²⁰ Tato místokrálova „srpnová nabídka“ kongresové předáky neuspokojila: nezávislost neslíbila, respektive ji opět odsouvala na neurčito.

V jaře roku 1942, v době rozsáhlé japonské ofenzivy v jihovýchodní Asii, vyslal britský válečný kabinet do Indie lorda strážce pečeti sira Stafforda Crippse (1889–1952), který 22. března dorazil do Karáčí. Jeho úkolem bylo přesvědčit předáky hlavních indických politických uskupení, aby jednoznačně podpořili britské válečné úsilí. Tlumočil jim proto nový návrh na řešení indické otázky. Válečná výkonná rada britského místokrále měla být v případě jeho přijetí rozšířena o další indické zástupce, dosavadní správní systém by ale po dobu války zůstal zachován. „Okamžitě po ukončení válečných akcí“ by byly podniknuty

²¹⁹ *Constitutional Proposals of the Sapru Committee*. Published by Kunwar Sir Jagdish Prasad, K.C.S.I., C.I.E., O.D.E., Secretary, Sapru Committee, Moradabad, United Provinces, India, 1945.

²²⁰ Mansergh, N. (ed.), *The Transfer of Power 1942–7, Volume I*. Her Majesty's Stationery Office, London 1970, s. 878–879.

„kroky k ustavení... voleného orgánu, jehož úkolem bude dát Indii novou ústavu“. Britská vláda by pak s tímto orgánem, pod podmínkou zajištění „ochrany rasových a náboženských menšin“, uzavřela dohodu, jež by „pokrývala všechny nezbytné záležitosti související s plným předáním odpovědnosti do indických rukou“. Crippsem předložený návrh ovšem předpokládal, že jednotlivé provincie Britské Indie by se mohly rozhodnout, zda se k takto vytvořenému „Indickému svazu“ vůbec připojí. S odštěpeneckými provinciemi by pak Britská vláda mohla sjednat separátní dohody. Setrvat mimo unii by mohly i indické knížecí státy.²²¹ Na indické straně tento plán podporu nenalezl. Jednání Crippse s Kongresem se sice definitivně zasekla až na neshodách ohledně postavení indického člena místokrálovy válečné výkonné rady, který měl být pověřen záležitostmi obrany, příčiny jeho odmítnutí ze strany INC byly ale hlubší: návrh nepřímou připouštěl vytvoření Pákistánu.²²² Crippsova mise proto skončila nezdarem a sám Cripps se 12. dubna 1942 vydal na zpáteční cestu do Londýna.

Indický národní kongres se tím ale ve vztahu k indické i britské vládě ocitl ve slepé uličce. Po neúspěchu Crippsovy mise stál totiž před dilematem, jak reagovat na hrozící vstup japonských vojsk (která už byla v Barmě) na indické území. Vedení INC se v této věci nakonec přiklonilo ke stanovisku Gándhího, podle něhož se Indie měla případné japonské agresii bránit jako svobodná země, a 8. srpna 1942 proto celoindický výbor Kongresu odhlasoval rezoluci, která Brity vyzvala k bezodkladnému odchodu z kolonie. Gándhí, který byl pověřen vedením kampaně na podporu tohoto požadavku, vyzval téhož dne Indu, aby použili všech dostupných prostředků nenásilného protestu. Spustil tak hnutí „Opusťte Indii!“ (*Quit India Movement*). Patrně přitom očekával, že koloniální správa s ním začne vyjednávat. Ta ale již v noci na 9. srpna 1942 dala celé vedení INC zatknout a s výjimkou Gándhího (kterého propustila v roce 1944) je pak držela v internaci až do konce války. Rodícímu se hnutí proto chyběla koordinace, přesto se ale díky iniciativě studentů a nižších funkcionářů INC rychle rozšířilo z měst na venkov. Nenásilný odpor ovšem nezřídka přecházel v odpor násilný, ke stávkám a demonstracím se přidružily sabotáže a ničení komunikací, a záhy i útoky na představitele státní moci. Koloniální správa se při potlačování hnutí mohla spolehnout na stále ještě loajální byrokracii, vojsko a policii. Pomohlo jí i to, že muslimský severozápad zůstal v klidu. Přesto ale nakrátko zcela ztratila kontrolu nad některými částmi Biháru a Spojených provincií. Svého maxima „srpnová revoluce“ dosáhla v září 1942, její poslední větší ohniska byla vojensky

²²¹ Citováno podle Menon, V. P., *The Transfer of Power in India*. Princeton University Press, Princeton 1957, s. 124.

²²² Srov. Maulana Azad to Sir S. Cripps, 10.4.1942; Maulana Azad to Sir S. Cripps, 11.4.1942; Resolution of the Congress Working Committee, 11.4.1942. In: Mansergh, N. (ed.), *The Transfer of Power 1942–7, Volume I*. Her Majesty's Stationery Office, London 1970, s. 726–730, 743–748.

zlikvidována počátkem roku 1943. Celkem si nepokoje podle oficiálních údajů vyžádaly přes 1000 životů, zatčeno bylo přes 90 000 lidí.²²³

V červnu 1945, záhy po ukončení války v Evropě, uspořádal nový místokrál Wavell (1883–1950; ve funkci 1943–1947) v Simle, svém letním sídle, politickou konferenci za účasti indických představitelů. Skončila neúspěšně. Nebylo dosaženo žádné zásadní dohody a nebyl zformulován žádný kompromis, který by překlenul propast mezi Kongresem a Muslimskou ligou. V červenci, brzy po zhroucení jednání v Simle, v britských volbách přesvědčivě zvítězila Labouristická strana. Nový premiér Clement Attlee jmenoval ministrem pro Indii lorda Pethicka-Lawrence (1871–1961; ministrem pro Indii 1945–1947), jednoho z Gándhího starých obdivovatelů. Primární starostí britské vlády se tehdy konečně stalo najít takové řešení konfliktu mezi Kongresem a Muslimskou ligou, které by usnadnilo britský odchod ze země a vyvázalo Británii ze závazků, v nichž labouristé již nespatovali výhody a naopak je vnímali jako imperiální břemeno.

Na přelomu let 1945 a 1946 se v Indii devítileté přestávce konaly volby. Prokázaly účinnost Džinnáhovy strategie. Muslimská liga získala všech 30 křesel rezervovaných pro muslimy v ústředním zákonodárném shromáždění a většinu muslimských křesel v provinčních legislaturách. Kongres sice získal většinu křesel za všeobecnou kurii, nemohl však už přesvědčivě tvrdit, že zastupuje celou populaci Britské Indie.

Dne 15. března 1946 ohlásil Attlee v britském parlamentě závazek labouristů udělit Indii v dohledné době statut dominia. Dne 23. března do Indie přicestovala tříčlenná kabinetní delegace, kterou vedl Pethick-Lawrence a jejímiž členy byli Cripps (tehdy ministr obchodu) a ministr námořnictva Albert Alexander (1885–1965). Delegace pak po jednáních se zástupci Kongresu, Muslimské ligy a dalších stran 16. května zveřejnila svůj projekt, který vstoupil do historie pod názvem „plán kabinetní mise“. Hlavním autorem plánu byl Cripps, který v něm modifikoval projekt z roku 1942. Navrhoval pro Indii, respektive Indický svaz, třístupňovou federaci s přidruženými knížecími státy, kterou by zastřešovala ústřední vláda, jejíž pravomoci by byly omezeny na zahraniční vztahy, komunikace a obranu a jen na ty finance, které by byly nezbytné pro výkon uvedených centrálních záležitostí. Pod centrem měly stát tři provinční seskupení. Skupina A by zahrnovala provincie s hinduistickou většinou – Bombaj, Madrás, Spojené provincie, Bihár, Urísu a Centrální provincie, čili víceméně ty oblasti, které o rok později připadly nezávislé Indii. Skupina B by zahrnovala provincie s muslimskou většinou – Paňdžáb, Sindh, Severozápadní pohraniční provincii a Balúčistán, tj. víceméně

²²³ Sarkar, S., *Modern India 1885-1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 395–396.

pozdější Západní Pákistán. Ve skupině C mělo být Bengálsko s muslimskou většinou (jeho část se posléze stala Východním Pákistánem a v roce 1971 Bangladéšem) a Ásám s většinou hinduistickou. Vlády těchto uskupení měly být zcela autonomní s výjimkou těch záležitostí, které byly přenechány centru. Knížecí státy být se k těmto provinčním seskupením mohly přidružit. Vlády jednotlivých provincií měly mít právo na vystoupení ze skupiny, pokud by pro to hlasovala většina tamních voličů. Kromě územně politické struktury návrh podrobně stanovil způsob volby do Ústavodárného shromáždění, jež mělo určit další pravidla hry.²²⁴

Pragmatický Džinnáh, který byl v této době již smrtelně nemocen tuberkulózou a rakovinou plic (o tom ale věděl jen on a jeho lékař), plán kabinetní mise zprvu akceptoval. Neurčitými slovy tak učinili i kongresoví předáci. Počátkem léta 1946 proto znovu svítla naděje na uchování jakés takés politické integrity země i po dosažení nezávislosti. V létě také proběhly volby do Ústavodárného shromáždění; byly nepřímé, členové shromáždění byli voleni poslanci provinčních legislatur, členové za knížecí státy byli později nominováni. Naděje na uchování celistvosti země se ale brzy ukázaly jako liché. Néhrú po svém zvolení předsedou Indického národního kongresu 10. července 1946 na tiskové konferenci oznámil, že žádné ústavodárné shromáždění nemůže být vázáno jakoukoli předem naaranžovanou konstituční formulí. Džinnáh interpretoval tyto Néhrúovy poznámky jako „úplné zavrnutí“ plánu kabinetní mise, který, pokud měl fungovat, musel být přijat jako celek. Svolal pak pracovní výbor Muslimské ligy, na němž byl předchozí souhlas s komplikovaným federativním schématem stažen. Následně byl pro „muslimský národ“ na 16. srpen 1946 vyhlášen „den přímé akce“, kterým spustil první vlnu náboženských pogromů a masakrů, která tehdy zasáhla hlavně Bengálsko.

Dne 2. září 1946 byla jmenována prozatímní vláda v čele s Néhrúem, do níž koncem října vyslala své zástupce i Muslimská liga. Následně se 9. prosince 1946 v Dillí poprvé sešlo Ústavodárné shromáždění, Muslimská liga se ale na jeho činnosti odmítla podílet. Dne 20. února 1947 prohlásil premiér Attlee v britském parlamentu, že britská vláda v Indii skončí nejpozději v červnu 1948. V březnu Wavella ve funkci místokrále nahradil lord Mountbatten (1900–1979), který záhy po svém příjezdu do Dillí usoudil, že situace je příliš nebezpečná, než aby bylo možné čekat více než rok. Rozhodl se proto pro uplatnění alternativního, úřednickým aparátem již předem rozpracovaného scénáře, který předpokládal rozdělení Britské Indie podle náboženského klíče, jež mělo zároveň rozpúlit i Paňdžáb a Bengálsko. Mezi kongresovými předáky se s rozdělením Indie odmítl smířit jedině Gándhí, který naléhal na

²²⁴ Text návrhu viz např. Parkash, Dewan Lal, *Cabinet Mission in India*. Tagore Memorial Publications, Lahore 1946, s. 130–141.

Mountbattena, aby místo separátního muslimského státu nabídl Džinnáhovi funkci předsedy vlády nerozdělené Indie. Néhrú s tím nesouhlasil a jeho vlivný zástupce v INC Vallabhbhái Patél (1875–1950) jej v tom podpořil.

Dopoledne 2. června se v místokrálově paláci uskutečnila rozhodující schůzka, na níž Moutbatten předložil svůj plán v podobě, v níž jej schválila britská vláda. Za Kongres se jednání zúčastnili Néhrú, Patél a tehdejší předseda strany Áčárja Kripálání (1888–1982), za Muslimskou ligu se dostavili Džinnáh, jeho zástupce Lijákat Alí Chán (1895–1951) a ministr prozatímní vlády Abdurrah Ništar (1899–1958), sikhy zastupoval ministr prozatímní vlády Báldév Singh (1902–1961). Indičtí předáci dostali 24 hodin na rozmyšlenou, místokrál nicméně ještě téhož dne získal jejich souhlas. Druhého dne vešel „Mountbattenův plán“ ve všeobecnou známost.

O několik týdnů později, 18. července 1947, schválil britský parlament Zákon o nezávislosti Indie, který nařídil delimitaci hranic dominií Indie a Pákistánu do noci ze 14. na 15. srpen 1947. Paňdžáb a Bengálsko byly rozděleny liniemi, které stanovily komise, jimž předsedal britský právník Cyril Radcliffe (1899–1977). Severozápadní pohraniční provincie se referendem připojila k Pákistánu. Stejně rozhodli i voliči síletského (anglický přepis Sylhet) distriktu Ásámu. Úderem půlnoci počínajícího dne 15. srpna 1947 se Indie, k níž se mezitím připojily skoro všechny územně přilehlé knížecí státy, stala nezávislým dominiem.

8. OD DOMINIA K REPUBLICE

Indický národní kongres vznikl jako celoindická organizace působící v rámci teritoriálně správního celku, jehož hranice byly stanoveny britskou expanzivní politikou. Po více než šedesát let se v jeho politice ve vztahu k Britům, respektive k britskému *rádži* (vládě) v různém vzájemném poměru prolínaly prvky odporu i spolupráce. Pochopitelně se přitom ztotožňoval s územím, které rádž ovládal, a ve svém nacionalismu se proto držel představy jednoho indického národa, zahrnujícího nejrůznější náboženské, regionální a etnické elementy. Postupně si získával určitý podíl na moci, a když v druhé polovině třicátých let stál v čele relativně autonomních provinčních vlád, nebyl tento podíl už nikterak zanedbatelný. Podle postřehu řady autorů tak sice Kongres proti rádži stále účinněji bojoval, zároveň se ale tímto rádžem stále více sám stával, až se jím nakonec stal, byť na zmenšeném území, přičemž prakticky beze změn převzal jeho základní civilní i vojenské struktury.²²⁵

Když se Kongres 15. srpna 1947 chopil moci ve svém nástupnickém dominiu, v zemi platil jako ústava novelizovaný zákon z roku 1935. Hlavou státu, byť už jen nominální, zůstal guvernér, kterým byl až do června 1948 bývalý místokrál Mountbatten. Předsedou vlády zůstal Néhrú a byl jím až do své smrti v roce 1964. Zůstala i Indická civilní služba, posléze přejmenovaná na Indickou správní službu (*Indian Administrative Service, IAS*). Kongresu odpadl, byť za cenu živelného stěhování obyvatelstva a náboženských masakrů, hlavní politický konkurent, Muslimská liga. Autonomistické tendence v provinciích, které zůstaly součástí nového státu, byly zatím málo výrazné, a Kongres tudíž mohl celkem snadno navázat na centralistickou tradici Britské Indie. A navázal na i na tradici úřednickou. Obojí se promítlo do výsledné podoby indické ústavy, která vstoupila v platnost k 26. lednu 1950. Tato ústava je centralistická, což jsme si ukázali v druhé kapitole této studie, a navíc je co do své povahy i byrokratická. Mnoho jejích článků se totiž dosti podrobně zabývá záležitostmi, jako jsou jednacím řády a vnitřní struktura zákonodárných sborů, rozpočtová a finanční pravidla, soudní soustava, struktura státních služeb a místních orgánů a podobně, což jsou věci, které ústavy jiných států většinou neřeší a které indická ústava v nejednom případě převzala ze zákona z roku 1935. Ambédkar, předseda jejího Redakčního výboru, v této souvislosti na půdě Ústavodárného shromáždění argumentoval tím, že detailní předpisy jsou nezbytné pro zajištění jednotné ústavní struktury součástí federace, a také tím, že indická demokracie se teprve rodí, a že je

²²⁵ Srov. např. Sarkar, Sumit, *Modern India 1885-1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998, s. 4; viz též Breuilly, John, *Nationalism and the State*. Manchester University Press, Manchester 1993 (second edition), s. 177–182.

tudíž vhodné shora stanovit pravidla hry.²²⁶ Oba argumenty jsou centralistické. První z nich je stále platný, druhý se nepotvrdil: i po šedesáti letech nezávislosti zůstalo v Indii zvykem podkládat každou větší legislativní úpravu objemnými úředními zprávami a zřizovat za tímto účelem parlamentní nebo vládní komise.

Důležitým, byť symbolickým krokem prvních let nezávislosti, bylo zrušení dominiálního statutu, jež uzákonila republikánská ústava. Indický národní kongres tím splnil závazek, který si uložil koncem roku 1929, když za cíl národního hnutí vyhlásil dosažení „plného svarádže“. Indie tak přetřela poslední právní pouto, které ji pojilo s bývalou koloniální metropolí. Do té doby totiž součástí její konstituce i zůstával britský Zákon o nezávislosti Indie, který pak v souladu s mezinárodním právem musel britský parlament zrevidovat. Pro formování indického federalismu byl ale v této době neskonale důležitějším faktorem průběh integrace knížecích států do územně politické struktury země.

8.1. INTEGRACE KNÍŽECÍCH STÁTŮ

Knížecích států „indické Indie“ bylo za koloniálního období tolik, že se jich Britové nedokázali přesně dopočítat. Zpráva Butlerova výboru z roku 1929 vztáhla pojem „indický stát“ na 562 územních jednotek. Oproti tomu zpráva britského parlamentního Smíšeného výboru pro indickou ústavní reformu z roku 1934 udává, že jich bylo „skoro 600“. Z toho 109 mělo nárok na různě velké individuální početní zastoupení v Komoře knížat, zatímco dalších 126 států dohromady obsazovalo jen dvanáct křesel v této komoře. Zbývajících více než „300 statků, džágírů a podobně [bylo] státy pouze v tom smyslu, že jejich území, někdy sestávající z pouhých několika akrů, [nebylo] součástí Britské Indie“.²²⁷

Větší státy měly své vztahy s „vrcholnou mocí“ (*paramount power*), kterou symbolizoval britský panovník, upraveny smlouvami, jež s jejich vládci zpravidla uzavřela už Východoindická společnost. Vládcům mnoha dalších států pak Britové v druhé polovině devatenáctého století vystavili dekrety (*sanady*), potvrzující jejich práva. Nermalou pozornost přitom věnovali detailní protokolární kodifikaci a hierarchizaci knížecích titulů a nároku, přičemž knížatům, která považovala za nejdůležitější (asi 110), přiznali nárok na salvu z různého počtu děl (nejvýše 21), kterou byl ohlašován jejich příjezd na oficiální shromáždění nebo na audien- ce u místokrále.

²²⁶ *Constituent Assembly Debates*, Vol. VII, 4th November 1948. Online at: <http://164.100.47.132/LssNew/constituent/vol7p1.html> (20.2.2010).

²²⁷ *Joint Committee on Indian Constitutional Reform (Session 1933–34), Report*. His Majesty's Stationery Office, London 1934, s. 2.

Všechny vazalské smlouvy obsahovaly ustanovení, podle nichž se knížectví tak či onak vzdala samostatné zahraniční politiky, zdaleka ne všechny tyto dokumenty ovšem dávaly Britům právo zasahovat do jejich vnitřních záležitostí. To si Britové v takových případech přisvojili až postupem času, a to jednak z pozice své síly a jednak cestou kreativní interpretace obsahu a významu smluv. Záležitosti knížecích států spadaly v koloniální vládě do kompetence tzv. politického departmentu (ministerstva). Přímou na místě pak vláda svou „nepřímou správu“ knížecích států vykonávala prostřednictvím „politických agentů“ a rezidentů. Agenti měli zpravidla na starosti menší státy a státečky, jež byly pro účely běžné agendy administrativně napojeny na přilehlé provincie Britské Indie a seskupovány do tzv. agencí (např. Středoindická agencie, Agencie paňdžábských států aj.). Rezidenti sídlili jen v několika významnějších knížectvích, jejichž statut se z britského pohledu v něčem trochu podobal postavení provincií, a které proto v některých případech (Haidarábád, Kašmír) bezprostředně podléhaly ústřední vládě.

Britskou politiku vůči knížecím státům od sedmdesátých let devatenáctého století až do konce první světové války charakterizovala snaha o udržení statu quo. V britských politických kruzích se sice v té době čas od času vedly diskuse na téma, co s knížecími státy v Indii, jaký by měl být jejich další osud, z těchto diskuzí však dlouho nevzešel žádný konsensus, který by si položil za cíl daný stav věci změnit. Teprve Montaguova-Chelmsfordova zpráva z roku 1918 oficiálně připustila, že „procesy probíhající v Britské Indii nemohou ponechat státy nedotčenými a časem nutně ovlivní i ty ideje a instituce, jež mají nejkonzervativnější a feudální charakter.“²²⁸ Jak jsme se již zmiňovali, byla na základě doporučení této zprávy v roce 1921 zřízena Komora knížat jako jejich konzultativní a koordinační orgán. Teprve Simonova komise pak ve své zprávě z roku 1930 navrhla užší propojení Britské Indie a knížecích států a založila na tom svůj federální model, jenž byl posléze vtělen do Zákona o správě Indie z roku 1935, který ovšem kladl až úzkostlivý důraz na dobrovolnost připojení knížat k anticipované federaci. Svou zdržovací taktikou si tehdy knížata v očích Indického národního kongresu silně pohoršila a lze spekulovat o tom, že konstruktivnější postup by alespoň některým knížatům býval mohl v nezávislé Indii dopomoci k podobnému postavení, jako dnes mají v Malajsii místní sultáni.²²⁹

Kongres se přitom ve své politice vůči knížecím státům z taktických důvodů i jiných důvodů dlouho držel zásady nevměšování do jejich vnitřních záležitostí. Ve státech se mezi-

²²⁸ *Report on Indian Constitutional Reforms*. His Majesty's Stationery Office, London 1918, s. 198.

²²⁹ Copland, Ian, *The Princes of India in the Endgame of Empire, 1917–1947*. Cambridge University Press, New Delhi 1999, s. 279.

tím od dvacátých let o různé reformní aktivity pokoušela sdružení, jež si obvykle dávala název „lidová konference“ (*prádža mandal*) a na Kongres nebyla formálně nijak napojená. V únoru 1938 ovšem Kongres na svém sjezdu v gudžarátské obci Haripura svůj postoj ke knížecím státům změnil: povolil svým členům, aby se zapojovali do politických hnutí v těchto státech, a začal v nich vytvářet své (zpravidla ilegální) pobočky. V únoru 1939 pak Néhrú, který tehdy v paňdžábské Ludhijáně předsedal „všeindické konferenci lidu států“ (*All-India States' Peoples' Conference*), na ní ve svém úvodním projevu zdůraznil, že nastal čas pro spojení zápasů v různých knížecích státech s „velkým bojem proti britskému imperialismu“,²³⁰ což o rok později v dodatku ke své autobiografii rozvedl následujícími slovy: „Je jasné, že těchto pět set padesát jednotlivých knížectví nemůže existovat samostatně jako politické nebo hospodářské jednotky. Nemohou zůstat jako feudální enklávy v demokratické Indii. Několik větších se snad stane demokratickými jednotkami ve federaci, ostatní musí být pohlceny úplně. Žádné menší reformy tento problém nevyřeší. Systém knížectví musí zmizet a také zmizí, jakmile se zbavíme britského imperialismu.“²³¹ V podstatě tak předestřel, co se posléze skutečně stalo, a jeho argumentaci vesměs převzala pozdější indická historiografie.²³² Někteří autoři ale nevidí situaci tak černobíle a kladou větší důraz na reformní politiku vládců některých států, například Tiruvidángúru nebo Maisúru, jakož i na ekonomické ukazatele, které se v některých případech v knížecích státech vyvíjely lépe než v sousedních provinciích Britské Indie.²³³

Dne 12. května 1946, čili ještě před oznámením „plánu kabinetní mise“ 16. května, předala delegace britského kabinetu kancléři Komory knížat vládní memorandum, jež bylo zveřejněno o deset dní později. Stálo v něm, že po odchodu Britů z Indie nezůstanou v zemi britské vojenské jednotky a že Britové přestanou být na subkontinentu „nejvyšší mocností“. Dnem poskytnutí nezávislosti Britské Indii proto „státům práva, plynoucí z jejich vztahu k britské koruně, zaniknou a práva, jichž se státy vzdaly ve prospěch nejvyšší mocnosti, se jim navrátí.“²³⁴ Přeloženo do srozumitelnějšího jazyka to znamenalo, že veškeré smlouvy a ujednání mezi Brity a knížecími státy přestanou platit, že se Velká Británie vzdá ve vztahu

²³⁰ Nehru, Jawaharlal, *The Unity of India: Collected Writings 1937–1940*. The John Day Company, New York 1942, s. 30.

²³¹ Néhrú, Džaváharlál, *Vlastní životopis*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1958, s. 522.

²³² Srov. např. Phadnis, Urmila, *Towards the Integration of Indian States, 1919–1947*. Asia Publishing House, Bombay 1968, s. 206–207.

²³³ Copland, Ian, *The Princes of India in the Endgame of Empire, 1917–1947*. Cambridge University Press, New Delhi 1999, s. 4–12.

²³⁴ Memorandum on States' Treaties and Paramountcy, 12 May 1946. In: Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay 1956, s. 476.

ke knížecím státům své suzerenity a že jí nikomu nepředá. Vzniklé prázdno mělo být zaplněno buď tak, že knížecí státy vstoupí „do federálního vztahu s nástupnickou vládou nebo vládami v Britské Indii“, nebo také tak, že se „s ní nebo s nimi“ dohodnou na „specifickém (*particular*) politickém uspořádání“.²³⁵

Po vyhlášení této doktríny „zániku nejvyšší moci“ (*lapse of paramountcy*) pak knížecím vyhlídkám na nezávislost, kterou kabinetní memorandum explicitně nevyučovalo, zasadil další ránu „Mountbattenův plán“ z 3. června 1947, z něhož vyplývalo, že Velká Británie při opuštění své „indické říše“ přizná mezinárodně politickou subjektivitu pouze Indii a Pákistánu. V červenci 1947 bylo v rámci prozatímní vlády zřízeno zvláštní ministerstvo pro knížecí státy, v jehož čele prvních několik týdnů stáli dva ministři: Vallabhbháí Patél za INC a Abdurrab Ništar (1899–1958) za Muslimskou ligu. Dosavadní „politický department“ byl tímto zrušen a místokrálov politiký poradce pro záležitosti knížecích států Conrad Corfield (1893–1980), který možnost nezávislosti pro některé z nich připouštěl,²³⁶ byl odsunut na vedlejší kolej. Z Patélova rozhodnutí se tehdy výkonným tajemníkem ministerstva stal dlouholetý úředník koloniální správy a znalec ústavního práva Vapal Pangunni Ménan (Menon; 1894–1966). K 15. srpnu 1947 potom knížata i díky aktivnímu přesvědčování ze strany místokrále Mountbattena podepsala, až na několik výjimek, akty o přistoupení (*Instrument of Accession*) k jednomu ze dvou připravovaných nástupnických dominií.

Prvořadý problém nyní pro Patéla a Ménana představovali vládci, kteří své definitivní rozhodnutí odkládali, a to především džúnágarhský *naváb*, haidarábáský *nizám* a kašmírský *mahárádža*. První dva byli muslimové, jejich poddaní převažně hinduisté. Oba jejich státy byly obklopeny indickým územím. Kašmír byl převážně muslimský, ale vládl mu hinduista.

Džúnágarh měl rozlohu 8643 kilometrů čtverečních, ležel na Káthijávárském poloostrově, avšak mohl počítat s námořním spojením s nedalekým pákistánským Sindhem. Jeho vláda proto 15. srpna 1947 oznámila, že se rozhodla pro připojení k Pákistánu. Indie v reakci na to soustředila u hranic státu vojenské jednotky, podpořila protestní akce na jeho území a 9. listopadu „převzala jeho správu“. Připojení Džúnágarhu k Indii pak v únoru 1948 svým téměř stoprocentním souhlasem stvrdilo místní referendum.

Haidarábád byl se svými více než 212 000 kilometry čtverečními a více než šestnáctimilionovým (z 85% hinduistickým) obyvatelstvem největším a zdaleka nejlidnatějším knížectvím. Měl vlastní mince, bankovky a poštovní známky. Jeho muslimský vládce proto vskutku

²³⁵ *Tamtéž*.

²³⁶ Srov. např. Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay 1956, s. 84.

mohl chovat naději, že se mu podaří stát nezávislým suverénem. Byl ale zvyklý vládnout jako autokrat spoléhající na britskou oporu, a po odchodu Britů ze subkontinentu se mu proto situace ve státě rychle začala vymykat z rukou. Nizámovi přívrženci, sdružení v organizaci *Ittiháde muslimín* (Svaz muslimů) a usilující o vytvoření teokratického státu, dali popud k vytváření ozbrojených komand tzv. *razákárů* (dobrovolníků), které terorizovaly hinduistické obyvatelstvo a posléze několikrát přepadly i tranzitní vlaky. V oblasti Telangána už v roce 1946 propuklo rolnické povstání manipulované komunisty. Indická vláda mezitím více než rok vyjednávala a vyčkávala, dne 13. září 1948 ale s poukazem na nutnost obnovení „zákona a pořádku“ zahájila „policejní akci“ a během několika dnů Haidarábád vojensky obsadila.²³⁷ Po dalším vyjednávání pak nizám svůj stát k Indii definitivně přičlenil k 26. lednu 1950, kdy vstoupila v platnost nová indická ústava.

Knížecí stát Džammú a Kašmír, alternativně nazývaný Kašmír a Džammú, měl zhruba stejnou rozlohu jako Haidarábád. Většinu jeho území ale pokrývaly vysoké hory, jeho severovýchodní hranice s Tibetem a Čínou nebyla přesně vymezena, na jihu a západě Kašmír sousedil s oblastmi, které v roce 1947 připadly jak Indii, tak především Pákistánu. Kašmírský maharádža Hari Sinh (1895–1961; vládcem 1925–1951) byl hinduista, tři čtvrtiny z jeho čtyř milionů jeho podaných ale tvořili hinduisté. Maharádža, stejně jako haidarábádský nizám, věřil, že se mu podaří získat plnou nezávislost, třebaže už dlouho před 15. srpnem vůbec neměl pod kontrolou severní části svého státu. Dne 22. října 1947 ale do Kašmíru vtrhly ozbrojené skupiny Paštúnů z kmenových oblastí v pákistánském severozápadním pohraničí, které pak prakticky bez odporu postupovaly směrem na kašmírské hlavní město Šrínagar. O dva dny později požádal maharádža indickou vládu o vojenskou pomoc a 26. října podepsal akt o přistoupení k Indii.²³⁸ Druhý den nato do Šrínagaru leteckou cestou dorazily první oddíly indické armády, přičemž tamní letiště se jim podařilo obsadit doslova na poslední chvíli. Tím fakticky začala nevyhlášená první indicko-pákistánská válka, do níž se vedle několika desítek tisíc Paštúnů a pákistánských „dobrovolníků“ záhy zapojily i regulérní jednotky pákistánské armády. Vzhledem k dalšímu komplikovanému vývoji má Kašmír, respektive ta jeho část, která je od první války s Pákistánem pod indickou kontrolou, dnes v indické federaci z právního hlediska asymetrické postavení, ošetřené článkem 370 indické ústavy, a je jediným indickým státem, který má svou vlastní ústavu (schválenou v roce 1956) i vlastní vlajku.

²³⁷ Oficiální stanovisko indické vlády viz *Government of India, White Paper on Hyderabad*. Manager, Government of India Press, New Delhi 1948.

²³⁸ Srov. Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay 1956, s. 381.

Podle vládní *Bílé knihy o indických státech* z roku 1948 bylo na subkontinentu na sklonku britské éry 584 „knížectví“.²³⁹ Podle údaje V. P. Ménana se z nich celkem 554 připojilo k Indii.²⁴⁰ Podpisem aktů o přistoupení (na základě příslušných ustanovení zákona z roku 1935) vládcí knížecích států postupovali indické vládě pravomoci spojené se zahraniční politikou, obranou, dopravou a spoji. V ostatních záležitostech měli teoreticky zůstat svéprávnými panovníky. V průběhu let 1947–1949 je ale Patél s Ménanem postupně přiměli k téměř úplnému vyklizení pozic. Kombinovali přitom slovní přesvědčování a nabídky budoucích výhod s nepokrytým nátlakem. První průlom se jim zdařil už v prosinci 1947, když přesvědčili státy a státečky Východní agencie aby se nechaly pohltit Urísou, v lednu 1948 se v Patélově a Ménanově režii káthijávárské státy sloučily v unii Sauráštra a obdobným způsobem v dalších měsících probíhala integrace knížecích států i v jiných částech země.

Nová indická ústava, která vstoupila v platnost 26. ledna 1950, definovala Indii, „to jest Bhárat“, jako „svaz států“. Ve svém původním znění rozeznávala čtyři typy členských států unie, a to státy kategorií A, B, C a D, které se lišily mírou autonomie a vnitřním uspořádáním. Ve skupině A bylo devět dřívějších provincií Britské Indie a v jejich čele stál guvernér. Z Paňdžábu pochopitelně zůstala jen jeho východní část, z indického dílu Bengálska se stalo Západní Bengálsko. Centrální provincie byly přejmenovány na Madhjabradéš, ze Spojených provincií se stal Uttarpradéš. Dalšími státy této skupiny byly Ásám, Bihár, Bombaj, Madrás a Urísa. Území těchto provincií bylo na mnoha místech rozšířeno o pohlcená knížectví. Do skupiny B byla zahrnuta bývalá knížectví Maisúr, Haidarábád a Džammú a Kašmír, a dále pak sedm konglomerátů vzniklých sloučením menších knížecích států: Madhjabhárát, Patijála a Unie východopaňdžábských států (PEPSU), Rádžasthán, Unie Tiruvidángúr a Kóčín, Sauráštra a Vindhjabradéš. Nejvyšším představitelem těchto států byl *rádžapramukh* (hlavní rádža), zpravidla bývalý vládce připojeného knížectví nebo rádža největšího knížectví vytvořeného konglomerátu. Ve skupině C byly bývalé provincie, jež měly v čele hlavního komisaře (Adžmér, Dillí, Kodagu), a některá menší knížectví nebo jejich skupiny (Bhópál, Biláspur, Himáčalpradéš, Kačch, Manípur a Tripura), jež byla přímo podřízena ústřední vládě. Do skupiny D patřily Andamany a Nikobary. Někdejší existenci stovek knížecích států tak k 26. lednu 1950 připomínalo pouhých čtrnáct územně politických útvarů, zařazených mezi státy kategorie B a C. Vzhledem k dlouho odkládané revizi vnitřních indických hranic podle jazykového principu nemohlo být toto uspořádání jiné než dočasné.

²³⁹ *Government of India, White Paper on Indian States*. Government of India Press, New Delhi 1948, s. 31–43.

²⁴⁰ Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay 1956, s. 472.

9. OTÁZKA JAZYKOVÝCH STÁTŮ

V průběhu devatenáctého století se zrodila nebo se rozvinula moderní bengálská, hindská maráthská, tamilská a další novindická moderní literatura, v regionálních indických jazycích začaly vycházet noviny a časopisy a probíhala nová kodifikace těchto jazyků. Tyto jazyky se tak stávaly komunikačním prostředkem napříč územími i sociálními vrstvami, v nichž dříve v tomto ohledu existovalo jen kontinuum lokálních dialektů a kde obvykle neexistoval žádný mezičlánek mezi lokálním dialektem na straně jedné a jazyky, které pro své potřeby používaly obchodní, úřední a nábožensky vzdělané vrstvy (arabština, perština, sanskrt, „vysoká“ bengálština či tamilština a podobně), na straně druhé. Vzhledem ke svému komunikačnímu významu se moderní novindické jazyky nejpozději v druhé polovině devatenáctého století staly důležitým znakem sdílené kulturní identity jejich mluvčích, což obzvláště platilo pro moderně vzdělané, případně moderním vzděláním ovlivněné vrstvy, které byly sice málo početné, avšak o to více politicky aktivní.

Ve světle střeoevropské zkušenosti se může jevit jako paradox, že právě tyto vrstvy se tehdy staly hlavními nositeli rodícího se panindického nacionalismu, že tedy nedaly plný průchod své jazykové identitě. Vysvětlení je vcelku prosté: měly společného partnera či protivníka, jímž byli Britové a vůči němuž se společně vymezovali. V tomto ohledu proto nemůže být pochyb o tom, že nejen Indové, ale i Britové byli strůjci indického nacionalismu, jehož „nacionálním“ jazykem se stala angličtina. Vzhledem k daným okolnostem pak indický nacionalismus, alespoň v jeho kongresovém pojetí, neměl být a *většinou* ani nebyl stavěn do protikladu k rozličným regionálním, jazykovým a etnickým identitám, s nimiž se tu dodnes ve *většině* případů spíše doplňuje, než aby se s nimi konfrontoval.

Všeindická identita na straně jedné a jazykové či regionální identity na straně druhé, nebo, jinými slovy, nacionalismus a subnacionalismus, se tudíž v Indii formovaly souběžně. Už počátkem dvacátého století se přitom sílící vědomí jazykového regionu začalo promítat do požadavků, aby se hranice provincií Britské Indie přizpůsobily jazykovým izoglosám. Hnutí proti rozdělení Bengálska v roce 1905 pak demonstrovalo, byť v obráceném sledu, sílu jazykově definované identity a názorně ukázalo, že organizovaná kampaň může být účinným politickým nástrojem i v tehdejších podmínkách Britské Indie. Pokud se jednalo o „lingvistické“ požadavky, jako první se iniciativy chopili Telugové, kteří byli také v této věci po několik desetiletí nejaktivnější. Jak jsme se už zmiňovali, v roce 1913 vzniklo sdružení Ándhra mahásabha (Společnost Ándhry), které posléze začalo požadovat odtržení telugsky mluvících oblastí od Madráské prezidencie. Obdobný postup záhy zvolili i Urijci a později i Kannadci a

Malajálamci, a to přesto, že dvě poslední etnika měla svá kulturní centra v knížecích státech: v Maisúru a v Tiruvidángúru (Travankoru) a Kóćínu. Oproti tomu Tamilové jakožto nejvlivnější madráské etnikum „svoji“ provincii v podstatě měli a k odtržení netamilských oblastí od této provincie se stavěli chladně. Až do poloviny šedesátých let dvacátého století pak měli spíše pandrávidské ambice, které v koloniálním období v sobě neslo již zmiňované nebráhmanské hnutí.

Situace v Bombajské prezidencii byla poněkud odlišná, jelikož o její rozdělení na jazykovém základě dlouho nejevili zájem ani Maráthové ani Gudžarátci. Bylo to ve značné míře způsobeno tím, že Maráthové si udržovali a vlastně i dnes si udržují silné povědomí o historických oblastech Vidarbhy, Maráthvády a Béráru, a že jim proto nějakou dobu trvalo, než si osvojili myšlenku velké Maharáštry. V případě Gudžarátců pak větší popularitě myšlenky gudžarátského jazykového státu dlouho bránila skutečnost, že přibližně na dvou třetinách dnešního Gudžarátu se rozkládala knížectví a že gudžarátští *banijové* (obchodnická kasta, z níž mimo jiné pocházel i Mahátma Gándhí) usazení v bombajské aglomeraci a Ahmádábádu měli celoindické obchodní zájmy. Nicméně už ve třicátých letech přišly některé gudžarátské spolky s nápadem vytvořit Mahágudžarát (Velký Gudžarát), který by, jak jinak, zahrnoval i město Bombaj. Poměry v Paňdžábské provincii byly nábožensky i jazykově velice spletité, a její parcelace proto před rozdělením Britské Indie prakticky nepřicházela v úvahu. V hindském (či hindustánském) jazykovém areálu otázka jazykových provincií, pokud si odmyslíme požadavek oddělení Biháru od Bengálska, jemuž Britové vyhověli v roce 1912, zajímala jen málokoho, což bylo do značné míry způsobeno nevyhraněností tamních jazykových identit.

V rámci struktur koloniální vlády se patrně jako první Ind pokusil vznést požadavek překreslení vnitřních indických hranic podle jazykového principu B. N. Sarma, zástupce z Ándhry, který v únoru 1918 v ústřední zákonodárné radě předložil návrh příslušné rezoluce. Neuspěl.²⁴¹ Časem přišly další pokusy tohoto typu a například v roce 1927 madráská zákonodárná rada schválila rezoluci, jež indického místokrále vyzvala k vytvoření separátní provincie pod názvem Ándhra.²⁴² Britský postoj k takovým snahám byl konzervativní, polovičatý a neuspěchaný. Simonova komise ve své zprávě z roku 1930 například konstatovala, že hranice existujících provincií „někdy rozdělují ty, kteří by za jiných okolností mohli být přirozeněji

²⁴¹ Roy, Naresh Chandra, *Federalism and Linguistic States*. K. L. Mukhopadhyaya, Calcutta 1962, s. 164.

²⁴² *Proceedings of the Third Madras Legislative Council, First Session*. Vol. XXV (March 1927), s. 62–87. Citováno podle Windmiller, Marshall, *Linguistic Regionalism in India*. *Pacific Affairs*, vol. 27, no. 4 (December 1954), s. 296.

sjednocení“, a přiznala tak nárokům na změnu hranic provincií Britské Indie jistou oprávněnost, na druhou stranu ale varovala před „velmi velkými obtížemi stojícími v cestě takovému přerozdělení“. ²⁴³ V roce 1936 nicméně Britové na základě ustanovení Zákona o správě Indie z roku 1935 od Bombaje oddělili Sindh a rozdělili provincii Bihár a Urísa.

Požadavky na změnu vnitřních indických hranic byly pochopitelně v té či oné podobě ventilovány i na půdě Indického národního kongresu, s nímž ostatně organizace typu Ándhra mahásabhy zpravidla spolupracovaly. Již v letech 1905 až 1920 se kongresoví představitelé (a to např. i Tilak) nejednou vyslovili pro lingvistickou reorganizaci provincií, už v roce 1908 si Kongres pro vnitřní organizační účely zřídil okruh (*circle*), respektive *pradéš* v Biháru, v roce 1917 pak v Ándhře a o rok později v Sindhu. Po svém nágpurském sjezdu v roce 1920 si pak Kongres vytvořil soustavu jedenadvaceti virtuálních kongresových provincií (oproti tehdejšímu devíti administrativním), při jejichž utváření byl v nejednom případě uplatněn jazykový princip. Tyto kvaziprovinční útvary se přitom do značné míry teritoriálně kryly s dnešními velkými svazovými státy Indické republiky: nejvýraznější odchylku představovaly tři maráthské pradéše, samostatný dvojjazyčný pradéš pro město Bombaj a pochopitelně pak pradéše na území dnešního Pákistánu.

Postoj Indického národního kongresu k myšlence jazykových provincií přesto za koloniálního období, a zejména ve dvacátých a třicátých letech, nebyl zcela jednoznačný, a to nejméně ze tří důvodů: prvním byla jeho celková nedůvěra k Britům, druhým bylo přetahování s Muslimskou ligou a třetím důvodem bylo taktizování ve vztahu ke knížecím státům. Za jakýmkoli změnami britské politiky v otázce provincií Kongres vždy hledal postranní úmysly. Dokonce i decentralizační opatření druhé poloviny devatenáctého století vnímali někteří kongresoví předáci jako rozbíječská a ohrožující jednotu indického nacionalismu. ²⁴⁴ Obdobně tomu bylo i ve vztahu k Muslimské lize: obě strany neustále zvažovaly, co by vytvoření té či oné nové provincie znamenalo z komunitního hlediska, jinými slovy, zda by ta či ona strana nezískala nějakou výhodu z toho, že by vznikl nový administrativní celek s muslimskou, nebo naopak s hinduistickou většinou. Ustavení Sindhu jako separátní muslimské provincie v roce 1936 bylo proto v některých kongresových kruzích vnímáno jako úspěch Muslimské ligy a britský podraz. A nakonec tu byly ohledy vůči velkým knížecím státům, vůči nimž se Kongres až do roku 1938 choval zdrženlivě, které nebyly vždy jazykově stejnorodé a bez nichž by

²⁴³ *Report of the Indian Statutory Commission*. His Majesty's Stationery Office, London 1930, Volume II, s. 24.

²⁴⁴ Srov. např. Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967, s. 40–41.

jazyková reorganizace provincií v některých případech nedávala valného smyslu. Postupně ale všechny uvedené důvody přestávaly být aktuální, a proto v letech 1937–1939, kdy Kongres stál v čele většiny provinčních vlád, schválily místní zákonodárné sbory několik rezolucí, které překreslení vnitřních indických hranic podle jazykového principu jednoznačně požadovaly.²⁴⁵

Po vypuknutí druhé světové války se v centru pozornosti ocitly úplně jiné záležitosti, a otázka jazykových provincií se proto v Indii znovu dostala na pořad dne až v polovině čtyřicátých let. Kongres si dal jazykovou reorganizaci vnitřních indických hranic do svého manifestu před volbami na přelomu let 1945 a 1946, a už z tohoto důvodu se sotva mohl vyhnout jejímu projednávání na půdě Ústavodárného shromáždění. V červenci 1948 byla proto tímto shromážděním zřízena Komise pro jazykové provincie (*Linguistic Provinces Commission*), které předsedal penzionovaný soudce iláhábádského vrchního soudu Šjám Krišna Dár, a která je proto zkráceně nazývána Dárovou komisí. Podle mandátu, který dostala, měla posoudit návrhy na zřízení čtyř jazykových provincií: Ándhry, Karnátaky, Kéraly a Maháráštry. Svou závěrečnou zprávu tato komise předložila v prosinci téhož roku.

Komise v ní uznala, že myšlenka jazykových států má velkou podporu veřejnosti a že se k ní Kongres v minulosti nejednou přihlásil. Přesto ale prohlásila: „Vzhledem k hrozbám, které nyní obklopují naši zemi, je Kongres za nynějších podmínek zproštěn všech minulých závazků a má právo a je jeho povinností dospět k novému rozhodnutí v této věci ve světle stávajících okolností.“²⁴⁶ Komise proto přihlížela k nestabilní situaci v zemi a k tomu, že ještě nebyla ukončena integrace knížecích států. Připouštěla sice v této souvislosti, že k vytvoření nových jazykových provincií, respektive států může dojít někdy v budoucnu, v řadě bodů své zprávy ale účelnost a správnost překreslení vnitřních hranic na jazykovém základě zpochybnila. Argumentovala zejména tím, že existující provincie se sice utvářely, jak se to Britům právě hodilo, avšak že nyní představují fungující entity, které není správné rozbíjet, a to tím spíše, že se v nich Indové hovořící různými jazyky naučili žít pod jednou střechou, což může být Indii jako celku jedině ku prospěchu. Vytváření nových hranic podle jazykového principu mohlo podle názoru Dárové komise vyvolat konflikty mezi sousedními etniky, a problém jazykových menšin by se přitom stejně nevyřešil, protože žádná jazykově zcela homogenní území v Indii neexistují. A konečně dominantní etnika by se v nových jazykových provinciích

²⁴⁵ Srov. Windmiller, Marshall, *Linguistic Regionalism in India. Pacific Affairs*, vol. 27, no. 4 (December 1954), s. 298.

²⁴⁶ *Report of the Linguistic Provinces Commission (Constituent Assembly of India)*. The Manager, Government of India Press, New Delhi 1948, s. 32.

mohla začít Indii odcizovat, což by dříve nebo později ohrozilo její jednotu. Své obavy komise vyjádřila následujícími slovy: „... pokud v nějaké jazykové provincii začne většinová jazyková skupina považovat území celé provincie výlučně za své, potom zanedlouho nastane doba, kdy začne menšinu žijící v této provincii a lidi žijící mimo ni považovat za cizince. Jakmile situace dospěje do tohoto stádia, bude jen otázkou času, než se tento podnárod [*subnation*] začne považovat za plnohodnotný národ [*full nation*].“²⁴⁷ Vzhledem ke svým výhradám doporučila Dárova komise přistupovat k vytváření případných budoucích jazykových provincií až po velmi důkladné přípravě, po přihlédnutí k postojům jazykových menšin a po zvážení nejrůznějších, v neposlední řadě i ekonomických hledisek. Pro danou chvíli Dárova komise všechny posuzované návrhy zamítla s tím, že „vytvoření provincií výlučně nebo i jen hlavně z lingvistických důvodů není v širším zájmu indického národa“.²⁴⁸

Její zpráva vyvolala bouři nevole i v řadách Indického národního kongresu. Ještě v prosinci 1948, záhy po zveřejnění zprávy Dárovy komise, proto Kongres na svém výročním sjezdu v Džajpuru ustavil svůj vlastní Výbor pro lingvistické provincie (*Linguistic Provinces Committee*), který měl ve světle aktuálních problémů země posoudit možnosti dalšího postupu strany v dané otázce. Tento výbor, známý podle anglických iniciálek jmen jeho členů – Džaváharlál Néhrú, Vallabhái Patél, Pattábhí Sítarámajja – jako „J. V. P. Committee“, se ve své zprávě předložené 1. dubna 1949 v podstatě přiklonil k závěrům Dárovy komise, byť k tomu zvolil opatrnější formulace. Členové výboru vyslovili názor, že nenastal „vhodný čas pro vytvoření nových provincií“. Jejich vznik by „nepochybně zpomalil proces konsolidace našich úspěchů“, poskytl by prostor „rozvratným a rozkladným silám“ a byl by vážnou překážkou „progresivnímu řešení našich ekonomických a politických potíží“.²⁴⁹ Navzdory tomuto postoji ale výbor připustil, že případnému „naléhavému a naprostému“ tlaku veřejnosti se členové vedení Kongresu budou „jako demokraté“ muset podřídit.²⁵⁰ Jazykový princip výbor doporučil v budoucnu aplikovat jen v přesně definovaných oblastech, o nichž by panovala všeobecná shoda. Začít doporučil v Ándhře, časový horizont tohoto začátku ale nespécifikoval.

Z doporučení výboru je patrné, že se vedení Kongresu včetně Néhrúa snažilo vytváření nových států co nejvíce odložit a snad mu i zcela zabránit. Avšak poté, co Potti Šrírámulu (1901–1952), zasloužilý kongresový funkcionář z Ándhry a spolupracovník Gándhího, podstoupil v Madrásu protestní hladovku až k smrti a 16. prosince 1952 zemřel, a po následných

²⁴⁷ *Tamtéž*, s. 28.

²⁴⁸ *Tamtéž*, s. 34.

²⁴⁹ *Report of the Linguistic Provinces Committee*. AICC, New Delhi 1949, s. 9–10.

²⁵⁰ *Tamtéž*, s. 15.

nepokojích, učinila Néhrúova ústřední vláda první ústupek a umožnila schválení zákona o vytvoření státu Ándhra s hlavním městem Karnúlu (Kurnool), který vznikl k 1. říjnu 1953 a který ještě nezahrnoval telugské oblasti Haidarábádu.²⁵¹

Po tomto průlomů bylo už sotva možné dlouhodobě zamítat „lingvistické“ požadavky v jiných částech země. Již koncem roku 1953 byla proto ustavena další komise, tentokrát komise vládní, které byl dán název Komise pro reorganizaci států (*States Reorganization Commission*) a která dostala za úkol otázku jazykových států opětovně důkladně prozkoumat. Komisi předsedal tehdejší guvernér Urísy Sajjid Fazl Alí (1886–1959), jejími členy byli Hridaj Náth Kunzrú (1887–1978) a Kévalam Mádhava Panikkár (1895–1963). Svou zprávu tato komise předložila v říjnu 1955.

Uznala v ní „jazykovou stejnorodost za důležitý faktor směrodatný pro správní efektivitu“²⁵² a navrhla vskutku důkladnou revizi vnitřních hranic, kterou pak indický parlament v srpnu 1956 zákonem o reorganizaci států (*States Reorganization Act, 1956*) až na výjimky schválil: na rozdíl od projektu komise nebyla zachována telugská část Haidarábádu jako zvláštní stát a nevznikl maráthský stát Vidarbha.²⁵³ Z politické mapy Indie zmizely – s výjimkou Kašmíru, Tripury a Manípuru – kontury někdejších knížectví a jejich konglomerátů. Zároveň bylo zrušeno rozdělení států Indické unie do kategorií A, B, C a D a nahrazeno dělením na svazové státy (*Union States*), kterých tehdy bylo čtrnáct, a svazová teritoria (*Union Territories*). Ještě téhož roku pak další zákon schválil úpravu hranic mezi Západním Bengálskem a Bihárem, která Bengálsku přiřkla pás území u východopákistánských hranic a propojila do té doby oddělenou oblast kolem Dárdžilingu s ostatními částmi svazového státu. Politická mapa jižní Indie dostala v důsledku těchto změn dnešní podobu, Rádžasthán nabyl dnešních hranic, Madhjapradéš nabyl hranic platných až do roku 2000, pozměněný stát Bombaj zahrnoval prakticky všechny většinově maráthské a gudžarátské oblasti.

Zákon o reorganizaci států z roku 1956 představuje pro indický federalismus zásadní předěl. Jeho přijetím byla v Indii potvrzena platnost jazykového principu pro stanovení nových vnitřních hranic a ve všech základních rysech dotvořeno federativní uspořádání země, které se od té doby z institucionálního hlediska už v ničem podstatném nezměnilo. Indie se stala plnohodnotnou „etnofederací“ či „etnofederálním státem“. Ustavil se tak funkční rámec a vznikl základ, na němž Indie staví dodnes.

²⁵¹ Podrobně k tomuto vývoji viz Rao, K. V. Narayana, *The Emergence of Andhra Pradesh*. Popular Prakashan, Bombay 1973, s. 235–264.

²⁵² *Government of India, Home Department, Report of the States Reorganization Commission*. Government of India Press, New Delhi 1955, s. 26–27.

²⁵³ Srov. *tamtéž*, s. 256–259.

10. PADESÁT LET POTÉ

Rozdělení britské kolonie v roce 1947 nemohlo Indii, respektive její obyvatelstvo, z demografického hlediska přeměnit v „hinduistický národ“. Vznikem Pákistánu byly sice od jejího území odříznuty oblasti s muslimskou většinou (s výjimkou části Kašmíru), avšak i poté tvořil podíl muslimů v indické populaci něco přes deset procent. V průběhu následujících desetiletí navíc tento podíl znovu pomalu narůstal a podle posledního sčítání obyvatelstva v roce 2001 činil 13,4 procenta.²⁵⁴ Na celkové náboženské rozmanitosti Indie (hinduisté tvoří přes 80 procent populace, následují muslimové, křesťané, sikhové, buddhisté, džinisté, animisté a židé) se tudíž po vzniku Pákistánu v zásadě nic nezměnilo.

Indický národní kongres zemi vládl nepřetržitě v průběhu prvních třiceti let nezávislosti až do roku 1977. Později byl u moci v letech 1980–1989 a 1991–1996 a od roku 2004 opět stojí v čele dillíské vládní koalice. Už proto, že v koloniálním období odmítal „teorii dvou národů“, nemohl pro nezávislou Indii přijmout myšlenku „národa“ hinduistického. Držel se proto i nadále své původní občanské koncepce indického národa, pro niž vnitřní náboženské dělení nemělo rozhodující význam. Indický národní stát či „národ-stát“ (*nation-state*) proto budoval jako stát sekulární. Toto pojetí národa a státu se v Indii nadlouho stalo jakousi oficiální ideologií. Indická varianta sekularismu nicméně na rozdíl od jeho západního pojetí nevedla k jasnému oddělení státu a náboženství. Vzhledem k velké náboženské pluralitě v zemi se podle ní má indický stát povznést nad náboženské rozdíly (byť to někteří jeho činitelé činí spíš jen deklarativně) a udržovat od všech náboženství stejný odstup (*equidistance*). Z podstaty věci přitom někdy do náboženských záležitostí zasahovat musí, měl by tak ale činit jako neutrální arbitr.

Politické strany, které se hlásily nebo hlásí k doktríně *hindutvy* (hinduistického nacionalismu) – čili zejména *Bhárátj džansangh* a jeho současný avatár *Bhárátj džanta párti* (BJP)²⁵⁵ – kongresovou politiku v náboženských záležitostech označovaly a dosud označují za „pseudosekularismus“ či „minoritismus“ (*minorityism*), nadržování a nadbívání „menšinám“, čili muslimům a křesťanům, na úkor hinduistické většiny a příslušníků dalších autochtonních

²⁵⁴ *Census of India, 2001. Statement 1a: Proportion and growth rate of population by religious communities, India, 1961–2001*, s. xxviii. Viz též online na http://www.censusindia.gov.in/Census_Data_2001/India_at_Glance/religion.aspx (20.2.2010).

²⁵⁵ *Bhárátj džansangh* (*Bharatiya Janasangh*; Indický lidový svaz) byl založen v roce 1952 a nahradil tehdy *Hindú mahásabhu*, která vzhledem k účasti svých členů na zavraždění Mahátmy Gándhího v roce 1948 skončila v politickém ústraní. V roce 1977 vstoupil do strany *Džanta* (*Janata Party*; Lidová strana), která pak zemi necelé tři roky vládla. V roce 1980 byla jako jeho nástupkyně založena *Bhárátj džanta párti* (*Bharatiya Janata Party*; Indická lidová strana).

náboženství. Podle současných umírněných stoupců ideologie hindutvy by muslimové a křesťané měli v dnešní Indii usilovat o svou kulturní i politickou asimilaci. Podle jednoho z kritických shrnutí tohoto postoje by měli „akceptovat ústřední význam hinduismu pro indickou civilizaci, uznat klíčové hinduistické postavy jako Rámu za civilizační hrdiny a nepovažovat je jen za postavy náboženské..., nenárokovat zvláštní výsady jako zachování náboženského osobního [tj. rodinného, dědického apod.] práva a nepožadovat zvláštní státní dotace pro své vzdělávací instituce“.²⁵⁶ Takové názory jsou vůči muslimům ještě relativně vstřícné, opravdoví hinduističtí extremisté pro ně mají uchystáno řešení mnohem radikálnější, a to buď „rekonverzi“ na hinduismus nebo vyhnání ze země, pokud možno do Pákistánu. Pro prosazování takových názorů ale hinduističtí nacionalisté dosud v Indii měli jen omezený prostor. A tak i BJP, přestože v letech 1998–2004 stála v čele dillíských koaličních vlád, nemohla vzhledem k celkovému rozložení politických sil na podstatě indického sekularismu mnoho změnit.

Z hlediska zachování územní integrity Indie přitom jak sekulární, tak i hinduistický nacionalismus plní v podstatě stejné funkce. I koncepce hindutvy totiž reálně nebo alespoň latentně představuje stmelující prvek pro více než čtyři pětiny indické populace, a když si odmyslíme kašmírské údolí a křesťanské státečky severovýchodního pohraničí, kde jsou hinduisté v menšině, tak žádné územně odstředivé tendence nevyvolává a sama o sobě ani vyvolávat nemůže. Za stávajících demografický poměru mohou teritoriální jednotu Indie zvnitřku ohrozit jen ideologie postavené na regionálním základě, a proto také jazyková reorganizace států v roce 1956 dlouho vyvolávala velké obavy z možných důsledků. Americký badatel Selig Harrison například v roce 1960 vyslovil ve své dosud často citované knize varovnou prognózu: „Na rozdíl od Indie před tisíci lety, jejíž nejednota spočívala v nahodilé změti politických jurisdikcí, hrozí dnes Indii nejednota vyvolaná spory mezi promyšleně vytvořenými regiony.“²⁵⁷ O dva roky později pak tutéž myšlenku mnohem méně sofistikovanými slovy vyjádřil indický badatel Nareš Čandra Ráj: „Lingvismus je na pochodu. Je to lev na výpravě za kořistí. Musí být zabit, nebo zabije indický národ.“²⁵⁸

Tyto obavy se nepotvrdily, přestože překreslování politické mapy podle lingvistického principu v Indii pokračovalo i po roce 1956. V roce 1960 byl v souladu s tímto principem roz-

²⁵⁶ Varshney, Ashutosh, *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. Oxford University Press, New Delhi 2002, s. 66.

²⁵⁷ Harrison, Selig S, *India: The Most Dangerous Decades*. Princeton University Press, Princeton 1960, s. 54.

²⁵⁸ Roy, Naresh Chandra, *Federalism and Linguistic States*. K. L. Mukhopadhyaya, Calcutta 1962, s. 275.

dělen stát Bombaj na Maharáštru a Gudžarát, v roce 1966 byla od Paňdžábu oddělena hindská Harijána a některé původně paňdžábské distrikty byly připojeny k Himáčalpradéši. Tím byla ovšem ve věci vnitřních indických hranic možnost uplatnění čistě jazykového principu prakticky vyčerpána a při parcelaci indického severovýchodu, kde se jazykové izoglosy na mnoha místech zcela vytrácejí, byl na přelomu šedesátých a sedmdesátých let již uplatněn princip obecněji etnický – při „vivisekci“ území, které původně přímo či nepřímo administrativně spadalo pod Ásám, byly od ásámského jádra státu postupně odděleny čtyři horské „kmenové státy“: Arunáčalpradéš, Nágaland, Mizóram a Méghálaj.

Zatím poslední vlna územních „reorganizací“ proběhla v roce 2000, po níž počet subjektů indické federace dosáhl nynějších dvaceti osmi svazových států a sedmi svazových teritorií. Byl při ní uplatněn princip, který lze označit za „subregionální“ či „historicko-kulturní“. Vznikly tehdy tři státy. Jejich území spadá do široce pojatého hindského jazykového areálu, vyznačují se ale vlastní historickou tradicí, sahající daleko do předkoloniálního období, nebo kulturními specifiky: z jižního Biháru byl (15. listopadu 2000) vyčleněn stát Džhárkhand, oddělením jihovýchodního Madhjapradéše vznikl (1. listopadu) stát Čhattísgarh a z himálajské a podhimalajské oblasti Uttarpradéše vznikl (9. listopadu) stát Uttaráňčal.²⁵⁹ Vytvoření těchto států povzbudilo další „subregionální“ kandidáty, kteří jsou zatím na čekací listině: spadají mezi ně například požadavky na odtržení Vidarbhy od Maharáštry, Kodagu od Karnátaky, a zejména Telangány od Ándhrapradéše, což je projekt, který po bouřlivé agitaci v druhé polovině roku 2009 patrně brzy dojde svého naplnění.

Přes všechny tyto úpravy najdeme v dnešní Indii dosud i jejich odpůrce. Ojedinelý není ani názor, že výsledná politicko-teritoriální struktura Indické republiky je nesmyslná – na jedné straně zahrnuje malinké státečky severovýchodu a na druhé straně do ní spadají gigantické státy typu Uttarpradéše a Madhjapradéše, jejichž správa s sebou nese nemalé obtíže. Podle takových názorů se proto reforma územně politického členění Indické republiky měla opírat především o kritéria čistě administrativní a ekonomická. Tento postoj je ale zcela ahistorický. Ignoruje totiž skutečnost, že vytvoření jazykových států si vynutila regionální etnická hnutí a že tedy centrální plánovači jednali pod nátlakem, a nikoli ve svobodném tvůrčím rozmaru. Vzhledem k dosavadním indickým zkušenostem lze jazykové státy považovat za výtvo-ry vcelku racionální, a to v neposlední řadě právě z hlediska jazyka jejich administrativy.

²⁵⁹ Podrobněji viz např. Mawdsley, Emma, *Redrawing the Body Politic: Federalism, Regionalism and the Creation of New States in India*. In: Wyatt, Andrew – Zavos, John (eds.), *Decentring the Indian Nation*. Frank Cass, London and Portland 2003, s. 34–54.

Problém obtížné říditelnosti velkých států pak lze řešit jejich decentralizací, o níž se ostatně v Indii už dlouho mluví, ale málo se pro ni dělá, nebo i jejich rozdělením. V případě Uttarpradéše, který má dnes i po oddělení Uttaranchalu asi 190 milionů obyvatel, to ostatně už v roce 1955 navrhoval člen Komise pro reorganizaci států K. M. Pannikár, který ve své připomínce k závěrečné zprávě komise trval na potřebě konstituovat na jeho západní části stát Ágra.²⁶⁰ A koneckonců i „subregionální“ požadavky se ubírají právě tímto směrem.

Jako velice významný fakt se pak jeví skutečnost, že reforma vnitřních indických hranic nevedla k jazykovým válkám, a že se tudíž ani v tomto ohledu nepotvrdily Dárový komise. Vytváření nových mezistátních hranic bylo sice provázeno nemalými spory, avšak nyní jsou tyto hranice všemi zúčastněnými stranami vcelku akceptovány a snad jediným významnějším pohraničním územím, kvůli kterému se periodicky rozhořívají vášně, je oblast Bělgaonu (anglicky Belgaum) na severu Karnátaky, na níž si činí nárok některé politické síly v Maharáštre. Je přitom příznačné, že v oblastech se separatistickými tendencemi, čili především v severovýchodní Indii a Kašmíru, je otázka jazyka zpravidla věcí podružnou.

V celoindickém měřítku je ovšem jazyková otázka, respektive otázka úředního a školského jazyka či jazyků, věcí velmi důležitou. Vedly se o ní diskuze už v koloniálním období, které pak na půdě Ústavodárného shromáždění vyústily v bouřlivé debaty. Část členů Kongresu (včetně Néhrúa²⁶¹) navrhovala, aby se úředním nebo i „národním“ jazykem stala hindustánština psaná jak dévanágarským, tak i arabským písmem. Tento statut by pak návazně získala jak spisovná hindština, tak i spisovná urdština, jelikož oba tyto jazyky lze považovat za dvě různé formy jazyka jednoho. V Ústavodárném shromáždění se ale prosadili zastánci hindštiny psané písmem dévanágarí. Hindština se stala celoindickým „úředním“ (nikoli tedy „národním“) jazykem. Druhým úředním jazykem zůstala angličtina, která měla v roce 1965 tohoto statutu pozbýt. Vzhledem k odporu především jihoindických států se tak ale nestalo, a statut angličtiny jako druhého úředního jazyka byl v šedesátých letech potvrzen speciálními zákony. Pro úřední styk v nehindských státech byla tehdy přijata „trojjazyčná formule“: hindština, angličtina plus regionální jazyk. Skoro všechny regionální úřední jazyky (a navíc i některé další, jako sanskrt a sindhština) jsou vyjmenovány v osmé příloze (*schedule*) ústavy na seznamu, který dnes čítá dvaadvacet položek.

Za Néhrúovy éry, čili v letech 1947–1964, byla Indie často označována za politický

²⁶⁰ *Government of India, Home Department, Report of the States Reorganization Commission.* Government of India Press, New Delhi 1955, s. 251–252.

²⁶¹ Srov. např. Nehru, Jawaharlal, *The Unity of India: Collected Writings 1937–1940.* The John Day Company, New York 1942, s. 256, 259.

system s jednou dominantní stranou. Federální charakter země byl podle tohoto schématu zajišťován „vnitřním federalismem“ Indického národního kongresu. V prvních všeobecných volbách, které se konaly na přelomu let 1951 a 1952, Kongres zvítězil v centru i ve všech státech (v Kašmíru se tehdy volby nekonaly), a následně tudíž vedl i všechny regionální vlády, což mu nepochybně usnadnilo přijmout Zákon o reorganizaci států z roku 1956. V druhých všeobecných volbách, konaných v únoru až červnu 1957, se situace téměř beze zbytku opakovala. Jedinou výjimku tehdy představovala jihoindická Kérala, kde ve státních volbách zvítězila Komunistická strana Indie a kde pod jejím vedením vznikla (v roce 1959 prezidentským dekretem rozpuštěná) nekongresová koaliční vláda. V druhé polovině šedesátých let minulého století se ale dominantní postavení Kongresu začalo otřásat. Po čtvrtých všeobecných volbách, které proběhly v roce 1967, sice nadále zůstal nejsilnější stranou, v několika velkých svazových státech ale ztratil většinu.

Ve stejné době se Indický národní kongres pod autoritářským vedením Néhrúovy dcery Indiry Gándhiové (1917–1984), která se v roce 1966 stala indickou ministerskou předsedkyní, začal více centralizovat. Nová situace se promítla do zvýšeného napětí mezi centrem a státy, což se ve státech projevilo výrazně častějším vyhlášením „prezidentského režimu“ podle ústavního článku 356. Kongres tohoto nouzového a z hlediska svazových států patrně nejrůšivějšího ustanovení indické ústavy využil, či spíše zneužil ve státech, v nichž prohrál volby, aby se v nich mohl pokusit získat moc ve volbách nových. A tak zatímco v předchozích sedmnácti letech, od roku 1950 do roku 1967, byl prezidentský režim vyhlášen pouze v devíti případech, potom během dalších čtyř let, od roku 1967 do roku 1971, byl zaveden celkem jedenáctkrát.²⁶² Za výjimečného stavu, který vyhlásila Indira Gándhiová a který platil v letech 1975–1977, byla celá Indie dočasně převedena do unitárního režimu. V roce 1977 se po volbách k moci dostala narychlo poskládaná opoziční strana *Džanta* (Janata Party, Lidová strana). Záhy poté, co sestavila ústřední vládu, použila ústavního článku 356 k sesazení kongresových vlád v devíti svazových státech, což jí Kongres rovnou měrou oplatil po svém návratu k moci v roce 1980.

Osmdesátá léta byla v Indii poznamenána paňdžábskou krizí a postupným zhoršováním situace ve svazovém státě Džammú a Kašmír. V obou případech lze vznik těchto problémů v nemalé míře připsat na vrub Gándhiové, která se svou krátkozrakou a konfrontační politikou snažil oslabit místní vládní strany podporou opozičních nezřídka extremistický stran a

²⁶² Marvah, Ved, Use and Abuse of Emergency Powers: The Indian Experience. In: Arora, Balveer – Verney, Douglas V. (eds.), *Multiple Identities in a Single State: Indian Federalism in Comparative Perspective*. Konark Publishers, Delhi 1995, s. 145–146.

skupin: pokoušela se tak sikhy a Kašmířany rozdělit, aby jim mohla vládnout. Rozumnější politikou se patrně těmto krizím dalo do značné míry předejít.²⁶³

Do poloviny devadesátých let se indický politický systém definitivně odklonil od dominantního postavení jedné strany a plně přešel na pluralitní model. Proměnu indického federalismu lze v této souvislosti pojímat jako pozvolnou transformaci centralizovaného systému směrem k systému kooperativnímu, nebo i soutěživému.²⁶⁴ V centru se podle všech známek ustálí střídání koaličních vlád u moci. Jednu koalici formuje Kongres, který do značné míry musí spoléhat na podporu řady regionálních politických stran. Druhou koalici formuje BJP, která se rovněž neobejde bez podpory regionálních politických stran. Za této nové situace se výrazně zlepšily vyjednávací pozice svazových států ve vztahu k centru a byly omezeny možnosti svévolného zneužití nouzových ustanovení indické ústavy. Výraznému snížení četnosti aplikace ústavního článku 356 od poloviny devadesátých let navíc napomohlo rozhodnutí indického Nejvyššího soudu v kauze *S. R. Bommai vs. Union of India* z roku 1994, podle něhož vyhlášení prezidentského režimu podléhá soudnímu přezkoumání.²⁶⁵

Ústup Indického národního kongresu z pozice jediné dominantní politické strany v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století provázely vážné vnitropolitické krize, indický federalismus ale tyto problémy nakonec spíše posílily. Prohlubování politické plurality a střídání politických stran u moci omezilo možnosti šikanování opozice. Indické federativní uspořádání se sice nadále vyznačuje silně centralistickými rysy, zároveň ale de facto stoupl mocenský význam svazových států. Souběžnému rozvíjení institutů „vlastní vlády“ a „sdílené vlády“ (v elazarovském smyslu) tyto politické posuny nijak nebrání. Naopak spíše rozšiřují prostor pro vyjednávání a pro kompromisy v rámci pokračujícího dialogu o dílčích změnách ve vztazích mezi centrem a státy.

Indické politické elity se změněným okolnostem přizpůsobily a přes svou rozhádanost osvědčily schopnost dosahovat kompromisních řešení a sestavovat dříve nemyslitelné koalice. Už vzhledem ke geopolitickým okolnostem dnes přitom snad žádný vlivnější indický politik nepochybuje u významu územní celistvosti Indické republiky. Velká část indických podnikatelských vrstev podniká v nadregionálním měřítku, přemýšlí v celoindických rozměrech, a má

²⁶³ Podrobněji viz Kohli, Atul, Can Democracies Accommodate Ethnic Nationalism? Rise and Decline of Self-Determination Movements in India. *The Journal of Asian Studies*, vol. 56, no. 2 (May, 1997), s. 325–344.

²⁶⁴ K tomu viz Bagchi, Amaresh, Rethinking Federalism: Changing Power Relations between the Center and the States. *Publius: The Journal of Federalism*, vol. 3, no. 4 (2003), s. 28–42.

²⁶⁵ Text rozhodnutí v kauze *S. R. Bommai vs. Union of India* (JT 1994 (2) 215) je přístupný pomocí vyhledávače na webových stránkách indického Nejvyššího soudu na internetové adrese: <http://www.judis.nic.in/supremecourt/chejudis.asp> (20.2.2010).

proto i z čistě praktických důvodů zájem na zachování jednoty země. Ani ekonomické disproporce mezi jednotlivými částmi Indie nemusí bránit její politické jednotě: méně rozvinuté oblasti by si odtržením nijak nepomohly. Dnešní separatisté, kteří působí v odlehlejších pohraničních oblastech, nemají z vojenského hlediska naději na úspěch. V dohledné perspektivě proto může územní integritu Indie rozvrátit snad jen ekologická krize nevídaných rozměrů nebo válka nadregionálního rozsahu.

Podle příměru Daniela Elazara je federální vláda „pokračující seminář o vládnutí“.²⁶⁶ Zcela v duchu tohoto přirovnání a v návaznosti na koloniální byrokratickou tradici bylo v Indii od šedesátých let ustaveno několik vládních komisí, aby zkoumaly otázky vztahů mezi centrem a státy a navrhovaly jejich úpravy. Vznikla tak řada objemných fascikulů. V roce 1968 předložila svou zprávu Studijní skupina pro vztahy mezi centrem a státy při Komisi pro správní reformy (*Study Team on Centre-State Relations of the Administrative Reform Commission*), jež byla jmenována ústřední vládou. V roce 1971 předložil svou zprávu Vyšetřovací výbor pro vztahy mezi centrem a státy (*Centre-State Relations Inquiry Committee*), podle svého předsedy známý jako Rádžamannárův výbor, jenž byl ustaven tamilnádskou vládou. V roce 1988 předložila doposud nejrozsáhlejší a nejcitovanější zprávu Komise pro vztahy mezi centrem a státy (*Commission on Centre-State Relations*),²⁶⁷ podle svého předsedy známá jako Sarkárijova komise, kterou v roce 1983 jmenovala ústřední vláda. V dubnu 2002 další zprávu předložila Národní komise pro přezkoumání funkčnosti ústavy (*National Commission to Review the Working of the Constitution*), známá podle svého předsedy jako Vénkatačalíjova komise (*Venkatachaliah Commission*), kterou v roce 2000 ustavila ústřední vláda.²⁶⁸ A nakonec v roce 2007 byla ústřední vládou jmenována nová Komise pro vztahy mezi centrem a státy (*Commission on Centre-State Relations*), známá podle svého předsedy jako Púnčchího komise (*Punchhi Commission*). Všechny tyto dokumenty nepochybně napomohly kultivaci indického politického myšlení a přinesly mnoho poznatků a podnětů. Mnoho jejich doporučení bylo akceptováno, zpravidla se ale v těchto případech jednalo jen o úpravy kosmetické povahy. Úpravy, které by vyžadovaly přijetí ústavních dodatků, vesměs akceptovány nebyly.

Podle postřehu Michaela Burgesse budou „federální vlády, jakožto představitelky federálního státu a opatrovnice jeho federálního svědomí“ vždy objektem „nekonečných stížností a vyžadování zodpovědnosti“ ze strany subjektů federace. V tomto ohledu jsou federace

²⁶⁶ Elazar, Daniel, *Exploring Federalism*. University of Alabama Press, Tuscaloosa 1987, s. 85.

²⁶⁷ *Government of India, Commission on Centre-State Relations, Report, Parts I and II*. Government of India Press, Nasik 1987–1988. Online at: <http://interstatecouncil.nic.in/sarcomm.htm> (20.2.2010).

²⁶⁸ Zpráva této komise je dostupná na internetové adrese <http://lawmin.nic.in/ncrwc/ncrwcreport.htm> (20.2.2010).

„trvale frustrujícím politickým zřízením“.²⁶⁹ V Indii se v důsledku celkově změněného rozložení politických sil mezi historicky silným centrem a novým mocenským centry ve svazových státech vytvořila nová rovnováha, která více odpovídá federalistickým principům než předchozí někdy poněkud tuhý centralismus. Ta této situace směřuje implicitně nekonečné dohadování a vyjednávání mezi centrem a státy k otázkám úprav dílčích kompetencí formou jejich přesunu z jednoho ústavního seznamu do druhého a k technickým záležitostem fungování fiskálního federalismu.

²⁶⁹ Burgess, Michael, *Comparative Federalism: Theory and Practice*. Routledge, London and New York 2006, s. 107.

ZÁVĚR

V úvodu této studie jsme si federalismus označili za systém, který reguluje vztahy mezi celkem a částmi, mezi federálním centrem a svazovými státy a mezi celoindickými a regionálními projevy nacionální identity. V dalších kapitolách jsme pak sledovali postupné zavádění federativních prvků do státoprávního uspořádání Britské Indie a zároveň jsme si všímali vzestupu indického nacionalismu i sílících autonomistických tendencí v regionech. V následujících odstavcích si shrneme hlavní závěry.

Historické kořeny indického federalismu i indického nacionalismu lze hledat v tradicích starověké a středověké státnosti a můžeme přitom poukazovat na odkaz starých říší, které v některých obdobích pokrývaly velkou část indického subkontinentu. Zcela zásadní význam ale v tomto ohledu mělo období britské koloniální nadvlády. Britové mocensky a administrativně sjednotili indický subkontinent tak jako nikdo před nimi a nadělili svým subkontinentálním državám vymezené vnější hranice. Svou mnohaletou přítomností podnítili vznik moderního panindického nacionalismu, jehož ambice rozdělením svých bývalých držav mezi dva nástupnické nezávislé státy při svém odchodu ze země zkrotili jen částečně. Tento nacionalismus se v průběhu protikoloniálního hnutí vymezoval vůči britské nadvládě, a byl tak britskou přítomností soustavně posilován. Do své působnosti přitom vtáhl i různé regionálně etnické proudy, jejichž směřování by za jiných okolností mohlo vést ke vzniku samostatných států založených na jazykovém pojetí národa.

V moderním panindickém nacionalismu lze až k samotným jeho počátkům vysledovat dva základní směry: směr sekulární (občanský) a směr náboženský (hinduistický). Z hlediska zachování územní integrity Indie přitom jak sekulární, tak i hinduistický nacionalismus plní v podstatě stejné funkce. I koncepce *hindutvy* totiž reálně nebo alespoň latentně představuje stmelující prvek pro více než čtyři pětiny indické populace, a když si odmyslíme kašmírské údolí a křesťanské státečky severovýchodního pohraničí, kde jsou hinduisté v menšině, tak žádné územně odstředivé tendence nevyvolává a sama o sobě ani vyvolávat nemůže. Za stávajících demografických poměrů mohou teritoriální jednotu Indie zvnitřku ohrozit jen ideologie postavené na regionálním základě.

Tyto ideologie se však omezují pouze na okrajová území, která představují jen několik málo procent celkové rozlohy země, a žije na nich zanedbatelný zlomek indické populace. Jsou tedy jevem okrajovým. Pokud abstrahujeme od působení Muslimské ligy a „teorie dvou národů“, na jejímž základě byl založen Pákistán, potom posilování regionálních identit nevedlo k oslabování identity indické: obě tyto identity se vymezovaly především vůči britskému

rádži. Slovy Suníla Khílnáního, „vědomí regionu se rodilo společně s vědomím národa v paralelním procesu uvědomování si sama sebe – a tato skutečnost je naprosto zásadní pro pochopení zvláštní vrstevnaté povahy indickosti [*Indianness*]“.²⁷⁰ Tuto vlastnost si indický nacionalismus uchoval i po dosažení nezávislosti, a to v neposlední řadě i díky federálnímu uspořádání země, jež se začalo utvářet už v posledních desetiletích koloniálního období.

Vzhledem ke specifické historické zkušenosti v Indii dodnes převažuje spíše konstruktivistické pojetí národa založené na občanském, případně na kulturně civilizačním principu. Podle tohoto pojetí existuje jen jeden indický národ složený z různých etnických a regionálních skupin, jež někdy bývají označovány za „podnárody“ (*subnations*) a jejichž „mnohost“ neodporuje „jednotě“ (*unity in diversity*). Tamilové, Bengálci či Maráthové jsou z tohoto pohledu tamilsky, bengálsky či maráthsky hovořícími Indy: nejsou tudíž národy, jsou „jazykovými skupinami“. Podle postřehu, který formuloval Rámačandra Guha, se takový národ může vnějšímu pozorovateli jevit jako „nepřirozený“ (*unnatural*).²⁷¹ Podstatná část Indů se nicméně s takovým národem vnitřně ztotožňuje, a alespoň v renanovském chápání (národ jako „každodenní plebiscit“) či andersonovském (národ jako „myšlené společenství“) tudíž indický národ existuje.

Toto pojetí je v zásadě přijímáno i v indických akademických kruzích, i když v literatuře starší marxistické provenience bývalo aplikováno sovětské pojetí „národností“ a třebaže někteří autoři se dnes snaží vystihnout podstatu věci pomocí dichotomie malého a velkého, „tlustého“ a „tenkého“ (*thick and thin*) indického nacionalismu.²⁷² Ani zdaleka se přitom nejedná o jakési malicherné bazírování na jednom slůvku. Koncepce jednoho indického národa je nedílnou součástí široce pojímané „indické ideje“, jež se v politické rovině zasazuje o územní i „emocionální“ jednotu země. Není proto nikterak náhodné, že s představou úžeji etnicky či jazykově definovaného národa v Indii operují snad všechna separatistická hnutí. Stejně jako panindičtí nacionalisté jsou si patrně dobře vědomi staré prověřené pravdy, že věci měníme už tím, jak je pojmenováváme.

Z hlediska panindického nacionalismu v sobě Indové spojují dvě identity: národní (čili indickou) a etnicko-regionální. Jejich národní identita je předpokladem pro posilování suverenity a jednoty indického státu, jejich etnická identita směřuje k nároku na regionální autonomii. Indy přitom v jejich sdílené národní identitě posiluje vědomí společné koloniální i post-

²⁷⁰ Khilnani, Sunil, *The Idea of India*. Penguin Books 2003 (updated edition), s. 153.

²⁷¹ Guha, Ramachandra, *India after Gandhi*. HarperCollins Publishers, New York 2007, s. 7.

²⁷² Srov. např. Bhattacharyya, Harihar, *Federalism and Competing Nations in India*. In: Burgess, Michael – Pinder, John (eds.), *Multinational Federations*. Routledge, London and New York 2007, s. 53–56.

koloniální minulosti. Na druhou stranu je jim ovšem tato identita od dětského věku zároveň systematicky vštěpována, a to i způsoby, jež někdy hraničí s vymýváním mozků. Nacionalistickým či vlasteneckým duchem jsou prostoupeny školní osnovy humanitních a společenskovedních předmětů. Graficky znázorněný obrys mapy Indie je všudypřítomným logem. Nacionalistický či vlastenecký obsah mívají bollywoodské filmy oblíbené ve všech částech země, atd. Dualitu národního a regionálního nicméně nelze v indických podmínkách nijak potlačit a v rovnováze ji v politicko-správní rovině pomáhá udržovat federálního uspořádání země.

Indický federalismus se rodil souběžně a ve vzájemné interakci s indickým nacionalismem. Svými historickými kořeny sahá téměř stejně hluboko jako nacionalismus a jeho formativní období rovněž spadá do koloniální éry. Už tehdy se utvářely nadregionální či nadetnické prvky demokratické „sdílené vlády“. Když Indie dosáhla nezávislosti, umožnilo její formující se federální uspořádání po jisté časové prodlevě vycházet vstříc nejrůznějším regionálním a etnickým aspiracím. Provedení rozsáhlé „reorganizace států“ v roce 1956, které proběhlo podle jazykového klíče, přitom panindický nacionalismus nijak neoslabilo. Dnes je v Indii „jazyková reorganizace“ států nehledě na varovné hlasy, které zaznívaly v minulosti, všeobecně považována za zcela zásadní úspěch. Akceptováním jazykového principu bylo tehdy ve všech svých základních rysech federativní uspořádání země dotvořeno a z institucionálního hlediska se od té doby už v ničem podstatném nezměnilo. Indie se stala plnohodnotnou „etnofederací“ či „etnofederálním státem“. Ustavil se tak funkční rámec a vznikl základ, na němž Indie staví dodnes.

Vývoj politických poměrů v Indii v posledních desetiletích prokazuje, že indická etnika jsou se svým „subnacionálním“ postavením až na marginální výjimky spokojena, a z evropské perspektivy proto Indii můžeme označit, jak to činí například Vladimír Baar, za „konglomerát rovnoprávných národu“.²⁷³ Nikoli nepodstatná je přitom okolnost, že v Indii dnes neexistuje žádné skutečně dominantní etnikum, které by bylo možné vinit z tvrdě prosazovaných hegemonistických záměrů, proti nimž by se ostatní etnika musela bouřit. Hindsky v Indii mluví, pokud do tohoto jazyka zahrneme všemožné navzájem někdy skoro nesrozumitelné dialekty, nejvýše 40 % Indů. Hindština je sice indickým úředním jazykem, pokusy o její nešetřné zavádění v nehindských oblastech ale v šedesátých letech po bouři odporu ve státě Tamilnádu ustaly. Hindsky mluvící Indové navíc nikdy nejevili výraznější snahu o svou vnitřní etnickou integraci. Na rozdíl od Tamilů či Bengálců pro ně v angličtině a v indických

²⁷³ Baar, Vladimír, *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus?* Ostravská univerzita, Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2001, s. 172–177.

jazycích i z tohoto důvodu neexistuje neutrálně znějící etnonymum. Výraz „*Hindustání*“ znamená „Ind“. Výraz *Hindívála* (*Hindi-wallah*) zní poněkud pejorativně a do češtiny bychom jej mohli přeložit jako „Hind’ák“. Hindsky mluvící oblast Indie je dnes navíc rozdělena mezi osm svazových států a jedno svazové teritorium (Dillí). V Indii proto neexistuje žádný dominantní etnický stát, žádný „Hindípradéš“, který by svou velikostí zastiňoval (tak jako například Rusko v bývalém Sovětském svazu) státy ostatní.

Indický příklad potvrzuje, že demokraticky fungující multipolární etnofederace mohou být ze své podstaty mnohem stabilnějšími útvary než federace bipolární (dvojčlenné). Hnutí usilující o vznik nových svazových států na „subregionálním“ základě proto územně politickou integritu Indie neohrožují a uskutečnění takových projektů by ji naopak spíše posílilo.

Přínos studie lze shrnout v následujících bodech:

1. Práce se zaměřuje na období, během něhož se indický federalismus z institucionálního hlediska v základních rysech plně zformoval. Časový odstup více než padesáti let prověřil funkčnost tohoto státoprávního uspořádání. Autor jeho formativní období zkoumá ve světle současných politologických teorií a zachycuje vývojové tendence, jež v historické kontinuitě daly indickému federalismu jeho dnešní specifickou podobu.

2. Práce věnuje velkou pozornost vztahu mezi federalismem a nacionalismem. Zachycuje, za jakých okolností se v Indii v podmínkách britské koloniální nadvlády formoval pan-indický nacionalismus souběžně se sílícími regionálními, jazykově založenými identitami, a předkládá vysvětlení, proč se oba tyto trendy v Indii spíše doplňovaly, než aby se vylučovaly.

3. Autor práce v zásadě souhlasí s koncepcí Daniela Elazara, který podstatu federalismu spatřoval v současné existenci „vlastní vlády“ (*self-rule*) a „sdílené vlády“ (*shared rule*). Aplikuje ji na indické podmínky a dokumentuje, jak se institut „sdílené vlády“, bez něhož není fungování federalismu myslitelné, začal rodit už v koloniálním období a plně se rozvinul po dosažení nezávislosti. V jeho demokratickém fungování autor spatřuje jednu ze základních příčin trvajících územní integrity Indické republiky.

Bibliografie

1. Prameny

Banerjee, Anil Chandra (ed.), *Indian Constitutional Documents, 1757–1947*. A. Mukherjee & Co., Calcutta 1961 (in four volumes; revised third edition).

British North America Act, 1867. Původní znění online viz http://en.wikisource.org/wiki/British_North_America_Act,_1867 (20.2.2010).

Commonwealth of Australia Constitution Act, 1900. Původní znění online viz http://foundingdocs.gov.au/resources/transcripts/cth1_doc_1900.pdf (20.2.2010).

Constituent Assembly Debates, 1946–1950. Online at: <http://164.100.24.207/LssNew/constituent/debates.html> (20.2.2010).

Constitution of India. Online at: <http://indiacode.nic.in/coiweb/welcome.html> (20.2.2010).

Constitutional Proposals of the Sapru Committee. Published by Kunwar Sir Jagdish Prasad, K.C.S.I., C.I.E., O.D.E., Secretary, Sapru Committee, Moradabad, United Provinces, India, 1945.

Draft Constitution of India. Manager, Government of India Press, New Delhi 1948.

Formation of Maha Gujarat. Memorandum submitted to The States Reorganisation Commission, Government of India, by Maha Gujarat Parishad, Vallabh Vidyanagar (Kaira District, Bombay State). Published by Amrit Pandya, General Secretary, Maha Gujarat Parishad, Vallabh Vidyanagar 1954.

Government of India, Commission on Centre-State Relations, Report, Parts I and II. Government of India Press, Nasik 1987–1988. (Sarkaria Commission Report) Online at: <http://interstatecouncil.nic.in/sarcomm.htm> (20.2.2010).

Government of India, Home Department, Report of the States Reorganization Commission. Government of India Press, New Delhi 1955.

Government of India, White Paper on Indian States. Government of India Press, New Delhi 1948.

Government of India, White Paper on Hyderabad. Manager, Government of India Press, New Delhi 1948.

Hansard, the Official Report of debates in Parliament. Online na <http://hansard.millbanksystems.com> (20.2.2010).

Indian National Congress Resolutions on States Reorganization 1920–1960. New Delhi, 1960.

Indian Round Table Conference, 12th November, 1930 – 19th January, 1931, Proceedings. Government of India Central Publication Branch, Calcutta 1931.

Indian Round Table Conference (Second Session), 7th September, 1931 – 1st December, 1931, Proceedings of Federal Structure Committee and Minorities Committee (Volume I). Government of India Central Publication Branch, Calcutta 1932.

Joint Committee on Indian Constitutional Reform (Session 1933–34), Report. His Majesty's Stationery Office, London 1934.

Keith, A. Berriedale (ed.), *Speeches and Documents on Indian Policy. 1750–1921*. 2 vols. Oxford University Press, London etc. 1922.

Mansergh, N. (ed.), *The Transfer of Power 1942–7*. 12 vols. Her Majesty's Stationery Office, London 1970–1979.

Nehru, Jawaharlal, *The Unity of India: Collected Writings 1937–1940*. The John Day Company, New York 1942.

Papers relating to the application of the principle of Dyarchy to the Government of India, to which are appended the Report of the Joint Select Committee and the Government of India Act, 1919, with an introduction by L. Curtis. Oxford University Press, Oxford 1920.

Report of the Indian Statutory Commission. 17 vols. His Majesty's Stationery Office, London 1930. (Simon Commission Report)

Report of the Linguistic Provinces Commission (Constituent Assembly of India). The Manager, Government of India Press, New Delhi 1948. (Dar Commission Report)

Report of the Linguistic Provinces Committee. AICC, New Delhi 1949. (JVP Committee Report)

Report on Indian Constitutional Reforms. His Majesty's Stationery Office, London 1918. (Montagu-Chelmsford Report)

The Government of India Act, 1935. Manager of Publications, Government of India Press, New Delhi 1935.

Ústava Spojených států amerických. In: Tindall, George B. – Shi, David E., *USA*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1994, s. 792–804.

2. Sekundární literatura

Ahmad, Z. A., *The Indian Federation*. K. M. Ashraf, AICC, Allahabad 1938.

Aiyar, S. P. – Mehta, Usha (eds.), *Essays on Indian Federalism*. Allied Publishers, Bombay etc. 1965.

Aleaz, Bonita, *Struggles of Indian Federalism*. Punthi-Pustak, Calcutta 1997.

Ambedkar, B. R., *Thoughts on Linguistic States*. Anand Sahitya Sadan, Aligarh 1989 (poprvé vyšlo 1955).

Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London and New York 1991 (Revised Edition).

Anderson, George, *Federalism: An Introduction*. Oxford University Press, Don Mills, Ontario, 2008.

Arora, Balveer – Verney, Douglas V. (eds.), *Multiple Identities in a Single State: Indian Federalism in Comparative Perspective*. Konark Publishers, New Delhi 1995.

Austin, Granville, *The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation*. Clarendon Press, Oxford 1966.

Austin, Granville, *Working a Democratic Constitution: A History of the Indian Experience*. Oxford University Press, New Delhi 2003.

Baar, Vladimír, *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus?* Ostravská univerzita, Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2001.

- Bagchi, Amaresh, Rethinking Federalism: Changing Power Relations between the Center and the States. *Publius: The Journal of Federalism*, vol. 3, no. 4 (2003), s. 28–42.
- Barša, P. – Strmiska, M., *Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999.
- Bhattacharyya, Harihar, Federalism and Competing Nations in India. In: Burgess, Michael – Pinder, John (eds.), *Multinational Federations*. Routledge, London and New York 2007.
- Bombwall, K. R., *The Foundations of Indian Federalism*. Asia Publishing House, London 1967.
- Bose, Sugata – Jalal, Ayesha (eds.), *Nationalism, Democracy and Development: State and Politics in India*. Oxford University Press, Delhi etc. 1998.
- Brass, Paul R., *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. Sage Publications, New Delhi 1991.
- Breuilly, John, *Nationalism and the State*. Manchester University Press, Manchester 1993 (second edition).
- Bryce, James, *Modern Democracies*. 2 vols. The Macmillan Company, New York 1921.
- Brown, Judith M., *Modern India: The Origins of an Asian Democracy*. Oxford University Press, Oxford 1994 (second edition).
- Burgess, Michael, *Comparative Federalism: Theory and Practice*. Routledge, London and New York 2006.
- Burgess, Michael – Pinder, John (eds.), *Multinational Federations*. Routledge, Abingdon and New York 2007.
- Chandra, Bipan et al., *India's Struggle for Independence 1857–1947*, Penguin Books, New Delhi 1989.
- Chatterjee, Partha, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton University Press, Princeton 1993.
- Chatterjee, Sibranjan, *Restructuring Centre-State Relations: The Sarkaria Commission and Beyond*. Minerva Associates Pvt., Calcutta 1997.
- Chenchiah, P., *Problems of Linguistic States in India*. YMCA, Calcutta 1954.
- Chiról, Valentine, *Indian Unrest*. Macmillan & Co., London 1910.
- Copland, Ian, *The Princes of India in the Endgame of Empire, 1917–1947*. Cambridge University Press, New Delhi 1999.
- Copland, Ian – Rickard, John (eds.), *Federalism. Comparative Perspectives from India and Australia*. Manohar, New Delhi 1999.
- Copland, Ian, *The Princes of India in the Endgame of Empire, 1917–1947*. Cambridge University Press, published in South Asia by Foundation Books, New Delhi 1999.
- Coupland, Reginald, *India: A Restatement*. Oxford University Press, London 1945.
- Coupland, Reginald, *The Constitutional Problem in India*. Oxford University Press, London 1944.
- Curtis, Lionel, *Letters to the People of India on Responsible Government*. Macmillan and Co., London 1918.

Deutsch, Karl W., *Nationalism and Social Communication: An Enquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge University Press, Cambridge 1953.

Dicey, A. V., *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. Macmillan and Co., London 1889 (third edition).

Dua, B. D. – Singh, M. P. (eds.), *Indian Federalism in the New Millennium*. Manohar, New Delhi 2003.

Elazar, Daniel, *Exploring Federalism*. University of Alabama Press, Tuscaloosa 1987.

Eley, G. – Suny, R. G. (eds.), *Becoming National: A Reader*. Oxford University Press, New York 1996.

Fadia, B. L. – Menaria, R. K., *Sarkaria Commission Report and Centre-State Relations*. Sahitya Bhawan, Agra 1990.

Freeman, Edward A., *History of Federal Government in Greece and Italy*. Macmillan and Co., London and New York 1893 (second edition).

Gangulee, N., *The Making of Federal India: A Brief Survey of the Development of Indian Constitutional Reform from 1911 to 1935*. James Nisbet and Co., London 1936.

Gani, H. A., *Centre-State Relations and Sarkaria Commission: Sources, Institutions and Challenges*. Deep and Deep, New Delhi 1990.

Gellner, Arnošt, *Národy a nacionalismus*. Hříbal, Praha 1993.

Gilchrist, R. N., *Indian Nationality*. Longmans, Green and Co., London 1920.

Guha, Amalendu, *Planter-Raj to Swaraj: Freedom Struggle and Electoral Politics in Assam 1826–1947*. People's Publishing House, New Delhi 1988 (reprint).

Guha, Ramachandra, *India after Gandhi*. HarperCollins Publishers, New York 2007.

Haksar, K. N. – Pannikar, K. M., *Federal India*. Martin Hopkinson Ltd., London 1930.

Hale, Henry E., *Divided We Stand: Institutional Sources of Ethnofederal Survival and Collapse*. *World Politics*, vol. 56, no. 2 (January 2004).

Hamilton, Alexander – Jay, John – Madison, James, *Listy federalistů: Soubor esejí psaných na podporu nové Ústavy předložené federálním Shromážděním 17. září 1787*. Vydalo Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci a Eric Voegelin Institute for American Renaissance Studies, Louisiana State University, Baton Rouge, Olomouc 1994. Americký originál *The Federalist Papers* (nebo zkráceně *The Federalist*) je v různých podobách volně dostupný na internetu.

Harrison, Selig S., *India: The Most Dangerous Decades*. Princeton University Press, Princeton 1960.

Herder, J. G., *Listy na podporu humanity*. Český klub, Simon and Simon Publishers, Praha 2003.

Hobbes, T., *Tomáše Hobbesa Základy filosofie státu a společnosti (O občanu)*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1909.

Hobsbawm, E. J., *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2000.

Hroch, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus, čítanka textů*. SLON, Praha 2003.

- Hroch, Miroslav, *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. NLN, Praha 1999.
- Ilbert, Courtenay, *The Government of India: Being a Digest of the Statute Law Relating Thereto*. Clarendon Press, Oxford 1907 (second edition).
- Jaffrelot, Christophe, *The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics 1925 to the 1990s: Strategies of Identity Building Implantation and Mobilization – with Special Reference to Central India*. Hurst and Company, London 1996. (Orig. *Les nationalistes hindoues*. Presses de la Fondation National des Sciences Politiques, Paris 1993.)
- Jalal, Ayesha, *The Sole Spokesman: Jinnah, the Muslim League and the Demand for Pakistan*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Jalal, Ayesha – Bose, Sugata (eds.), *Nationalism, Democracy and Development: State and Politics in India*. Oxford University Press, Delhi 1998
- Karmis, D. – Norman, W. (eds.), *Theories of Federalism: A Reader*. Palgrave, New York 2005.
- Kaushik, P. D., *The Congress Ideology and Programme 1920–1947: Ideological Foundations of Indian Nationalism*. Bombay 1964.
- Keith, Arthur Berriedale, *Responsible Governments in the Dominions*. Clarendon Press, Oxford 1912.
- Khan, Rasheeduddin, *Federal India: A Design for Change*. Vikas, New Delhi 1992.
- Khan, Shafa'at Ahmad, Sir, *The Indian Federation: An Exposition and Critical Review*. Macmillan, London 1937.
- Khilnani, Sunil, *The Idea of India*. Penguin Books 2003 (updated edition).
- King, Preston, *Federalism and Federation*. Croom Helm, London 1982.
- Kodesia, Krishna, *The Problem of Linguistic States in India*. Sterling Publishers, Delhi 1969.
- Kohli, Atul, Can Democracies Accommodate Ethnic Nationalism? Rise and Decline of Self-Determination Movements in India. *The Journal of Asian Studies*, vol. 56, no. 2 (May, 1997), s. 325–344.
- Kohn, H., *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. Macmillan, New York 1946.
- Kueck, Gert W. – Mathur, Sudhir Chandra – Schindler, Klaus (eds.), *Federalism and Decentralisation: Centre-State Relations in India and Germany*. Published by Konrad Adenauer Foundation, Max Mueller Bhavan and Satyamurti Centre for Democratic Studies in collaboration with Mudrit, New Delhi 1998.
- Kulke, H. – Rothermund, D. (eds.), *Regionale Tradition in Südasien*. Stuttgart 1985.
- Kumar, Dharma (ed.), *The Cambridge Economic History of India, vol. 2: c. 1757 – c. 1970*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Locke, J., *Two Treatises of Government*. Edited with an Introduction and Notes by Peter Laslett. Cambridge University Press, Cambridge 1996 (Reprint).
- Majumdar, R. C. – Raychaudhuri, H. C. – Datta, K., *An Advanced History of India*. Macmillan & Co., London 1958 (2nd ed.).
- Majumdar, R. C., *History of the Freedom Movement in India*. K. L. Mukhopadhyay, Calcutta 1962-1963 (3 vols.).

Majumdar, R. C. (ed.), *The History and Culture of Indian People, Volume XI – Struggle for Freedom*. Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1969.

Marvah, Ved, Use and Abuse of Emergency Powers: The Indian Experience. In: Arora, Balveer – Verney, Douglas V. (eds.), *Multiple Identities in a Single State: Indian Federalism in Comparative Perspective*. Konark Publishers, Delhi 1995.

Mawdsley, Emma, Redrawing the Body Politic: Federalism, Regionalism and the Creation of New States in India. In: Wyatt, Andrew – Zavos, John (eds.), *Decentring the Indian Nation*. Frank Cass, London and Portland 2003.

Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay etc. 1969 (reprint).

Menon, V. P., *The Transfer of Power in India*. Princeton University Press, Princeton 1957.

Mill, John Stuart, *Considerations on Representative Government*. Parker, Son, and Bourn, West Strand, London 1861.

Mukarji, Nirmal – Arora, Balveer (eds.), *Federalism in India: Origins and Development*. Vikas Publishing House, New Delhi 1992.

Parkash, Dewan Lal, *Cabinet Mission in India*. Tagore Memorial Publications, Lahore 1946.

Patra, S. C., *Formation of the Province of Orissa: The Success of the First Linguistic Movement in India*. Punthi Pustak, Calcutta 1979.

Phadnis, Urmila, *Towards the Integration of Indian States, 1919–1947*. Asia Publishing House, Bombay 1968.

Philips, C. H. – Wainwright, Mary Doreen (eds.), *The Partition of India: Policies and Perspectives, 1935–1947*. George Allen and Unwin Ltd., London 1970.

Празаускас, А. А., *Этнос, политика и государство в современной Индии*. Наука, Москва 1990.

Pylee, M. V., *Constitutional History of India, 1600–1950*. Asia Publishing House, London 1967.

Rajashekhara, H. M., The Nature of Indian Federalism: A Critique. *Asian Survey*, vol. 37, no. 3 (March 1997), s. 245–253.

Ramakant – Upreti, B. C., *Nation-Building in South Asia, Vols. 1–2*. South Asian Publishers, New Delhi 1991.

Rao, K. V. Narayana, *The Emergence of Andhra Pradesh*. Popular Prakashan, Bombay 1973.

Ray, Bharati, *Evolution of Federalism in India*. Progressive Publishers, Calcutta 1967.

Ray, Rajat K., Three Interpretations of Indian Nationalism. In: B. R. Nanda (ed.), *Essays in Modern Indian History*. Oxford University Press, New Delhi 1980.

Renan, E., *Qu'est-ce qu'une nation?* (<http://www.bmlisieux.com/archives/nation01.htm> až [nation04.htm](http://www.bmlisieux.com/archives/nation04.htm); 20.2.2010; původně vydal Calmann-Lévy, Paris 1882).

Riker, William H., *Federalism: Origin, Operation, Significance*. Little and Brown, Boston 1964.

Rousseau, J.-J., *O společenské smlouvě neboli i zásadách státního práva*. Aleš Čeněk, Dobrá voda 2002 (reprint původního vydání z roku 1949). Přihlížel jsem k francouzskému originálu Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social ou Principes du droit politique*. Edited by Sálvio

M. Soares. MetaLibri, 2008, v1.0p., dostupnému na internetové adrese http://www.ibiblio.org/ml/libri/r/RousseauJJ_ContratSocial_p.pdf (20.2.2010)

Roy, Naresh Chandra, *Federalism and Linguistic States*. K. L. Mukhopadhyaya, Calcutta 1962.

Sarkar, S., *Modern India 1885-1947*. Macmillan India Limited, New Delhi 1998.

Saxena, Rekha (ed.), *Mapping Canadian Federalism for India*. Konark Publishers, Delhi 2002.

Schwartzberg, Joseph E., *A Historical Atlas of South Asia*. Oxford University Press, New York and Oxford 1992 (2nd impression, with additional material). Online na <http://dsal.uchicago.edu/reference/schwartzberg> (22.2.2010)

Seal, Anil, *The Emergence of Indian Nationalism: Competition and Collaboration in the Later Nineteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 1970.

Sharma, B. M., *Federal Polity*. The Upper India Publishing House, Lucknow 1931.

Sharma, P. K., *Political Aspects of States Reorganization in India*. Mohuni Publications, New Delhi 1969.

Sidgwick, Henry, *The Elements of Politics*. Macmillan and Co., London 1897 (second edition).

Singh, M., *Akali Movement*. New Delhi 1978.

Sinh, Raghubir, Maharaj-Kumar, *Indian States and the New Regime*. D. B. Taporevala, Sons & Co., Bombay 1938.

Sitaramayya, B. Pattabhi, *The History of the Indian National Congress (1885–1935)*. Working Committee of the Congress, Madras 1935.

Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell Publishers, Oxford 1986.

Smith, Vincent A., *Indian Constitutional Reform Viewed in the Light of History*. Oxford University Press, London etc. 1919.

Smith, Vincent A., *The Oxford History of India*. Oxford University Press, Oxford 1967 (Third edition edited by Percival Spear).

Strachey, John, *India: Its Administration and Progress*. Macmillan and Co., London 1901 (third edition).

The Nationalism Project (<http://www.nationalismproject.org>; 20.2.2010).

Tiwari, O. P., *Federalism and Centre-State Relations in India: Towards a New Era of Mutual Cooperation*. Deep and Deep, New Delhi 1996.

Ванина, Е. Ю. (отв. ред.), *Индия: страна и ее регионы*. Эдиториал УРСС, Москва 2000.

Varadachariar, N. D., *Indian States in the Federation*. Oxford University Press, London etc. 1936.

Varshney, Ashutosh, *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. Oxford University Press, New Delhi 2002.

Vijapur, Abdulrahim P. (ed.), *Dimensions of Federal Nation Building: Essays in Memory of Rasheeduddin Khan*. Centre for Federal Studies, Jamia Hamdard in Association with Manak Publications, New Delhi 1998.

Wallace, Paul (ed.), *Region and Nation in India*. Oxford and IBH Publishing Co., New Delhi 1985.

Washbrook, D. A., *Emergence of Provincial Politics: Madras Presidency, 1870-1920*. Vikas Publishing House, New Delhi 1977.

Watts, Ronald L., *Comparing Federal Systems*. McGill-Queens, London 1999.

Watts, Ronald L., Federalism, Federal Political Systems, and Federations. *Annual Review of Political Science*, vol. 1 (1998), pp. 117–137.

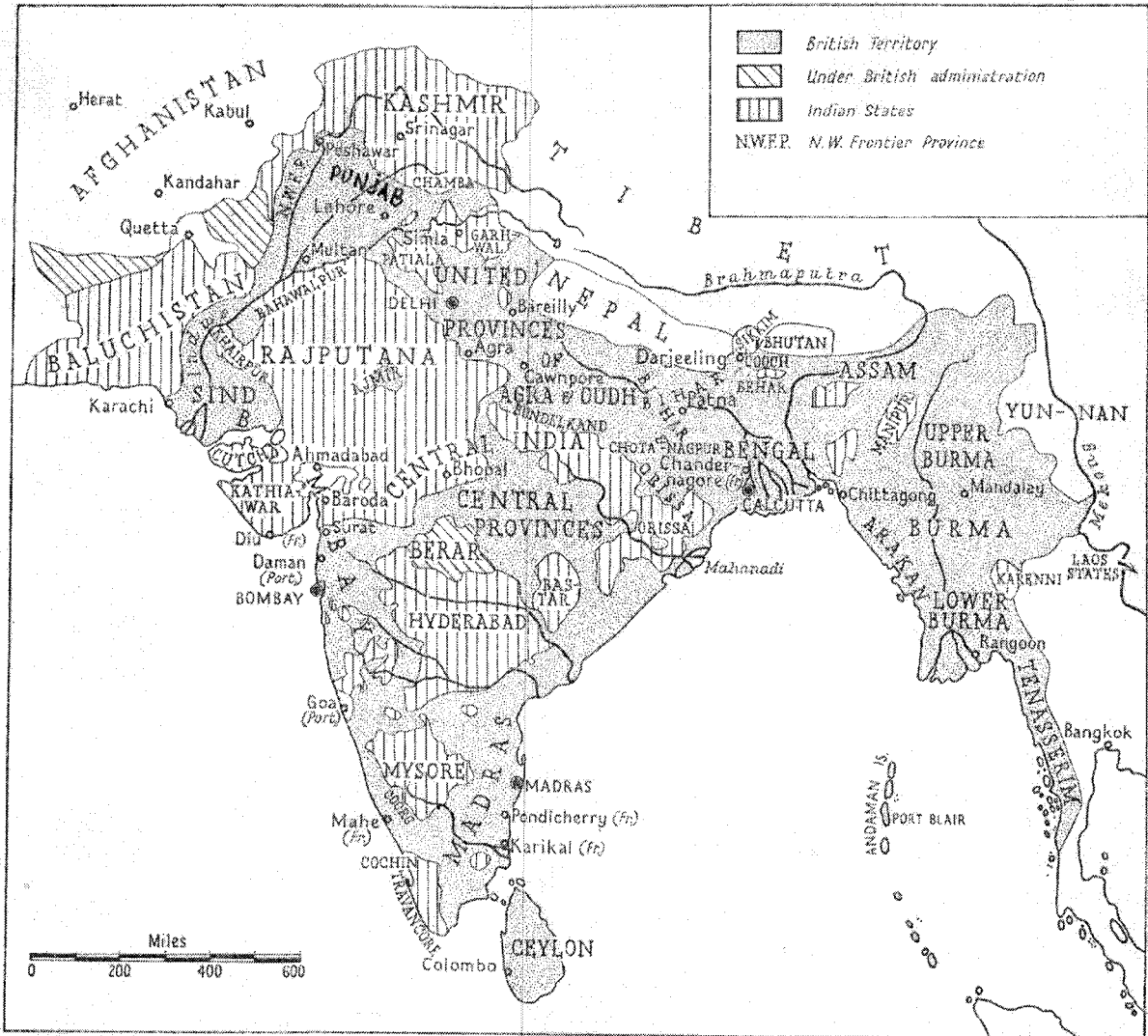
Wheare, K. C., *Federal Government*. Oxford University Press, London 1953 (3rd ed.)

Whyte, Frederick, *India, a Federation? Being a Survey of the Principal Federal Constitutions of the World, with Special Reference to the Relations of the Central to the Local Governments in India*. Government of India Press, Simla 1926.

Windmiller, Marshall, Linguistic Regionalism in India. *Pacific Affairs*, vol. 27, no. 4 (December 1954), s. 291–318.

Mapky

Mapka 1: Indie v roce 1920²⁷⁴

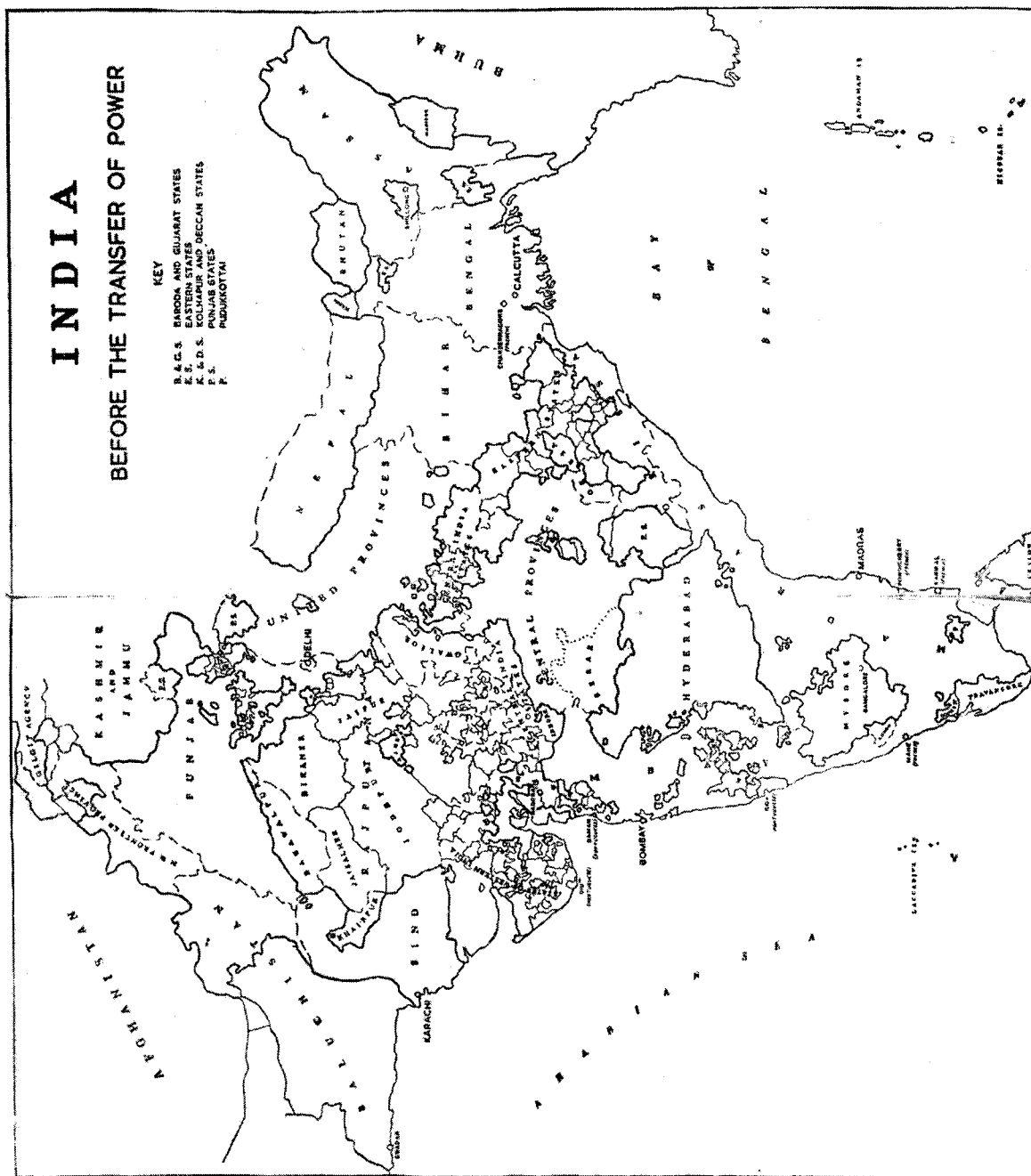
²⁷⁴ Převzato ze Smith, Vincent A., *The Oxford History of India*. Oxford University Press, Oxford 1967 (Third edition edited by Percival Spear), příloha.

Mapka 2: Indie kolem roku 1915²⁷⁵

²⁷⁵ Převzato z Curtis, Lionel, *Letters to the People of India on Responsible Government*. Macmillan and Co., London 1918, příloha (výřez).

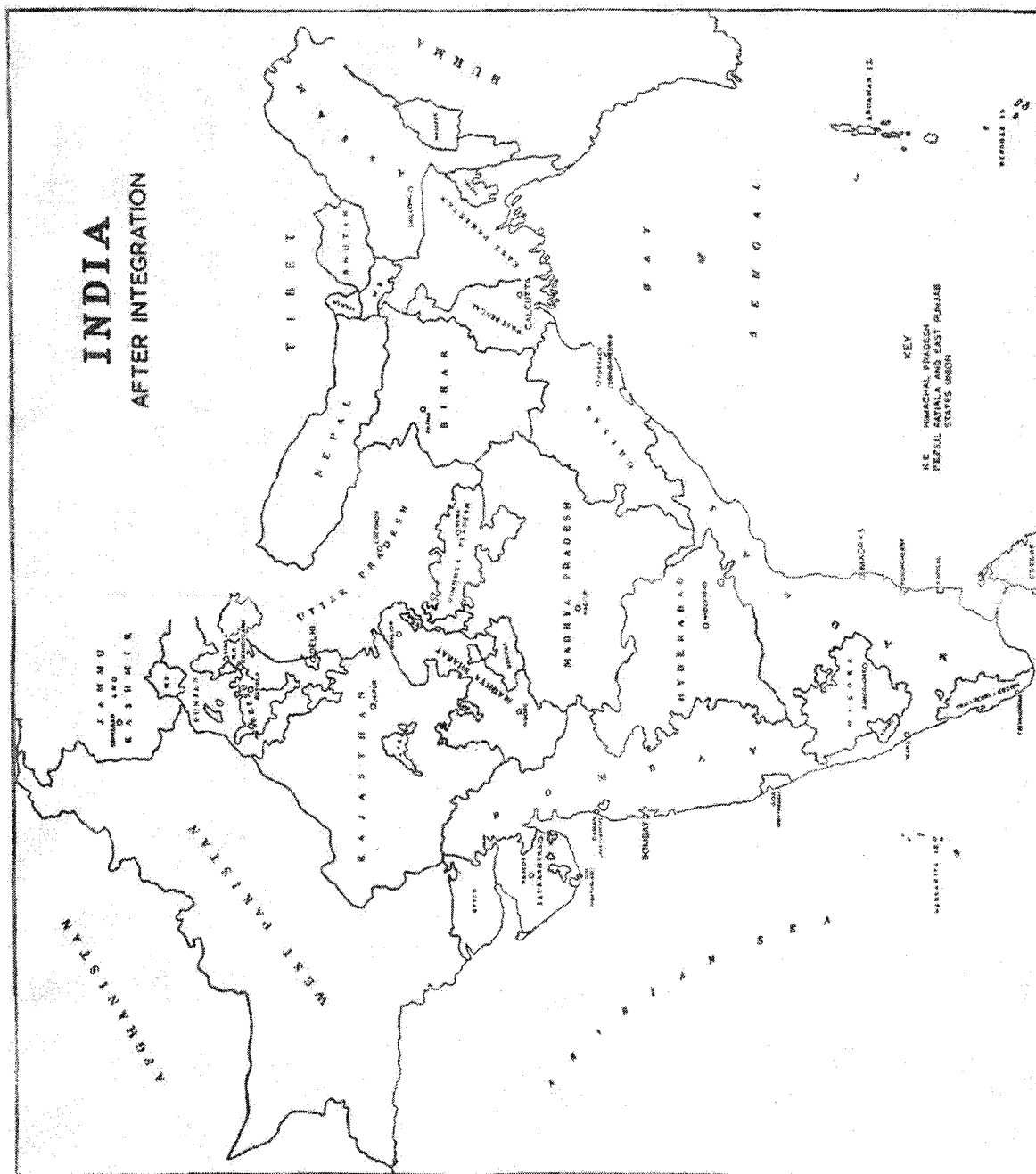
Mapka 3: Indie před 15. srpnem 1947²⁷⁶

Based by permission on a Philip's Smaller School-room Map published by Messrs. George Philip and Son, Ltd., London.

²⁷⁶ Převzato z Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay etc. 1969 (reprint), přední předsádka.

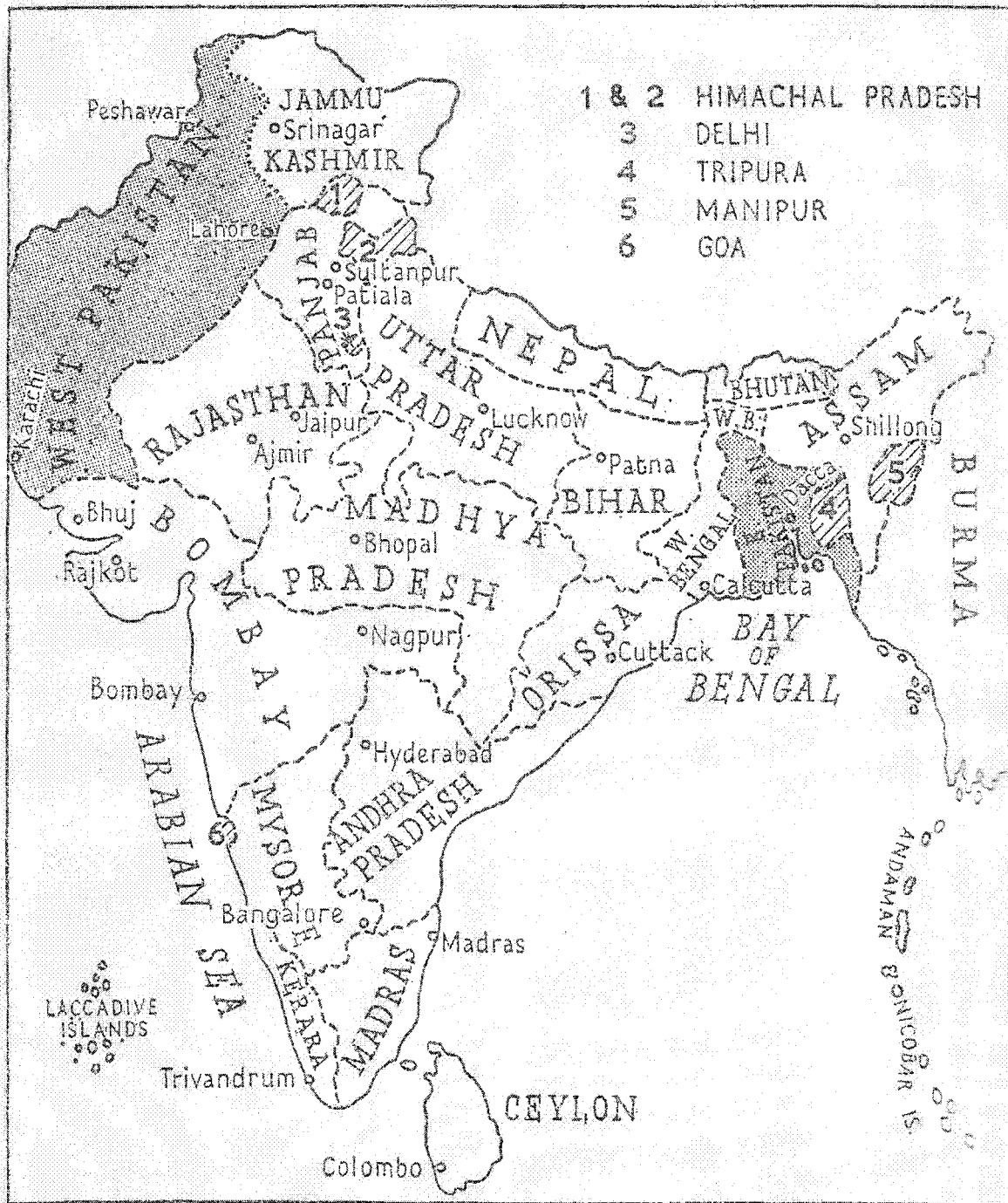
Mapka 4: Indie v roce 1950²⁷⁷

Based by permission on a Philip's Smaller School-room Map published by Messrs. George Philip and Son, Ltd., London.

²⁷⁷ Převzato z Menon, V. P., *The Story of the Integration of the Indian States*. Orient Longmans, Bombay etc. 1969 (reprint), zadní předšádka.

Mapka 5: Indie v roce 1956²⁷⁸

²⁷⁸ Převzato ze Smith, Vincent A., *The Oxford History of India*. Oxford University Press, Oxford 1967 (Third edition edited by Percival Spear), s. 832.